

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ศึกษาจากคหีพระขอมเมืองขวาง

นางสาวจินตนา พิษมาคะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2526

ISBN 974-562-096-3

015184

THAI-FRANCO CONFLICT IN THE REIGN OF KING RAMA V : A CASE
STUDY OF PHRA YOD MUANG KWANG

Miss Chintana Pisnaka

A Thesis submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of History
Graduate School
Chulalongkorn University

1983

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดย

นางสาวจินตนา พิศนาคะ

อาจารย์ที่ปรึกษา

ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิตศึกษา

[Signature]

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุประคิษฐ์ บุนนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

[Signature]

ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา)

[Signature]

กรรมการ

(อาจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ)

[Signature]

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วุฒิชัย มวลศิลป์)

[Signature]

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แถมสุข นุ่มนนท์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ศึกษาจากคดีพระยอดเมืองขวาง

ชื่อนิสิต : นางสาวจินตนา พิศนาคะ

อาจารย์ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ภาควิชา : ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา : 2526

บทคัดย่อ

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่องที่มีความสำคัญควรค่าแก่การศึกษาคนคว่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะสะท้อนให้เราเห็นถึงนโยบายการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมของฝรั่งเศสในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะคดีพระยอดเมืองขวางเจ้าเมืองคำมวนนี้เป็นเรื่องที่ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมเข้ามาสู่ประเทศไทย

จากการวิเคราะห์เรื่องคดีพระยอดเมืองขวางนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาถึงสาเหตุความขัดแย้งที่เป็นชนวนทำให้เกิดคดี รวมทั้งผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง

ผลของการศึกษาพบว่าคดีพระยอดเมืองขวางนี้เป็นคดีพิพาทการเมืองระหว่างประเทศที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ของไทย เพราะมีผลกระทบต่อการเมืองระหว่างประเทศ ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอย่างมากทีเดียว คือ สำหรับไทยแล้วคือการสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศส แต่สำหรับฝรั่งเศสแล้วคือการได้ดินแดนเพิ่มเติม นอกจากนี้ยังมีผลกระทบทางด้านอื่น ๆ อีก เช่น ผลกระทบทางด้านขนวนการยุติธรรมของไทยอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้คดีพระยอดเมืองขวางจึงเป็นเรื่องหนึ่งในนโยบายการขยายลัทธิอาณานิคมของฝรั่งเศส เช่นที่ฝรั่งเศสเคยใช้ทำมาในหลาย ๆ ประเทศ

Thesis Title Thai-Franco Conflict In the Reign of King
Rama V : A Case Study of Phra Yod Muang
Kwang
Name Miss Chintana Pisanaka
Thesis Advisors Chanvit Kaset Siri, Ph.D.
Department History
Academic Year 1983

ABSTRACT

The conflict between Thailand and France in the reign of King Rama V is worth studying because it has reflected the French policy of colonial expansion in that period of time, especially the case of Phra Yod Muang Kwang, known as Chao Muang Kum Muan, which happened to be the excuse used by France in expansion of her colonialism in Thailand.

This thesis analyses the causes of conflict that led to the case and the results following later.

According to the analyses, the case of Phra Yod Muang Kwang was in fact the political dispute which became very significant to history of Thailand. For this country, it meant the loss of some territory while, on the contrary, France succeeded in extending her imperialism.

๑

A part from this, the case also affected the justice movement of Thailand because France demanded exterritorial privileges and rights. The case of Phra Yod Muang Kwang, consequently, because are part of the French policy - the same policy France used in extending her imprerialism in many countries.

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอาจารย์วิมลวรรณ ภัทโรคม ที่ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และเป็นอาจารย์ประสานงานตามลำดับ ท่านทั้งสองได้ทำหน้าที่อย่างดีที่สุดตลอดมาโดยให้ทั้งความเป็นครู และความรู้ทางวิชาการ จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นส่วนสำคัญต่อความรู้ทางค่านประวัติศาสตร์ของผู้เขียน ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ ผู้เขียนได้รับความกรุณาจากอาจารย์ทุกท่านในค่านความห่วงใย กำลังใจ และคำแนะนำที่เป็นประโยชน์โดยเฉพาะจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชิตา สาระยา อาจารย์หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เป็นผู้กรุณาช่วยเหลือผู้เขียนในค่านการหากรรมสารเพื่อให้อ่านเขียนสอบจนได้ทันเวลา รวมทั้งท่านคณะกรรมการทุกท่านที่ตรวจแก้วิทยานิพนธ์เป็นขั้นสุดท้าย ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่อำนวยความสะดวกให้ผู้เขียนในการค้นคว้าข้อมูล

ความเข้าใจ กำลังใจและความช่วยเหลืออย่างจริงใจจากเพื่อนร่วมรุ่น รุ่นพี่ และรุ่นน้องตลอดการทำวิทยานิพนธ์ เป็นสิ่งที่มีค่านยิ่งในความรู้สึกและจะคงอยู่ตลอดไป

ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจของคณาจารย์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จทันเวลา จึงขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ความรักและความสนับสนุนจากพ่อแม่ทั้งค้ำใจกำลังใจ กำลังทรัพย์ เป็นส่วนสำคัญให้ยูเชียยนอกหน้าทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จ รวมทั้งคนสุดท้ายที่ข้าพเจ้าจะลืมไม่ได้คือ คุณโพธิ์คำ ขจรภักดิ์ ผู้เป็นบุคคลพิเศษสำคัญยิ่งในชีวิตของยูเชียยนี่เป็นแรงบันดาลใจให้ยูเชียยนทำงานจนประสบความสำเร็จ

จินตนา พิศนาคะ

สถาบันวทศยบรการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ข
บทนำ	1
บทที่	
1 สาเหตุต่าง ๆ ที่นำไปสู่คดีพระยอดเมืองขวาง	1
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก่อนจะเกิดคดีพระยอดเมืองขวาง .	1
สาเหตุที่ทำให้เกิดคดีพระยอดเมืองขวาง	4
1. สาเหตุเรื่องการล่วงล้ำพรมแดนและการตั้งด่าน	4
2. สาเหตุความขัดแย้งกับพ่อค้าชาวฝรั่งเศส	9
3. สาเหตุเรื่องกินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	11
4. การเกิดคดีพระยอดเมืองขวาง	18
2 การพิจารณาคดีครั้งที่ 1	27
2.1 การตั้งศาลรับสั่งพิเศษ	28
2.2 วิธีดำเนินการพิจารณาคดี	32
2.3 การตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษ	39
3 การพิจารณาคดีครั้งที่สอง	50
สาเหตุที่ทำให้เกิดการตั้งศาลผสมทางฝ่ายฝรั่งเศส	50
การจัดตั้งศาลผสม	53

	หน้า
กระบวนการพิจารณาตัดสินคดี	58
การตัดสินพิจารณาคดี	60
การตัดสินลงโทษ	69
การเจรจาเรื่องการส่งตัวพระยอกเมืองขวางไปให้ฝรั่งเสศ	71
4 ผลกระทบจากคดีพระยอกเมืองขวาง	75
บทสรุป	83
บรรณานุกรม	85
ภาคผนวก	93
ประวัติผู้เขียน	95

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

อดีตเป็นรากฐานที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาอดีตจึงเป็นความจำเป็นเพื่อให้เข้าใจปัจจุบันและเป็นแนวทางสำหรับอนาคตได้ดียิ่งขึ้น สำหรับสังคมไทยแล้ว ช่วงสมัยที่ไทยมีความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นช่วงที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ เป็นช่วงที่ลัทธิอาณานิคมกำลังแผ่ขยายเข้ามาในดินแดนเอเชียอาคเนย์อย่างเต็มที่ และไทยเองก็พลอยได้รับผลกระทบจากลัทธินี้เป็นอย่างมากที่เดียวจากฝรั่งเศส ศักดิ์พระยอดเมืองขวางนี้มีความสำคัญตรงที่ว่าเป็นคดีที่ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างข้อหนึ่งในการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมเข้ามาสู่ประเทศไทย ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนบางส่วนไปให้แก่ฝรั่งเศส อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากคดีนี้ เพราะฉะนั้นจากการศึกษาปัญหาเรื่องนี้ จะทำให้เราเห็นค่านโยบายต่างประเทศของไทยกับฝรั่งเศสในช่วงนั้นได้เป็นอย่างดี คือ สำหรับฝรั่งเศสเป็นการดำเนินนโยบายเพื่อแผ่ขยายลัทธิอาณานิคม แต่สำหรับประเทศไทยแล้วคือการดำเนินนโยบายเพื่อความอยู่รอด และความเป็นเอกราชของประเทศในช่วงที่ลัทธิอาณานิคมกำลังเจริญอยู่อย่างมาก

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

ผู้เขียนได้วางวัตถุประสงค์ในการค้นคว้าและวิจัยไว้ดังนี้ คือ

1. ศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาว่ามีสาเหตุทั่วไปจากปัญหาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและสาเหตุปัจจุบัน คือการตายของมองซิเออร์ โกรสกุแรง
2. ศึกษาการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อฝรั่งเศสในสมัยนั้นว่าทำไปเพื่อความมั่นคงปลอดภัยและเอกราชของประเทศชาติ
3. ศึกษาผลกระทบจากคดีนี้ที่มีต่อประเทศไทยอันเนื่องมาจากการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมของฝรั่งเศสในช่วงนั้น

ขอบเขตของการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องนี้ ผู้เขียนกำหนดขอบเขตไว้ตั้งแต่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เริ่มมีบันทึกกันมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาจากความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสว่ามีสาเหตุภายนอกมาจากการดำเนินนโยบายแผ่ขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน จนถึงดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนสาเหตุภายในเนื่องมาจากพฤติกรรมของคนในบังคับฝรั่งเศสกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย รวมทั้งศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดคดีพระยอกเมืองขวางกับพิจารณาผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากคดีนี้

วิธีดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

การศึกษาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาจากคดีพระยอกเมืองขวางนี้ ผู้เขียนได้ใช้เอกสารประเภทข้อเขียนแบ่งได้ 2 ประเภท คือ เอกสารที่ใช้ติดต่อระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยนั้น ซึ่งมีทั้งภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส และเอกสารที่เป็นงานค้นคว้าเรียบเรียงขึ้นในสมัยหลัง บรรดาเอกสารเหล่านี้ผู้เขียนให้ความสำคัญแก่เอกสารประเภทที่ใช้ติดต่อระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเป็นหลัก

แหล่งเอกสารสำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายของไทยในสมัยนั้น คือ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ ผู้เขียนได้นำเสนอวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงการดำเนินนโยบายของไทยกับฝรั่งเศสในช่วงที่มีลัทธิอาณานิคมเข้ามาเป็นส่วนสำคัญ

2. ทำให้ทราบถึงสาเหตุและผลกระทบอันเกิดจากคดีพระยอดเมืองขวาง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมของฝรั่งเศสต่อประเทศไทย

3. การศึกษาเรียนรู้อดีตอันเป็นที่มาของสังคมปัจจุบัน ช่วยให้เข้าใจลักษณะสังคมที่ดำรงอยู่ได้ชัดเจนขึ้น บทเรียนจากอดีตอาจจะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินนโยบายการต่างประเทศเห็นแนวทางในการนำนโยบายช่วงนั้นมาคิดแก้ไข เพื่อให้การดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อความมั่นคงและความอยู่รอดของประเทศได้ดียิ่งขึ้น

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

กจช. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สาเหตุต่าง ๆ ที่นำไปสู่คดีพระยอดเมืองขวาง
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก่อนจะเกิดคดีพระยอดเมืองขวาง

ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดคดีพระยอดเมืองขวางในปี พ.ศ. 2436 นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทางฝรั่งเศสได้ส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยซึ่งมีนายชาร์ล เดอ มงติญี (Charles de Montigny) เป็นหัวหน้าคณะ เดินทางมาเจรจาทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทยเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2399¹ นับตั้งแต่นั้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไม่ราบรื่นเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมีนโยบายแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมเข้ามาในบริเวณดินแดนอินโดจีน เพื่อเป็นการแข่งขันกับอังกฤษ เริ่มตั้งแต่ฝรั่งเศสสามารถเข้ายึดดินแดนญวนโดยถือสาเหตุจากการที่พระเจ้าคือดักของญวนก่อกบฏขึ้นเพื่อกบฏหลวงคณะสอนศาสนา ดังนั้นพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ของฝรั่งเศสจึงถือโอกาสส่งกำลังทหารเข้าตีญวน โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มครองชีวิตของพวกบาทหลวง และนำความเจริญมาให้ญวน ในที่สุดฝรั่งเศสก็สามารถยึดครองญวนตอนใต้ได้ทั้งหมดในปี ค.ศ. 2401¹

เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนแล้วก็หันมาสนใจเขมร ซึ่งขณะนั้นยังเป็นประเทศราชของไทย เนื่องจากเขมรเป็นดินแดนที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ฝรั่งเศสได้ไต่ถามว่าแม่น้ำสายนี้

---

¹ John F. Cady, The Roots of French Colonialism in Eastern Asia. (Ithaca, New York : Cornell University Press, 1954), p. 148.

² ขจร สุขพานิช, การค้นคว้าประวัติศาสตร์บางตอน (ตอน 2), (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 133.

อาจจะเป็นเส้นทางนำไปสู่ประเทศจีนโดยเฉพาะไปสู่แคว้นยูนนานทางตอนใต้ของจีน ซึ่งฝรั่งเศสคาดว่าจะเป็นตลาดการค้าที่สำคัญยิ่งสำหรับตน นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังเล็งเห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของเขมรในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์เลื้อย เช่น โค กระบือ ปลา ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาซึ่งเป็นอาหารสำคัญ

ฝรั่งเศสเริ่มดำเนินนโยบายยึดครองเขมรโดยใช้ข้ออ้างที่ว่าเขมรเป็นประเทศราชของญวน คือเมื่อฝรั่งเศสปกครองญวนได้ ฝรั่งเศสก็ควรมีสិทธิปกครองเขมรในฐานะส่วนหนึ่งของญวนด้วย ไทยกับฝรั่งเศสก็มีเรื่องกระทบกระทั่งกันเรื่องปัญหาเขมร ฝรั่งเศสใช้นโยบายส่งเรือปืนชื่อ "มิตราแย" (Mitraille) เข้ามาจอกชุมเชิงที่กรุงเทพฯ เพื่อให้ไทยยินยอมเปิดการเจรจาตั้งนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่ เรียกว่า "หนังสือสัญญาเขมรแทนเมืองพระตะบองว่าด้วยสถานภาพแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา" เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410¹ ผลของสนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ไทยต้องยอมรับว่าเขมรอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสโดยสิ้นเชิง นับว่าเป็นการเสียดินแดนครั้งแรกของไทยให้แก่ฝรั่งเศส

นับแต่นั้นมาฝรั่งเศสก็หันมาสนใจดินแดนลาวและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสต้องการควบคุมแม่น้ำโขงไว้เป็นกรรมสิทธิ์ของตนแต่ผู้เดียว ด้วยเหตุนี้เมื่อฝรั่งเศสได้เขมรก็ต้องการครอบครองลาว เพราะแม่น้ำโขงนั้นไหลผ่านประเทศลาวด้วย ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสคิดว่าแม่น้ำสายนี้จะเป็นเส้นทางนำไปสู่จีนดังไค้กล่าวมาแล้ว สำหรับการยึดครองดินแดนลาวฝรั่งเศสก็ใช้วิธีการเช่นเดียวกับที่เคยทำมาในเขมร โดยบอกว่าดินแดนลาวที่อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้นเคยเป็นของญวนและเขมรมาก่อน แต่ตกมาเป็นของ

¹ สุวัฒน์ศรี วรสายัณห์, "ปัญหามณฑลระหว่างปี พ.ศ. 2435 - 2449" (ปริญาปนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 51.

ไทยเมื่อไม่นานนี้เอง ควรแล้วที่จะให้ตกอยู่กับ เขมรและญวนผู้เป็นเจ้าของเดิมอีก¹ ต่อมาเมื่อมีปัญหาเรื่องข้อขึ้นมา ไทยกับฝรั่งเศสตกลงร่วมมือกันปราบฮ่อ แล้วฝรั่งเศส ก็ฉวยโอกาสไม่ยอมถอนกองทหารออกจากแคว้นสิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหก โดยอ้างว่าดินแดนเหล่านั้นเป็นของญวนมาก่อน ไทยพยายามเจรจาเพื่อขอให้ฝรั่งเศส ถอนทหารออกไปแต่ไม่สำเร็จ ในขั้นสุดท้ายไทยและฝรั่งเศสจึงได้มีการทำความ ตกลงกันชั่วคราว เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2431 เรียกว่า "ข้อตกลงเมืองแฉ่ง"² ซึ่งมีสาระสำคัญว่า เขตโคที่มีทหารไทยยึดครองอยู่ให้เป็นของไทย สำหรับเขตแดนที่ ฝรั่งเศสยึดครองอยู่ให้เป็นของฝรั่งเศส ตามข้อตกลงนี้ทำให้ฝรั่งเศสได้เข้าครอบ- ครองดินแดนแคว้นสิบสองจุไทย และหัวพันทั้งห้าทั้งหก นับว่าเป็นการสูญเสียดินแดน ลาวในความครอบครองของไทยเป็นครั้งแรกให้แก่ฝรั่งเศส

แต่ฝรั่งเศสก็ยังไม่พอใจ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสยังไม่ได้ครอบครองดินแดนลาว ทั้งหมดรวมทั้งบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

หลังจากที่มีการทำสัญญาข้อตกลงที่เมืองแฉ่งในปี พ.ศ. 2431 แล้ว ความ สัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็ทวีความตึงเครียดขึ้น มีเรื่องกระทบกระทั่งกันจน กระทั่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดคดีพระยอดเมืองขวาง ก่อนที่จะขึ้นเรื่องสาเหตุที่ทำให้ เกิดคดีพระยอดเมืองขวางนั้น ผู้เขียนจะขอกล่าวย่อ ๆ ถึงประวัติของพระยอด

¹ สวัสดิ์ จันทน์ และธน บัจจุสานนท์, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520), หน้า 26 - 27.

² คุรายละเอียกใน เสาวภา ภาระพฤติ, "ปัญหาการปกครองของไทยใน ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2445" (ปริญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2522), หน้า 473 - 477.

พระยอกเมืองขวาง เจ้าเมืองคำมวนนี้มีนามเดิมว่า "ซำ" เป็นต้นสกุล "ยอกเพชร" บ้านเดิมของท่านอยู่ที่อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองคำมวน ที่อยู่ใกล้กับพรมแดนฝรั่งเศสนี้มาเป็นเวลา 8 ปีแล้ว¹ เป็นผู้ปฏิบัติคล้อยดูแลรักษาพระราชอาณาเขตของไทยอย่างเข้มแข็งไม่มีความย่อห่อ ในขณะที่ไทยกับฝรั่งเศสมีปัญหาพิพาทกันเรื่องพรมแดน

สำหรับสาเหตุที่ทำให้เกิดคดีพระยอกเมืองขวางมีดังต่อไปนี้ คือ

1. สาเหตุเรื่องการค้าขี้ผึ้งแดนและการตั้งคาน

ภายหลังจากการทำข้อตกลงเมืองแดงแล้ว ทั้งสองฝ่ายได้สำรวจเขตแดนคานไทยกับญวนเพื่อจะปักปันเขตแดนให้เป็นที่แน่นอน อันจะเป็นการยุติปัญหาโต้แย้งเรื่องเขตแดนได้ ในขณะที่ทั้งสองฝ่ายทำการสำรวจเขตแดนนั้น ฝรั่งเศสได้ละเมิดข้อตกลงหลายครั้ง เช่น ส่งคนจากดินแดนญวนเข้ามาบุกดินแดนไทยบริเวณเมืองตะโปน เมืองพิน เมืองภูคาสะอาง และเมืองวัวควา² ส่งทหารเข้ามาบริเวณเมืองมวน สร้างค่ายทหารถาวรที่บ้านนาเป (ค่ายคะนองน้ำ) แขวงเมืองคำเกิด ฝ่ายไทยก็ได้ตอบโดยส่งกำลังทหารไปประจำที่เมืองคำมวน และส่งคนไปตั้งคานในบริเวณเขตติดต่อกัน

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.41/1 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอกเมืองขวาง สำเนาหนังสือที่ 062/567 ลงวันที่ 9 มิถุนายน ร.ศ.

² กจช. ร.5 ม.621/26 เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (สมุหนายก) รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 12 มีนาคม ร.ศ. 108 อ้างในสุวิทย์ พักขาว, "สัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893 - 1907)" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า 32.

กับญวน เพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเศสรุกเข้ามา¹ เพราะพฤติการณ์ของฝรั่งเศสเช่นนี้ทำให้ฝ่ายไทยระแวงว่าฝรั่งเศสคงต้องการจะยึดดินแดนให้ไ้มากที่สุด เพื่อเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายตนในการปักปันเขตแดน ถ้าหากไทยปล่อยให้ฝรั่งเศสรุกเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงฝั่งแม่น้ำโขง ดินแดนลาวทั้งหมดก็อาจจะตกไปเป็นของฝรั่งเศสได้²

เนื่องจากความเคลื่อนไหวทางทหารของทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นอุปสรรคต่อการสำรวจเขตแดนอย่างยิ่ง ดังนั้นนายปาวีในฐานะประธานคณะกรรมการสำรวจเขตแดนฝ่ายฝรั่งเศสจึงทำความตกลงควยวาจากับพระยอดเมืองขวาง ข้าหลวงไทยประจำเมืองคำเกิด คำมวน เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม ร.ศ. 109 โดยสัญญาต่อกันว่า ฝ่ายฝรั่งเศสจะตั้งค่ายทหารอยู่แค่บ้านนาเปเท่านั้น จะไม่รุกเข้ามาอีกต่อไป ส่วนกองทหารไทยก็จะประจำอยู่ที่เมืองคำมวนไม่ล่วงล้ำเข้าไปในเขตที่ฝรั่งเศสยึดครอง นายปาวีได้ขอร้องให้พระยอดเมืองขวางถอนค่านที่ไทยตั้งไว้ตามบริเวณชายแดนที่ติดต่อกับญวนเสีย โดยอ้างว่าค่านต่าง ๆ เป็นเครื่องกีดขวางการค้าขายระหว่างชาวญวนกับชาวพื้นเมือง แต่ฝ่ายไทยไม่ตกลงยินยอม เพราะถือว่าค่านเหล่านี้อยู่ในดินแดนไทย³

ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสไม่รักษาสัญญานี้แต่อย่างใด กลับพยายามขยายอำนาจเข้ามาในเขตแดนไทยอยู่ตลอดเวลา เช่นพยายามขับไล่ทหารไทยที่รักษาค่านเขาตาบัว

¹ สุวิทย์ พุกขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126...", หน้า 33.

² อรรถพร นพการา, "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศส ในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2453" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 82 - 83.

³ กจช. ม.59/1 ใบบอกที่ 52 พระยอดเมืองขวางถึงพระยาสุริยเดช ข้าหลวงเมืองหนองคาย ลงวันที่ 18 กรกฎาคม ร.ศ. 109.

คงจะเห็นได้จากการที่ฝรั่งเศสส่งทหารฝรั่งเศสและญวนมีอาวุธครบครันรวม 80 คน เข้ามาในเขตแดนไทย พระยอดเมืองขวางได้พูดจาต่อว่า แต่ฝรั่งเศสอ้างว่า การที่เข้ามาตั้งค่ายอยู่ที่บ้านนาเบินในเขตค่านเขาตาบัวนั้น เป็นการทำตามคำสั่งของรัฐ จึงไม่สามารถจะรื้อถอนออกไปได้ นอกจากรัฐบาลทั้งสองประเทศจะได้มีการตกลงกัน ฝรั่งเศสห้ามไทยส่งกำลังไปตั้งค่านที่เขาตาบัว โดยฝรั่งเศสอ้างว่าจะเป็นการล่ามกตอกการที่ทหารฝรั่งเศสและญวนจะเข้ามาล่าเสบียงอาหารให้กับฝ่ายคนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับค่าน¹ และฝรั่งเศสยังใช้วิธีการหลอกลวงนายค่านไทยว่า คินแดนที่ค่านนั้น ๆ ตั้งอยู่รัฐบาลไทยได้ยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้วหรือไม่ก็ใช้วิธีการออกประกาศแก่ชาวพื้นเมืองว่า บ้านเรือนที่อยู่ระหว่างคายนองม่า กับค่านเขาตาบัวเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสและญวน ดังปรากฏในใบบอกของพระยาสุริยเคศวิ เสนภทธี ข้าหลวงประจำเมืองหนองคายที่รายงานมายังกรุงเทพฯ มีความตอนหนึ่งว่า

ทุกวันนี้ก็บังคับคนลาวฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่คายนองม่า ถือเอาว่าตั้งแต่คายนองม่าตั้งเหนือใต้ ออกไปข้างฝ่ายค่านตาบัว ถ้ามีบ้านเรือนทาวเพี้ยไพร่ ก็หวงห้ามว่าเป็นบ้านทาวเพี้ยไพร่อยู่ในบังคับสืบแยกฝ่ายฝรั่งเศสและญวน² และยังเข้ามาชักชวนให้ชาวพื้นเมืองไปทำงานที่คายนองม่า และโคบังคับให้ราษฎรส่งสวนไหตนหรือไม้ก็ให้อุบายหลอกลวงให้ราษฎรกระด้างกระเดื่องต่ออำนาจของรัฐบาลไทย³ พระยอดเมืองขวางโคประท้วงว่าฝรั่งเศสทำผิดข้อตกลงที่นายปาวูโคให้สัญญาไว้ แต่ฝรั่งเศสก็อ้างว่าบริเวณเขตแดนเหล่านี้เป็นของฝรั่งเศส เป็นคน มีหน้าซ้ำยัง

¹ กจช. ร.5 ม.62.1/36 รัชกาลที่ 5 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ที่ 289/110 ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110 อ้างใน สุวิทย์ พิทักษ์, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...", หน้า 33.

² กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.59/2 ใบบอกพระยาสุริยเคศวิ ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ. 108 อ้างใน อรพรรณ นพศารท, "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร...", หน้า 84 - 85.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

ทำการประท้วงกลับว่า ไทยส่งทหารเข้าไปตั้งค่านในเขตแดนของตน และเรียก รุงไหฝ่ายไทยถอนคานออกไป โดยอ้างว่าการกระทำของไทยเป็นการละเมิด ขอตกลงที่นายปาวีทำไว้กับพระยอดเมืองขวางเสียอีก¹ อย่างไรก็ตาม พระยอดเมืองขวางก็พยายามหาทางแก้ไขโดยการแต่งตั้งชาวพื้นเมืองให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าปกครองเมืองเล็ก ๆ บางเมืองเพื่อเอาใจใส่มิให้บุคคลเหล่านี้ไป เขากับฝรั่งเศส และเพื่อให้ช่วยสอดส่องกวดขันการล่วงล้ำแดนของฝรั่งเศส²

วิธีการอันแยบยลอีกวิธีหนึ่งที่ฝรั่งเศสใช้ก็คือ การเกลี้ยกล่อมชาวพื้นเมือง ในดินแดนไทยให้เอาใจออกห่างไทย หันไปยอมรับอำนาจของฝ่ายฝรั่งเศส พร้อมกันนั้นก็ใช้วิธีผูกมิตรกับชาวพื้นเมืองด้วยการนำสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปแจกให้ชาวพื้นเมือง และชักชวนให้เข้ากับฝรั่งเศส โดยสัญญาว่าจะให้ความคุ้มครองมิให้ได้รับอันตรายจาก เจ้าพนักงานฝ่ายไทย³ ผลจากการชักจูงของฝ่ายฝรั่งเศสทำให้ชาวพื้นเมืองในเขต ไทยไปขอเข้าเป็นคณินในบังคับของฝรั่งเศสที่บ้านนาเป และค่ายคนองม้า ถึง 300 คน⁴ ซึ่งเป็นเรื่องที่รัฐบาลไทยหนักใจมาก รัฐบาลไทยจึงแก้ไขตอบโต้ด้วยการประกาศไม่ เก็บเงินส่วยจากชาวพื้นเมืองบริเวณชายแดนที่ฝรั่งเศสเข้ามาสร้างอิทธิพล⁵ นอกจากนี้ยังพยายามแสดงให้ฝรั่งเศสเห็นว่าไทยมีสิทธิในดินแดนแถบนี้เต็มที่ ดังจะ เห็นได้จากการที่พระยอดเมืองขวางได้ออกประกาศห้ามฝรั่งเศสเก็บเงินส่วยจากราษฎร

¹ กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 11/1 สำเนาที่ 4641 นายฮาร์ดูวิน กราย หลุกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 109 อ้างในจิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า 45.

² อรรถพร ณ พศารา, "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศส ในมณฑลอุดร...", หน้า 84.

³ สุวิทย์ พักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...", หน้า 33.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

ในแขวงเมืองคำเกิด คำวน และห้ามราษฎรในบริเวณชายแดนไทยไปทำงานให้กับ
ฝรั่งเศสที่ค่ายคนองม้าว่ การที่ฝรั่งเศสดำเนินการเก็บส่วยราษฎรและบังคับให้คนของ
ตนลวงล่าเขตแดนไทยนั้นเป็นการกระทำที่อึดอัด

ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นได้ว่าตัวพระยอกเมืองขวางนั้นเริ่มมีเรื่องกระทบกระทั่ง
กับฝรั่งเศสมาก่อนแล้วด้วยเรื่องการลวงล่าพรมแดนและการตั้งค่าย ซึ่งแน่นอนทีเดียว
ย่อมเป็นการสร้างความไม่พอใจให้กับฝรั่งเศสอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม สำหรับการกระทบกระทั่งในตอนแรกนี้ยังไม่เกิดเป็นเรื่อง
พิพาทใหญ่โตจนกลายเป็นคดี เพราะทางฝ่ายรัฐบาลไทยได้ใช้นโยบายโอนอ่อนผ่อนปรน
เสมอ โดยพยายามหลีกเลี่ยงการขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นกับฝรั่งเศส ดังจะเห็นได้จากกรณีที่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า ปัญหาพระราชอาณาเขต
ที่เกิดขึ้น และการที่ฝรั่งเศสได้ส่งทหารเข้ามาตั้งอยู่ที่ค่ายคนองม้าว่ คำนเขาตาบัว ถ้า
หากไทยจะส่งกำลังไปรักษาคำนนั้น ๆ ก็จะทำให้เกิดข้อพิพาทกันขึ้นอย่างแน่นอน ดังนั้น
พระองค์จึงทรงใช้นโยบายหลีกเลี่ยงการปะทะกับฝรั่งเศส โดยมีพระบรมราชโองการ
ให้ถอนตัวออกมาจากค่านเขาตาบัวก่อน ดังปรากฏความในพระบรมราชโองการตอน
หนึ่งว่า

ฝ่ายฝรั่งเศสก็ลวงเลยเข้ามาตั้งอยู่ที่ค่ายคนองม้าว่ในค่านตาบัวแล้วพระยอกเมือง
ขวางเป็นคนไม่ครันครามยอมขอต่อฝรั่งเศส ถือเอาราชการเป็นที่ตั้ง จัดให้ท้าว
เพี้ยออกไปรักษาค่านตาบัว ความทองตราบังคับขึ้นมาให้จงใดดังนี้ ถือโดยว่าจะ
ตั้งรักษาค่านตาบัวให้ใดก็คงของซบโลกันร่าไป จะเป็นเหตุกอกการวิวาทวิวาทถาว
กันอยู่ไม่ขาด ให้พระยาศรีบริเดชชาหลวงที่แจ่งกับพระยอกเมืองขวางว่า ถ้าฝรั่งเศส
ทำการหักท้าวการวิวาท ถอยคการที่จะรักษาค่านตาบัวไว้ อย่าให้ท้าวเพี้ยไพร
ออกไปรักษาค่านตาบัวให้ใดก็คงของซบโลกันร่าไป ให้พระยอกเมืองขวางจัดการรักษาพระราช
อาณาเขตอยู่เพียงคายนามวนไปก่อน ถ้าเห็นว่าฝรั่งเศสทำการขมขุดลวงไปถึง
การวิวาทเป็นขอบคณมางอย่างใด ควรจะจัดการรักษาพระราชอาณาเขตไว้ที่
ตำบลใดก็ใด จัดการรักษาไว้ตามเดิมจนกว่าคอเวอนแมนต์ตั้ง 2 ฝ่ายจะไควา

กล่าวเขตแดนตกลงกัน¹

2. สาเหตุความขัดแย้งกับพ่อค้าชาวฝรั่งเศส

การที่ฝรั่งเศสมีความต้องการจะเข้าครอบครองแคว้นยูนานในจีนตอนใต้ ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ ซึ่งถ้าฝรั่งเศสเข้าครอบครองได้ก่อนอังกฤษแล้ว ฝรั่งเศสจะสามารถกumulการค้าในจีนตอนใต้พร้อมทั้งอินโดจีนด้วย ดังนั้นฝรั่งเศสจึงเล็งเห็นความสำคัญของแม่น้ำโขงในฐานะเป็นเส้นทางที่จะนำฝรั่งเศสไปสู่ยูนาน บรรดาพ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้เริ่มขยายตลาดการค้าโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าระหว่างดินแดนเขมรกับลาว และยูนาน ในปี พ.ศ. 2433 นายมาสซี กงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบางพร้อมด้วยตัวแทนพ่อค้าชาวฝรั่งเศส 3 คน คือนายคุนดอง นายคุลยอง และนายลุยคอง ได้เดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อขออนุญาตรัฐบาลไทยนำเรือกลไฟมาแล่นในแม่น้ำโขง พร้อมทั้งตั้งบริษัทการค้าในลาวตอนใต้บริเวณเมืองจำปาศักดิ์ เชียงแตง ซึ่งเป็นเส้นทางที่ฝรั่งเศสจะควบคุมการค้าในลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่เมืองพระตะบอง เมืองกระแจะ ด่านเสียมโยก เชียงแตง สีทันดร จำปาศักดิ์² รัฐบาลไทยก็อนุญาตให้ดำเนินการได้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2434 พ่อค้าฝรั่งเศสก็สามารถเดินเรือกลไฟขึ้นล่องในแม่น้ำโขงได้ โดยมีฝ่ายไทยคอยอำนวยความสะดวกให้ตามสมควร แต่พ่อค้าฝรั่งเศสกลับทำการเกินขอบเขตคือการละเมิดเกาะแก่งในลำน้ำโขงโดยพลการ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพ่อค้าฝรั่งเศสมุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ของตนโดยไม่เคารพสิทธิของไทยเลย

¹ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.59/1 สารตราเจ้าพระยาจักรี - พระยาสุริยเดช ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 110 อ้างใน อรวรรณ นพคารา, "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร...", หน้า 88.

² ไปรดดูรายละเอียดในเสาวภา ภาวะพฤติ, "ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศไทยราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2445...", หน้า 478 - 487.

เหตุการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้นในหัวเมืองหนองคายในเดือนกันยายน พ.ศ. 2435 คือกรณีที่ฝรั่งเศสกล่าวหาเจ้าหน้าที่ไทยว่าทำการข่มเหงพ่อค้าชาวฝรั่งเศส 2 คนที่เมืองท่าอุเทน คือนายของเปอนัว (Chamtenoir) และนายเอสกีลาต์ (Esquilat) ซึ่งมูลเหตุมีอยู่ว่าพ่อค้าชาวฝรั่งเศส 2 คนดังกล่าวได้คุมสินค้าจากญวนเข้ามายังเขตไทยตามแม่น้ำโขง เมื่อผ่านด่านตรวจของไทย พระยอกเมืองขวางข้าหลวงไทยประจำเมืองคำเกิด คำมวน ขอตรวจดูหนังสือเดินทาง ปรากฏว่าทั้งสองคนแทนที่จะใช้หนังสือเดินทางของตนกลับใช้ของนายมาสซี นายคูนิลยง นายกุลยง และนายลุยคอง อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าบุคคลทั้งสองมีเจตนาทุจริต พระยอกเมืองขวางจึงขอให้กลับไปแล้วเสีย แต่ทั้งสองคนขออนุญาตนำสินค้าไปเก็บไว้ที่เมืองท่าอุเทน โดยอ้างว่าเมื่อตนเก็บสินค้าเรียบร้อยแล้วจะกลับไปขอหนังสือเดินทางให้ถูกต้อง พระยอกเมืองขวางจึงยินยอมให้ทั้งสองคนล่องเรือขนสินค้ามายังเมืองท่าอุเทน พอถึงเมืองท่าอุเทน นายของเปอนัวและนายเอสกีลาต์ กลับนำสินค้าออกมาขายให้ชาวเมือง ดังนั้นขุนสุรชาติโยชินข้าหลวงเมืองท่าอุเทนทราบเรื่องจึงทำการเก็บภาษีตามกฎหมาย แต่คนทั้งสองไม่ยอมเสียภาษี อ้างว่าจะขอเสียภาษีที่กรุงเทพฯ ขุนสุรชาติโยชินจึงให้คนทั้งสองกลับไปขอหนังสือเดินทางจากทางการไทยเสียใหม่ให้ถูกต้อง และให้ทำสัญญาฝากสินค้าไว้เป็นเวลา 3 เดือน ถ้าพ้นจากกำหนดนี้แล้วไม่ได้หนังสือเดินทางกลับมา ข้าหลวงจะขายสินค้าเก็บเงินค่าภาษีอัตราร้อยละ 3 ส่วน เงินที่เหลือจะส่งมาให้สถานกงสุลฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ซึ่งพ่อค้าชาวฝรั่งเศสทั้งสองคนก็ยินยอมทำตามสัญญาดังกล่าว¹

จากเหตุการณ์ในครั้งนี้นี้ดูแล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ใหญ่โตนัก คือเราจะเห็นว่าพระยอกเองก็ดำเนินนโยบายกับฝรั่งเศสอย่างโอนอ่อนผ่อนปรนตามที่รัฐบาลกลางสั่งกำชับมาแล้ว แต่ก็อย่างน้อยที่สุดฝรั่งเศสก็เริ่มทวีความไม่พอใจในตัวพระยอกมากขึ้น

¹จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า

เพราะพระยอคเป็นเสมือนผู้คอยขัดขวางตนในการที่จะดำเนินนโยบายแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมเข้ามาในบริเวณดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพราะพระยอคนั้นเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนอย่างสูง ดังที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงกล่าวถึงไว้ในพระบรมราชโองการ เรื่องให้พระยอคเลิกรักษาค่านเขาตาบัวไว้ แต่ให้อยู่รักษาเพียงแต่เมืองคำมวน ดังกล่าวมาแล้วว่า "พระยอคเมืองขวางเป็นคนไม่ครั้นคร้ามขมขื่นต่อฝรั่งเศส ถือเอาราชการเป็นที่ตั้ง"¹

3. สาเหตุเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

นายปาวี ได้เดินทางเข้ามารับตำแหน่งกงสุลประจำกรุงเทพฯ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2435 และได้เปิดการเจรจากับฝ่ายไทยเกี่ยวกับปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาเรื่องการปักปันเขตแดนไทย-ฝรั่งเศสกับกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2435 และได้เปิดการเจรจากับฝ่ายไทยเกี่ยวกับปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาเรื่องการปักปันเขตแดนไทย-ฝรั่งเศสกับกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2435 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ในการเจรจาดังนี้ นายปาวีพยายามถ่วงเวลาการเจรจาให้ยืดเยื้อออกไป โดยหาเรื่องมายับยั้งการเจรจาเช่นเรื่องบางเปียน เรื่องพ่อค้าชาวฝรั่งเศส เป็นต้น ทำให้การเจรจายุคชะงักเป็นช่วง ๆ เมื่อเริ่มการเจรจาคือไป รัฐบาลไทยได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่เรียกว่า "วิถีชีวิตชีพ" (Modus Vivendi) ต่อฝรั่งเศส กล่าวคือเสนอให้มีบริเวณปลอดทหารขึ้นขนาดกว้าง 50 กิโลเมตร ยาว 650 กิโลเมตร ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงใต้เมืองคำมวนลงมาถึงเส้นละติจูดที่ 13 องศาเหนือ จนกว่าจะมีการปักปันเขตแดนกันจนเรียบร้อย นายปาวีไม่ได้ปฏิเสธข้อเสนอนี้ของไทยทั้งหมด แต่ต้องการขยายเขตปลอดทหารออกไปถึงเมืองพาน เมืองคำเกิด เมืองคำมวน ซึ่งทางฝ่ายไทยปฏิเสธ เพราะว่ามีบริเวณดังกล่าวไทยมีสิทธิตามสัญญา 9 ข้อในข้อตกลงเมืองแดง

¹ กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.59/1 สารตราเจ้าพระยาจักรี - พระยาสุรียเดช ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 110.

พ.ศ. 2431 แทนายปาวีป็นยันว่า 3 เมืองที่เสนอเพิ่มเติมอยู่นอกเหนือความคุ้มครองของสัญญา 9 ข้อ¹ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการจึงทรงชี้แจงว่าเป็นความจริงที่ว่าในข้อตกลงนั้นไม่ได้ระบุชื่อเมืองคำเกิด คำมาน เอาไว้ แต่ข้อตกลงควรวางจากที่นายปาวีทำไว้กับพระยอดเมืองขวางเมื่อปี พ.ศ. 2433 ย่อมยืนยันได้ว่าทั้ง 3 เมืองนี้เป็นของไทย² และตามความเป็นจริงแล้วในสัญญาดังกล่าวได้กล่าวถึงแต่เมืองพวนโดยไม่กล่าวถึงเมืองคำเกิด คำมาน ทั้งนี้เพราะว่าทั้งสองเมืองนี้ปกติก็ขึ้นอยู่กับเมืองพวนอยู่แล้ว³ การเจรจาได้ยืดเยื้อออกไปเพราะทั้งสองฝ่ายมีปัญหาโต้เถียงกันเนื่องจากตีความในข้อตกลงเมืองแก่งไม่ตรงกัน ฝ่ายไทยจึงไม่ทราบว่านายปาวีจะตกลงรับหลักการของ "วิธีรักษาสีห" หรือไม่ เพราะฝรั่งเศสยังคงสงวนท่าทีที่ไม่ยอมแจ้งให้ฝ่ายไทยทราบว่าฝรั่งเศสมีความเห็นอย่างไร ดังนั้นในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ จึงทรงมีลายพระหัตถ์ไปเตือนนายปาวีว่า รัฐบาลไทยมีความปรารถนาที่จะจัดความยุ่งยากที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับ เขตแดนและได้เสนอข้อเสนอสอง 3 ข้อแก่ฝรั่งเศสดังนี้

1. ดินแดนซึ่งในปัจจุบันกำลังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ คือบริเวณตั้งแต่เมืองคำมานลงมาถึงเมืองเชียงแตง ขอให้ดำรงความเป็นกลางชั่วคราวก่อน โดยใช้หลักการของ "วิธีรักษาสีห" ซึ่งฝ่ายไทยได้แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบแล้วจนกว่าจะได้มีการปักปันเขตแดนกัน

¹ สุวิทย์ พักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...", หน้า 36.

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิฤทธิการณีสยาม ร.ศ. 112...", หน้า 73.

³ สุวิทย์ พักขาว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

2. รัฐบาลไทยยินดีสละดินแดนที่มีพยานหลักฐานประจักษ์ชัดแจ้งว่าเป็นของ
ญวนมาแต่ก่อน

3. ในการปักปันเขตแดน ถ้าเกิดปัญหาใด ๆ ที่เห็นว่าจะตกลงกันไม่ได้
รัฐบาลไทยขอเสนอให้อนุญาโตตุลาการ เป็นผู้วินิจฉัย¹

ข้อเสนอทั้งสามข้อนี้ นับว่าเป็นข้อเสนอที่อ้อมซอมแก่ฝรั่งเศสมากที่สุด นาย
ปาวีไม่ตอบข้อเสนอของไทยในทันทีทันใด แต่ในวันที่ 12 มีนาคม ต่อมาเขากลับยื่น
ข้อเสนอของฝรั่งเศสแก่ไทย 3 ข้อ คือ²

1. รัฐบาลฝรั่งเศสขออ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดน
ในอารักขาของญวน

2. ให้รัฐบาลไทยถอนกองทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
ออกไปทั้งหมด

3. ให้รัฐบาลไทยชดใช้ค่าทำขวัญแก่ชาวฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากพนักงาน
คนไทย ณ เมืองท่าอุเทนและเมืองหนองคาย อีกทั้งให้ปล่อยตัวบางเมียนที่ถูกจับกุมตัว
ไปจากทุ่งเชียงคำ

รัฐบาลไทยได้พิจารณาข้อเสนอ 3 ข้อของฝรั่งเศสจนถึงวันที่ 4 เมษายน
พ.ศ. 2436 แล้วจึงตอบรัฐบาลฝรั่งเศสว่า

1. การอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศส ควรต้อง
พิจารณาว่าเขตแดนของแต่ละฝ่ายอยู่ตรงไหน ขอให้ฝรั่งเศสทำการปักปันเขตแดน
กับไทยโดยเร็ว ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้น ไทยยินยอมให้มีประเทศเป็นกลางทำหน้าที่ตัดสิน

¹จิราภรณ์ สถาปนวรรธนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า 75.

²สุวิทย์ พักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...",

2. รัฐบาลไทยยินดีที่จะถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตามหลักการของ "วิธีรักษาสีพ" ที่เสนอแก่ฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436

3. รัฐบาลไทยยินดีพิจารณากรณีบางเป็นของเฟอเนัว เอสกลาคท์ ภายหลังจากการปักปันเขตแดนสำเร็จเรียบร้อยแล้ว¹

แต่ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะได้รับคำตอบนี้จากฝ่ายไทย ฝรั่งเศสก็ได้ส่งเรือรบชื่อ "ลูเตง" (Lutin) เข้ามาในกรุงเทพฯ โดยมีผู้บัญชาการทหารเรือฝรั่งเศสประจำโขงเดินทางมาด้วย ตั้งแต่วันที่ 14 มีนาคม และต่อมาหลังจากที่ได้รับคำตอบจากฝ่ายไทยแล้ว ฝรั่งเศสก็ได้ส่งเรือรบเข้ามารับผู้บัญชาการทหารเรือของตนกลับไปโขง จึงทำให้ฝ่ายไทยเชื่อมั่นว่าการที่ฝรั่งเศสส่งเรือรบเข้ามาในระยะนี้เป็น การบีบบังคับไทยให้ยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศสนั่นเอง² การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไม่มีอะไรคืบหน้า เนื่องจากฝรั่งเศสไม่เห็นด้วยกับ "วิธีรักษาสีพ" ที่ไทยเสนอมาและยังยืนยันกรานให้ไทยถอนทหารออกจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกไปทั้งหมด ถ้าไทยปฏิบัติตามนี้ ฝรั่งเศสจะเปิดการเจรจากับปักปันเขตแดนทันที³ ในขณะเดียวกันไทยก็ไม่ยอมสละดินแดนที่ไทยมีสิทธิ์ครอบครองและได้เรียกร้องให้ฝรั่งเศสถอนด่านที่ได้จัดตั้งขึ้นให้หมด แล้วไทยก็จะยินยอมถอนทหารเช่นกัน⁴ ดังนั้นการเจรจาระหว่าง

¹ กจช. ร.5 ผ. 18.1/1 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึง ม.ปาวี ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111.

² กจช. ร.5 ผ. 18.1/1 ม.ปาวีกราบทูลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 12 มีนาคม ร.ศ. 111.

³ กจช. ร.5 ผ. 18.1/1 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึง ม.ปาวี ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ. 112.

⁴ กจช. ร.5 ผ. 18.1/1 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ถึง ม.ปาวี ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 112.

ไทยกับฝรั่งเศสจึงไม่มีทางที่จะตกลงกันได้เกี่ยวกับการอ้างสิทธิของทั้งสองฝ่ายในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝ่ายฝรั่งเศสได้เปลี่ยนวิธีดำเนินการกับไทย ตั้งแต่วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 โดยที่รัฐสภาของฝรั่งเศสได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ดำเนินการใด ๆ ได้ทันทีเกี่ยวกับปัญหาเขตแดน ซึ่งวิธีการนี้ต้องเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่จะกระทำให้สำเร็จได้โดยเร็ว เสียค่าใช้จ่าย เสียเลือดเนื้อและชีวิตน้อยที่สุด ดังนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งไปยังนายลาเนสซง ผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสประจำอินโดจีนให้ดำเนินการขับไล่ไทยให้พ้นไปจากดินแดนที่กำลังพิพาทกันอยู่ นายลาเนสซงจึงมีคำสั่งต่อไปยังนายบริแอร์ (Brière) ข้าหลวงใหญ่ประจำฉวนเหนือเมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2535 มีความว่า

รัฐบาลได้แจ้งมายังข้าพเจ้าว่า ได้ตกลงใจที่จะขจัดการรุกรานเขตแดนที่ฝ่ายไทยกระทำอยู่ ข้าพเจ้าคิดว่าการนี้คงกระทำได้โดยง่าย แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าในขณะที่เรากำลังดำเนินการอยู่ทางแม่น้ำโขงตอนกลางน้อย ฝ่ายไทยคงจะหาทางกอบกู้ เป็นศัตรูแก่เราทางฉวน จึงจำต้องเพิ่มกำลังชายแดนให้มากขึ้น ในกรณีนี้ข้าพเจ้าตกลงดำเนินการทุก ๆ แห่งพร้อม ๆ กันครั้งนี้จำเป็นที่กองทหารของเราที่จะต้องสามารถบังคับให้ฝ่ายไทยลาถอยไปโดยไมต้องมีกรรพุง¹

จากคำสั่งดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสได้วางแผนการไว้ล่วงหน้าที่จะขับไล่ไทยออกไปจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้ว เขาคงครอบงำแทนไทย ด้วยวิธีการอันละมุนละม่อมในการดำเนินการขับไล่ไทยนี้ ฝรั่งเศสได้จัดแบ่งกำลังออกเป็น 3 กอง ซึ่งให้ทหารอาสาสมัครฉวนและเขมรเป็นส่วนใหญ่ โดยมีนายทหารฝรั่งเศสและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเป็นผู้บังคับบัญชา จากนั้นก็เข้าโจมตีขับไล่กองทหารไทยที่ตั้งค้ำนอนอยู่ตามบริเวณชายแดน 3 จุดคือ²

¹ สวัสดิ์ จันทน์และแซน บัจจุบันนท์, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา..., หน้า 32.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 34 - 40.

กองที่ 1 มีนายบัสตาร์ด (M. Bestard) เป็นผู้บังคับบัญชา มีร้อยเอกโทเรอซ์ (Captain Thoreuse) เป็นผู้ช่วยมีกำลังประมาณ 800 - 900 คนเข้าโจมตีค่านต่าง ๆ ของไทยเช่นค่านบงขลา (Tbong kla) และค่านเสียมโบก (Siemboc) ฝรั่งเศสยึดค่านทั้งสองได้ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2436 รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งก็ยึดได้เมืองเชียงแตง (สตรังแตง) จากนั้นก็เข้ายึดเมืองโขง (สีทันดร) ได้ในวันที่ 4 เมษายนต่อมา อย่างไรก็ตามฝ่ายไทยก็ได้พยายามต่อสู้ป้องกันเมืองเหล่านี้สุดความสามารถแม้ว่าจะไม่สำเร็จก็ตาม แต่จากการปะทะกันทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสต้องสูญเสียอยู่ไม่น้อย เช่นในการปะทะกันที่เมืองโขงตอนต้นเดือนพฤษภาคมนั้น ทหารฝรั่งเศสตาย 3 คน ทหารฮาวตายหลายคน ส่วนฝ่ายไทยตายเพียง 1 คน นอกจากนั้นยังจับตัวร้อยเอกโทเรอซ์ ไว้ได้อีกด้วย

กองที่ 2 มีนายคูเฟรนิล (Dufrenil) เป็นผู้บังคับบัญชา มีนายกรานิเออร์ (Garnier) เป็นผู้ช่วยได้เข้าโจมตีเมืองตะโปนในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2436 จากนั้นก็เข้ายึดเมืองพิน เมืองพง เมืองสองคอนคอนดง และตำบลนาพระสุร์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเมืองเขมราฐ (โปรกคุแผนทีประกอบ)

---

* เมื่อกองทัพฝรั่งเศสซึ่งนำโดยนายบัสตาร์ดยึดเมืองโขงได้แล้วนั้น กองทหารของร้อยเอกโทเรอซ์ตามขึ้นมาไม่ทัน เพราะกำลังเซ็นเรือขึ้นไปตามแก่ง พอปลายเดือนเมษายน ฝ่ายฝรั่งเศสขาดเสบียง ร้อยเอกโทเรอซ์จึงกลับมาทางแม่น้ำโขงตอนล่างเพื่อจัดระเบียบการลำเลียงในคอนย้อนกลับขึ้นไปเมืองโขง กระแสน้ำไหลเชี่ยวได้พัดเรือของร้อยเอกโทเรอซ์มาทางฝั่งขวา ทหารไทยจึงจับตัวร้อยเอกโทเรอซ์กับทหาร 6 คนได้ เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2436 แล้วนำตัวส่งกรมหลวงพิริศปรีชากรข้าหลวงใหญ่ประจำเมืองอุบล โปรกคุ สุวสีลี จันทน์ และแซน บัจจุซานนท์, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา...", หน้า 35.

กองที่ 3 มีนายลูซ (Luce) และนายโกสกุแรง (Groskurin) เป็น
ผู้บังคับบัญชาและผู้ช่วยตามลำดับ ยกกำลังจากเมืองวิญญูในญวนเหนือ เข้าโจมตีเมือง
เชียงรุมทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งยกมาทางเมืองนาเป (Napé) เมื่อวันที่ 18
พฤษภาคม เข้ายึดเมืองคำเก็ค คำมวนไค่ พร้อมกับควบคุมตัวพระยอดเมืองขวาง
ข้าหลวงไทยที่รักษาการณ์เมืองนี้ไว้ด้วย

จากการปะทะกันตามบริเวณชายแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนี้ มีข้อที่น่าสังเกต
อยู่ 3 ประการคือ ประการแรก ฝ่ายไทยได้พยายามอย่างยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงการทำ
สงครามอย่างเปิดเผยกับฝรั่งเศส เพราะอาจจะทำให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี ดัง
พระราชหัตถเลขาของในหลวงรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีมาถึงกรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้า-
หลวงใหญ่ประจำมณฑลลาวท้าว ผู้ซึ่งรับผิดชอบในเขตแดนค้ำนี้ มีความตอนหนึ่งว่า
"ทางกรุงเทพฯ กำลังเจรจากันอยู่จะทำให้เสียชั้นเชิงการเจรจา"¹ นอกจากนั้น
พระองค์ยังมีเหตุผลอีกว่ากำลังของฝ่ายไทยยังไม่เข้มแข็งพอ อาจจะเสียที่แก่ข้าศึก
และถ้าหากไทยทำอะไรรุนแรงลงไป รัฐบาลฝรั่งเศสอาจจะอนุมัติให้รัฐบาลฝรั่งเศส
ทำสงครามใหญ่ก็ได้² จากพระราชดำริของพระองค์ท่าน แสดงให้เห็นความต้องการ
ของไทยในอันที่จะหลีกเลี่ยงสงครามระหว่างชาตินั้นเอง ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าฝรั่งเศส
เข้ามายึดเมืองต่าง ๆ ที่ไทยตั้งด่านรักษาอยู่ได้อย่างง่าย ๆ

ประการที่สอง ในการปะทะกันนั้นจะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสมุ่งยึดครองพื้นที่
มากกว่ามุ่งทำลาย ดังนั้นจึงมักไม่ค่อยปรากฏว่ามีการปะทะกันอย่างรุนแรงถึงขนาด
บาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก ๆ แต่อย่างไรก็ตาม ผลสะท้อนจากการปะทะกำลัง
กับฝ่ายไทยนี้ทำให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ จากการใช้กำลังทางบกมาใช้กำลังทาง
เรือหรือนโยบายเรือปืน (Gun Boat Policy) กับไทย เนื่องจากฝรั่งเศสต้องเสีย

¹ สุวิทย์ พักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...",
หน้า 44.

² จีราภรณ์ สถาปนวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า 97.

เวลากับการใช้กำลังภาคพื้นดินประมาณ 6 เดือนครึ่ง และยังไม่สามารถจะขับไล่ทหารไทยออกจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้หมด จึงทำให้ฝรั่งเศสตัดสินใจที่จะใช้นโยบายเรือปืนในเวลาต่อมา ดังที่ปรากฏในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

ประการที่สาม เป็นที่น่าสังเกตว่าระหว่างที่มีการปะทะกันบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้น นายปาวีแสดงที่ท่าว่าเขาไม่ทราบเรื่องราวการปะทะกันแต่อย่างใด ในการพบปะเจรจากับฝ่ายไทยในระยะนี้ นายปาวีไม่เคยเอ่ยอ้างถึงการสู้รบระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเลยแม้แต่น้อย ซึ่งทางฝ่ายไทยเชื่อว่านายปาวี "เสแสร้งทำเป็นไม่รู้" มากกว่า¹ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะนายปาวีคงไม่ต้องการจะให้เสียเวลาโต้เถียงกับไทยในเรื่องนี้ และฝรั่งเศสเองก็ไม่ใ้ช้ผู้เสียผลประโยชน์จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

4. การเกิดคดีพระยอดเมืองขวาง

ขณะที่กองทหารฝรั่งเศสบุกเข้ายึดเมืองต่าง ๆ ในมณฑลลาวพวนนั้น กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ในฐานะผู้รับผิดชอบมณฑลนี้ ทรงมีคำสั่งให้หลวงวิจิตรศาสตร์ข้าหลวงที่สามประจำหัวเมืองลาวพวน มีหนังสือแจ้งไปยังพระยอดเมืองขวาง ข้าหลวงเมืองคำมวน คำเกิด ให้เตรียมการต่อสู้กับฝรั่งเศสคงมีใจความต่อไปนี้ว่า "ฝรั่งเศสส่งกำลังมาขับไล่คนที่รักษาเมืองต่างๆ เสียด้วย เพราะฉะนั้นฝ่ายเราได้เตรียมกำลังจะยกลงมาในเร็ว ๆ นี้ให้พระยอดเมืองขวางรักษาด่านทางไว้ให้เป็นการแข็งแรง ถ้าฝรั่งเศสจะรุกเข้าประการใดก็ให้ต่อสู้เป็นกำลัง"²

ระหว่างทางที่หลวงวิจิตรศาสตร์ยกกองทัพไปตั้งมั่นที่เมืองท่าอุเทน เตรียมการสนับสนุนพระยอดเมืองขวางอยู่นั้น ก็ได้ทราบข่าวว่าฝรั่งเศสได้เข้าโจมตี

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า 95.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, สำเนาหนังสือที่ 22/287 ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ. 112 หนังสือหลวงวิจิตรศาสตร์ข้าหลวงที่สามเมืองลาวพวนยังพระยอดเมืองขวางข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน ทราบ.

เมืองคำมวนและคำเกิดแล้ว ทหลวงวิจิตรศาสตร์จึงมีคำสั่งให้นายทัย นายแปลก และ นายเวกคุมกำลังทหารรวม 144 คน ยกไปช่วยพระยอดเมืองขวางกอน ดังปรากฏหลักฐานที่หลวงวิจิตรศาสตร์ รายงานให้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ทรงทราบว่า

ไต่ทราบเกล้าว่า ทหารฝรั่งเสสยกมาขับไล่พระยอดเมืองขวาง เพราะฉะนั้น ขาพระพุทฺธเจ้าจำเป็ญจะตองจัดการขึ้นไปรักษาแกงเจก แลหาผู้ลี้หนีเนาโกไธที่ นอกออกไปจากแกงเจกเสียบกอน เพราะเหตุฉนั้นขาพระพุทฺธเจ้าคิดคานกัด้ว่า จะ รับรอนขึ้นไปเอง การฝ่ายเสเบียงอาหารที่จะบังคับเจ้าเมืองกรมการเมืองท่า อูเพน เมืองไชยบุรีก็จะเป็นที่เสียบราชการไป เพราะนายรอุยโท นายอ่ำไครับ หนึ่งสือหาที่รับคำสั่งแกราชการไม เหตุเกิดขึ้นเสียบกอน แดขาพระพุทฺธเจ้าคิด คุยเกล้าว่า จะไมจัดการชอนเชื่จก็คงจะไมทันที่จะไปรักษาราชการในที่สำคัญ ต่าง ๆ ไค ขาพระพุทฺธเจ้าจึงไคไทนายทัย นายแปลก นายเวก กับพลทหารที่ถือ ปืนสะไนเกอร์ไปจากเมืองหนองคาย 60 กับคนซึ่งถือจอบเสียมมี 20 พล ทหาร กรงเทพ 10 คน เกณฑ์เมืองไชยบุรีมีอาวุธปืนคาบศิลา กระสุนดินดำพร้อม 50 กับไพร่ในตัวของขาพระพุทฺธเจ้า 4 คนมีปืนวิงฉิศ 2 กระบอก ยกไปในวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ. 112¹

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่คำสั่งทหารไทยกองนี้จะเดินทางไปถึงเมืองคำมวน กองทหารฝรั่งเสสซึ่งมีนายลูซ และนายโกสกุแรง เป็นผู้นำได้ควบคุมพระยอดเมือง ขวางไว้ได้ ต่อมาวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2436 นายลูซได้สั่งการให้นายโกสกุแรง พร้อมด้วยทหารญวนอีก 25 คน ควบคุมตัวพระยอดเมืองขวางกับพรรคพวก 60 คนนำ ไปส่งที่ปากพิบูลย์ ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองท่าอูเพน โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มกันให้ความปลอดภัยแก่ พระยอดเมืองขวางกับพวกในระหว่างการเดินทาง วันที่ 30 พฤษภาคม ก็มาถึงที่แกง เจกหรือแกงเกียค และได้หยุดพักที่นี่เพื่อเตรียมหาเรือเดินทางต่อไป พอดีพบกับทหารไทยที่เดินทางไปช่วยพระยอดเมืองขวาง จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น ผล

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม ม.41/2 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง ลำนวนที่ 1/112 ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ทหลวง วิจิตรศาสตร์ถึงกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม.

ปรากฏว่านายโกสกุแรงเสียชีวิตในการต่อสู้เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2436¹

เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ ตามหลักฐานของฝ่ายไทยและฝรั่งเศสต่างก็รวมข้อเท็จจริงไม่ตรงกัน สำหรับในตอนแรกนี้จะชี้ให้เห็นหลักฐานของฝ่ายฝรั่งเศสก่อน

มองซิเออร์ลูซจึงได้ตกลงว่าจะเข้าไปตั้งอยู่ในค่ายเล็กนั้นเองโดยทางราชการ จึงได้บอกให้ขุนนางฝ่ายสยามผู้นั้นทราบในขณะนั้นแล้ว และได้เก็บเครื่องศาสตราวุธจากคนขุนนางไทยนั้นเสียเพื่อจะไม่ให้เกิดการวิวาทกันขึ้น แล้วบอกว่าจะพาตัวพระยอกเมืองขวางไปจนถึงเมืองท่าอุเทน เพื่อจะป้องกันให้พมออันตราย อันจะมีแต่พวกลาวชาวเมืองซึ่งพระยอศรีภรรยาเป็นทีดี คนพลเมืองชอบตัวพระยอคนอนายนิก พระยอกได้ตกลงทำหนังสือมอบใหญ่แทนฝ่ายฝรั่งเศสรักษาเมืองคำมวญแลเขตแดนซึ่งติดต่อกัน เนื้อความในหนังสือเป็นหนังสือยอมหยากัน ระหว่างที่เดินทางไปกับแก๊งแจกหลวงอนุรักษ์เที่ยวบอกราคาลำถาอันแก่ตกใจ พุดจจะให้คนพลเมืองที่อยู่ไกลแถบนั้นเอาใจออกจากฝรั่งเศส ควบถอยคำว่าจะมีกองทหารไทยกลับมากดขี่ฆ่า มองซิเออร์ของสกุลงซึ่งจึงยึดเอาตัวหลวงอนุรักษ์ที่กล่าวคำอุกขวางไม่จริงนั้นไว้เป็นประกันโดยไม่ไต่ทำการ เร็วแรงอย่างหนึ่งอย่างใดกับแควญถูกขังจับตัวไปเลย

เช้าวันที่ 5 มิถุนายน พระยอกได้ทหารกองหนุนมาเพิ่มเติม ก็ยกทัพมาที่เรือนทัพมองซิเออร์กรงสกุลง พอไปถึงก็ลงมือยิงกันขึ้นเกิดตั้งคนไฟเผาหัวไป เรือนที่มองซิเออร์กรงสกุลงอยู่นั้นก็ไฟอยู่ไม่ไค้ทน และนายทหารญเกราะทรายแลโคถูกอาวุธมีบาดแผลถึงตาย แต่ในแรกทีเวลาต่อสู้กันนั้น²

¹ สวัสดิ์ จันทน์ และแซน บัจจุสานนท์, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา..., หน้า 40.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.41/2 ทมวคินโคจีน เรื่องคดีพระยอกเมืองขวาง สำเนาที่ 2/639 รายงานจากมองซิเออร์ปาวีให้กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการกรมกระทรวงต่างประเทศของไทย ลงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2436.

จากหลักฐานฝ่ายฝรั่งเศส ฝ่ายไทยเป็นผู้กระทำผิด พระยอดเป็นผู้ออกการร้าย ล้อมยิงทหารญวนและมองซิเออร์ ครอบครวั จนถึงแก่กรรม

ส่วนหลักฐานของไทยนั้นมีปรากฏในรายงานของพระยอด

ข้าพเจ้า พระยอดเมืองขวางปลัดข้าหลวง รักษาราชการ เมืองคำเกิดเมืองคำมวน ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตกรุงสยามติดต่อกับเขตแดนเมืองญวนที่นำแบ่งคานตาบิว ข้าพเจ้าได้รักษาราชการและท้าวเบียไพรทาบตาง ๆ ในไทยเย็นเป็นสุขเรียบร้อย โดยยุติธรรมนานหลายปี ครั้นถึงวันที่ 26 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 112 เห็นกับนายทหารฝรั่งเศสอีกสี่คนทหารประมาณ 200 เศษ มาปลอนคานข้าพเจ้าแล้ว เอาทหารล้อมฉลัดใส่แหงคายุอาวชิบโลกุมตัวข้าพเจ้าคนหลวงขุน หมื่นทหาร ออกจากคานโดยคุมตัวข้าพเจ้าพร้อมกับพรรคพวกอันมีหลวงอนุรักษ์เป็นสำคัญไปที่ เมืองทาวเทนระหว่างที่หยุดพักที่แกงเจก นายทหารฝรั่งเศสก็ใช้โหลมาจับตัว หลวงอนุรักษ์ เมื่อหลวงอนุรักษ์ไม่ยอม ทหารฝรั่งเศสและญวนก็เข้าปลุกปล้ำดุด ะชากตัวไปคตอหน้าข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไปเจรจาชอหลวงอนุรักษ์คืนก็ไม่สำเร็จ ข้าพเจ้าบอกวาทาไมให้ก็จะขาดทางพระราชไมตรีกัน หันใดก็มีเสียงป็นคังขึ้นถูก ทหารไทยชาวโคราชตายไป 2 คน ข้าพเจ้าเห็นเป็นการจวนตัวจึงตองตอลสู้ป้องกันตัว ขณะที่ตอลสู้กันก็มีเพลิงลุกขึ้นที่พักของนายทหารฝรั่งเศส เมื่อการสงบยุติลง ผลปรากฏว่าทหารไทยตายเจ็บ 4 - 5 คน ฝ่ายฝรั่งเศสเท่าที่ตรจพบมีทหาร ญวนตาย 11 - 12 คน และถูกจับเป็นโค 3 คน ส่วนนายทหารฝรั่งเศสนั้นถึง แก่ความตายในการตอลสู้

จากหลักฐานฝ่ายไทย แสดงให้เห็นว่าพระยอดไม่ผิดหากแต่ปฏิบัติกรไป ตามหน้าที่และเป็นการป้องกันตัวเท่านั้นเอง เมื่อเกิดคดีนี้ขึ้นทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่ยอม และโต้กล่าวว่าพระยอดเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ นายโกสกุแรงเสียชีวิต ฝรั่งเศสได้ เรียกร้องให้รัฐบาลไทยลงโทษพระยอดเมืองขวางและมีปฏิกริยาโต้ตอบ มีข้อบังคับไทย โดยฉวยโอกาสจากคดีนี้ คือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือของฝรั่งเศสได้สั่งให้

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม ม.41/2 เรื่องคดีพระยอด เมืองขวาง รายงานสำเนา 071/786 พระยอดเมืองขวางมายังหลวงวิจิตรสรรสาคร ข้าหลวงที่สามเมืองลาวพวน ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 112.

พลเรือตรี ฮุมานน์ (Humann) ผู้บัญชาการทหารเรือของฝรั่งเศสประจำภาคตะวันออกเฉียงเหนือในบังคับบัญชาทุกดำนไปรวมพลที่ไซ่ง่อนเพื่อเตรียมใช้กำลังทางเรือทั้งหมดที่มีอยู่ดำเนินการต่อประเทศไทย พร้อมกับนั้นได้ส่งนายเจอฟีร์ เดม วีเดร์ส เป็นทูตพิเศษมาเจรจากับรัฐบาลไทยเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายและตกลงปัญหาที่ยังค้างค้างอยู่ ขณะที่เหตุการณ์กำลังตึงเครียดอยู่นั้นฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบ 2 ลำ คือเรือแองคองสตันด์ (Inconstan) และเรือโคเมต์ (Comet) เข้ามาจอดทอดสมอที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นการไขนโยบายเรือปืนกับไทยเพื่อเป็นเครื่องมือต่อรองกับประเทศที่ด้อยกว่า ให้ยอมจำนนตามข้อเสนอของฝ่ายตน ซึ่งทางฝ่ายไทยเองก็ตระหนักดีว่าฝรั่งเศสนำเรือรบมาครั้งนี้เพื่อเป็นการข่มขู่ให้ไทยเกรงกลัว

ในที่สุดเหตุการณ์รุนแรงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็เกิดขึ้นในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เมื่อเรือรบทั้งสองลำของฝรั่งเศสพร้อมด้วยเรือนำร่องโคแลนผ่านปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาถึงป้อมพระจุลจอมเกล้า เจ้าหน้าที่ไทยประจำป้อมจึงส่งสัญญาณให้เรือของฝรั่งเศสหยุด แต่ฝ่ายฝรั่งเศสฝ่าฝืนคำสั่งจึงได้เกิดการยิงต่อสู้กันจนกลายเป็น "วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112" หรือ "เหตุการณ์ที่ปากน้ำ" (The Crise of Pak Nam, 1893) หลังจากเหตุการณ์นี้รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งการให้นายปารีเยินคำขาด (Ultimatum) ต่อรัฐบาลไทยเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม ต่อมา มี 6 ข้อดังนี้

1. รัฐบาลไทยต้องยอมรับรองสิทธิของประเทศเขมรและญวนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและเกาะแก่งทั้งหลายค่าน
2. รัฐบาลไทยต้องถอนทหารและบรรดาข้าราชการไทยออกจากดินแดนดังกล่าวภายใน 30 วัน
3. รัฐบาลไทยจะต้องพำความพอใจให้ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ที่เกิดที่ทุ่งเชียงคำและคำมวนและการที่ไทยโจมตีเรือรบฝรั่งเศส
4. รัฐบาลไทยต้องชดใช้เงินให้แก่ครอบครัวของผู้ตาย และต้องลงโทษผู้กระทำผิดตามข้อ 3
5. ให้ชดใช้ค่าเสียหายประการต่าง ๆ แก่คนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำนวน

เงินสองล้านแฟรงค์

6. เพื่อเป็นหลักประกันในการเรียกร้องในข้อ 4 และข้อ 5 รัฐบาลไทยต้องนำเงินจำนวนสามล้านแฟรงค์มามอบให้ทันที ถ้ารัฐบาลไทยผิดพริ้วรัฐบาลฝรั่งเศสก็มีสิทธิในการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองเสียมราฐและพระตะบองแทน

คำขาดนี้รัฐบาลไทยต้องตอบภายใน 48 ชั่วโมง ถ้าไม่ตอบหรือปฏิเสธราชทูตฝรั่งเศสจะออกจากกรุงเทพฯ และจะประกาศปิดอ่าวไทย ถ้าระหว่างราชทูตกำลังออกไปกรุงเทพฯ มีการโจมตีเกิดขึ้นเรือรบฝรั่งเศสก็จะทำการโต้ตอบทันทีเช่นกัน¹

ในที่สุดเมื่อรัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกอื่นใด จึงต้องยอมตกลงตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสหลังจากที่ไค้ต่อรองอยู่เกือบ 3 เดือน และได้ลงนามในสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งมีอยู่ 10 ข้อดังนี้²

1. รัฐบาลไทยยอมสละสิทธิทั้งสิ้นที่มีอยู่ในดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขงด้วย
2. ห้ามเรือรบไทยน้อยของไทยเดินในแม่น้ำโขง ทะเลสาบและลำน้ำที่แยกจากแม่น้ำโขง
3. ไทยจะไม่ก่อสร้างคาน ค่าย คู และที่อยู่ของทหารในเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และในเขต 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง
4. ในบริเวณตามข้อ 3 ให้มีกองกำลังลาดตระเวนเท่าที่จำเป็น
5. ไทยจะไม่ตั้งคานโรงภาษีและเก็บภาษีสินค้าเข้าออกในบริเวณที่กล่าว

ในข้อ 3

6. ไทยจะต้องอุดหนุนการเดินเรือในลำน้ำโขงทุกกรณี

¹ สุวิทย์ ชักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส...", หน้า 57.

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112...", หน้า 164 - 166.

7. ชาวฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับหรือคนในปกครองฝรั่งเศสก็ดี สามารถ
ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในเขตที่สงวนไว้ตามข้อ 3

8. รัฐบาลฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งกงสุลใด ๆ ก็ได้ที่ถือว่าเป็นประโยชน์
แก่ตน เช่น เมืองนครราชสีมาและน่าน

9. ให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลักในการพิจารณาความขัดข้องเกี่ยวกับความ
หมายของสัญญา

10. สัญญานี้จะโค้ตรวจแก้ไขเป็นใช้ใ้ภายใน 4 เดือนนับตั้งแต่วันลงชื่อนี้
นอกจากนี้ยังมีอนสัญญาต่อท้ายอีก 6 ข้อ ซึ่งมีข้อความดังนี้

1. ถอนด่านฝังชายอย่างช้าหนึ่งเดือนตั้งแต่วันที่ 5 กันยายนให้เสร็จ

2. ให้เรือดอนป้อมภายในจังหวัดที่สงวนไว้ทั้งหมด

3. ผู้ก่อเหตุที่ทุ่งเชียงคำกับค่านวนนั้นให้ชำระความพร้อมกันที่กงสุล

4. ให้ปล่อยคนลาว พูวนและเขมรฝากตะวันออกไปตามใจชอบ

5. ให้ส่งตัวมางเมียนกับพวกและข้าวของที่ยึดไว้ไปให้กงสุลฝรั่งเศสที่

กรุงเทพฯ

6. รัฐบาลฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ที่จังหวัดจันทบุรีจนกว่าไทยจะได้ปฏิบัติการเรียบร้อย
ตามสัญญา

ผลจากสนธิสัญญาและอนสัญญาดังกล่าวทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนที่เป็น
ประเทศลาวในปัจจุบันไปเป็นเนื้อที่ถึง 143,000 ตารางกิโลเมตร ซึ่งนับเป็นชัยชนะ
ครั้งสำคัญของฝรั่งเศสที่ได้เพียรพยายามแผ่ขยายอาณานิคมในอินโดจีนจนเป็นผลสำเร็จ
แม้จะไม่เต็มถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ทำให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดน
ได้ตามปรารถนาของฝรั่งเศส สำหรับฝ่ายไทยนั้น สนธิสัญญาและอนสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม
พ.ศ. 2436 นี้เป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น เนื่องจากไทยต้องปฏิบัติตาม
ตามพันธกรณีตามสัญญาและอนสัญญา อันจะก่อให้เกิดความยุ่งยากตามมาอีกภายหลัง
และในขณะที่เดียวกันผลจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้वादเกรง
ฝรั่งเศสทวีขึ้น และต้องยอมผ่อนปรนให้ฝรั่งเศสต่อมาอีกหลายต่อหลายครั้ง ดังจะ

เห็นได้จากปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับคดีพระยอดเมืองขวางที่ฝรั่งเศสต้องการให้มีการชำระความตามข้อ 3 ของอนุสัญญา ซึ่งคดีพระยอดเมืองขวางนี้จะแสดงให้เห็นถึงความพยายามของประเทศมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศสที่จะเอาชนะประเทศเล็ก ๆ เช่นประเทศไทยในทุก ๆ วิธีทางไม่ว่าการกระทำนั้นจะชอบด้วยเหตุผลหรือถูกหลักกฎหมายหรือไม่ก็ตามคงจะได้อธิบายต่อไปโดยละเอียดในบทที่ 2 และบทที่ 3 ตามลำดับ

จากที่กล่าวมาจะเห็นเจตนาของฝรั่งเศสอย่างชัดเจนที่เรียกว่าฝรั่งเศสนั้นมีความต้องการที่จะขยายดินแดนอาณานิคมของตนในอินโดจีนออกมาให้ได้มากที่สุด คือถ้าไม่คิดว่าจะเป็นการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยแล้วฝรั่งเศสคงจะต้องดำเนินการทุกวิถีทางที่จะยึดครองประเทศไทยไว้เป็นดินแดนในอาณานิคมของตนเอง ทั้งนี้เพราะรัฐบาลกลางนั้นสนับสนุนให้รัฐบาลอาณานิคมดำเนินการไปได้อย่างอิสระเต็มที่ในการที่จะเสาะแสวงหาอาณานิคม หรือทำทุกอย่างเพื่อเป็นการสร้างผลประโยชน์ให้กับประเทศชาติ เพียงแต่ว่าอย่าทำอะไรที่เป็นการขัดแย้งกับนโยบายส่วนรวมของรัฐบาลกลางก็แล้วกัน ในกรณีของประเทศไทยรัฐบาลส่วนท้องถิ่นดำเนินการได้ไม่เต็มที่เช่นที่ลาวและเขมร เพราะไปติดกับนโยบายรัฐบาลกลางที่กรุงปารีสว่า ห้ามทำอะไรที่จะเป็นการไปกระทบกระทั่งกับผลประโยชน์ของอังกฤษจนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสขึ้นได้ เมื่อนโยบายรัฐบาลกลางเป็นเช่นนี้ รัฐบาลท้องถิ่นจึงจำต้องกำหนดขอบเขตนโยบายของตนที่มีต่อไทยเพียงแต่เบียดบังเอาดินแดนบางส่วนที่อยู่ติดต่อกับแม่น้ำโขงไป และยึดเอาเมืองบางเมืองไว้เป็นประกันเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางค่านดินแดนอื่น ๆ และทางค่านอื่น ๆ จากประเทศไทยตามแต่ที่ตนจะได้อ คดีพระยอดเมืองขวางก็เป็นข้ออ้างอันหนึ่งในแผนการของฝรั่งเศสที่จะขยายดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน ฝรั่งเศสทราบได้ก็ว่าจะยึดครองไทยทั้งประเทศไม่ได้เพราะอังกฤษคงไม่ยอมแน่ ๆ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อเบียดบังเอาดินแดนจากไทยให้ได้มากที่สุด ไม่ว่าจะ เป็นโดยวิธีใดก็ตาม เรียกว่าเป็นการยึดครองเอาดินแดนบางส่วนของไทยไป แต่ทั้งนี้การกระทำเหล่านี้ต้องไม่เป็นการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยด้วย ซึ่งนับว่าฝรั่งเศส

ฉลาดมากที่เดียวในการดำเนินนโยบายเช่นนี้ อังกฤษเองก็ไม่สามารถมาต่อว่า
ฝรั่งเศสได้ และอังกฤษเองก็คงไม่อยากจะเสี่ยงทำการสงครามกับฝรั่งเศสด้วยสาเหตุ
เพียงเล็กน้อยที่ไม่คุ้มกันเลย

สถาบันวิทยบริการ

การพิจารณาคดีครั้งที่ 1

ผลจากกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 บปรากฏว่าไทยต้อง
ทำความตกลงกับฝรั่งเศสโดยการลงนามทำสัญญาสงบศึกกับรัฐบาลฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 3
ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งมีพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรปกการ เสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย และมองสิเออร์ เคอ วิลเลิส อัคร-
ราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เป็นผู้ลงนามฝ่าย
ฝรั่งเศส

นอกจากสัญญาสงบศึกวันที่ 3 ตุลาคม ดังกล่าวแล้ว ยังมีอนุสัญญาต่อท้ายอีก
6 ข้อ ซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับคดีพระยอดเมืองขวางในอนุสัญญาข้อที่ 3 ที่ได้ระบุว่า

ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำ และที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม
จะไต่ชำระคดีสิน และผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะไต่ช่วยในการไต่สินแลแก่กับการลง
โทษตามคำตัดสินนั้น คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ ในการที่จะเห็นชอบ
ว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรตราบใดที่ยังไม่เห็นพ้อแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมี
ตราตุลาการอยู่ที่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสิน
ใหม่

จากข้อความข้างต้นนี้เห็นได้ชัดว่า ฝรั่งเศสต้องการรื้อฟื้นคดีที่เกิดขึ้นที่ทุ่ง
เชียงคำ (คดีบางเบี่ยน) และเมืองคำมวน ขึ้นมาพิจารณาลงโทษผู้กระทำผิด ซึ่งผู้ที่ตก
เป็นจำเลยในคดีนี้คือ พระยอดเมืองขวาง นั่นเอง

---

¹ กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 18. 1/5 สัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.
112 (พ.ศ. 1893).

2.1 การตั้งศาลรับสั่งพิเศษ

ในการพิจารณาคดีพระยอคเมืองขวางครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษขึ้นชำระคดีนี้โดยเฉพาะ ดังมีใจความตอนหนึ่งว่า

ให้ตั้งศาลรับสั่งพิเศษคราวหนึ่งมีอธิบดีผู้พิพากษาใหญ่ผู้หนึ่งกับผู้พิพากษารอง 6 นาย พร้อมกันชำระคดีความตามกฎหมายแต่ตามความจริงนั้นขึ้น เพื่อสำหรับพิจารณาคดีในบังคับสยามของทหารกระทำความร้ายผิดกฎหมายของคฤหาสน์ในบังคับฝรั่งเศส ในกาลแลเทศอันใดกล่าวมาแล้วข้างตนนั้น ศาลนี้ให้เรียกว่า ศาลรับสั่งพิเศษสำหรับชำระความที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำแลแก่งเจ๊กเจ้าเมืองคำมวง¹

สำหรับคณะผู้พิพากษาฝ่ายไทยนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชา ทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในการพิจารณาคดีพระยอคเมืองขวางนี้ เพราะพระองค์ท่านเป็นผู้ที่รอบรู้ในเรื่องคดีความและกฎหมายดีกว่าผู้ใดในขณะนั้น² ในการพิพากษาคดีพระยอคเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษนี้ ฝ่ายไทยได้วางหลักเกณฑ์ในการพิจารณาไว้ดังนี้ คือ

1. ถูผู้แทนของรัฐบาลฝรั่งเศสกล่าวโทษใครก็ตามที่อยู่ในบังคับของสยามว่า ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำและคำมวงจะต้องนำตัวมาพิจารณาคดี ศาลรับสั่งพิเศษทั้งสิ้น
2. ถูผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสเห็นสมควรนำคนใดคนหนึ่งที่เป็นพยานมายังศาลเพื่อประกอบการพิจารณาความ จะใคร่รับการพิจารณาคดี
3. ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสจะใคร่รับอนุญาตให้ช่วยในการชำระความและจะได้เสนอต่อศาลพิจารณาคำถามหรือความเห็นใด ๆ อันเป็นขอเท็จจริง
4. ผู้แทนฝ่ายไทยมีสิทธิในการชำระความและกระทำการเหมือนอย่างผู้แทนฝรั่งเศส

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/24 ทมวดอินโคจีน เรื่อง "คดีพระยอคเมืองขวาง" หนังสือพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ.

² ณรงค์ พวงพิศ, "เบื้องหลังคดีการเมืองเรื่องพระยอคเมืองขวาง" วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับประจำเดือนมิถุนายน - ตุลาคม 2516, หน้า 73.

5. ศาสดาจะไต่ถามพระความโดยเปิดเผย
6. ผู้ต้องหาทุกคนจะไต่ถามโดยเปิดเผย

รัฐบาลไทยได้ออกพระราชบัญญัติตั้งศาลรับสั่งพิเศษลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 มีข้อความทั้งหมด 29 มาตรา ซึ่งได้รวมถึงวิธีรับฟ้อง วิธีสอบสวนพยานตลอดจนวิธีเขียนคำพิพากษา² คณะผู้พิพากษาในศาลรับสั่งพิเศษครั้งนี้มีดังนี้

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร	อธิบดีผู้พิพากษา
พระยาอภัยรณฤทธิ์	ผู้พิพากษา
พระยาสิหราชเทวี	ผู้พิพากษา
พระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์	ผู้พิพากษา
พระยาธรรมสารนิติ	ผู้พิพากษา
พระยาธรรมสารเนติ	ผู้พิพากษา
พระยาฤทธิรงค์กรมเจต	ผู้พิพากษา
หลวงสุนทรโกษา และนายหัสมาเรอ หุ้มแพร	ทนายแผ่นดิน
หลวงรัตนัญญัติ	ยกกระบัตร (จาศาล)
และมีนายคุโธล เป็นผู้ฟังความฝ่ายฝรั่งเศส ³	

¹ กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 30.9/2 กรมหลวงเทเวศวงศ์วิวัฒน์โรปกการถึง นายปาวีร์ กงสุลฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

² โปรดุรายละเอียดในภาคผนวก.

³ กจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 30.9/2 กรมหลวงเทเวศวงศ์วิวัฒน์โรปกการทูล กรมที่นสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 112.

สำหรับในการตัดสินคดีครั้งแรกนี้ ทางฝ่ายฝรั่งเศสปล่อยให้เป็นผู้ดำเนินการเองทั้งสิ้น ฝ่ายฝรั่งเศสเพียงแต่ส่งเจ้าหน้าที่ชื่อมองซิเออร์คูโคส์มาเป็นผู้ร่างคำฟ้องเท่านั้น และทางฝ่ายฝรั่งเศสจะเป็นผู้ร่างคำฟ้องเอง แต่พอทางฝ่ายไทยขอร้องให้ฝรั่งเศสทำจริง ๆ ฝรั่งเศสกลับมายังปล่อยให้ไทยคือหลวงสุนทรโกษาทำนายให้สบำเรอ นายแผ่นดินของไทยเป็นผู้ร่างคำฟ้อง ส่วนนายมองซิเออร์คูโคส์เพียงแต่มาตรวจตราดูเท่านั้นว่าคำฟ้องนี้เป็นที่พอใจของคนหรือไม่ ค่ายเหตุนี้ทางนายแผ่นดินไทยจึงต้องเขียนสำนวนฟ้องว่าพระยอกมีความผิดถึง 5 กระทั่งด้วยกัน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องใหญ่ทั้งสิ้น โทษทัณฑ์แต่ละลักษณะความผิดก็เป็นโทษหนักถึงขั้นประหารชีวิต หรืออย่างเบาที่สุดก็จำคุกตลอดชีวิตคงปรากฏหลักฐานต่อไปนี้คือ

- ข้อ 1 โคจงใจแกล้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้ว โคฆ่าเองถาสั่งให้คนอื่นฆ่าทหารฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อว่า มองซิเออร์ครอสกุริงคาย
- ข้อ 2 โคจงใจแกล้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้ว โคฆ่าเองถาสั่งให้คนอื่นฆ่าพลทหารญวนที่กำหนดครุณโคโคประมาณอยู่ในระหว่าง 16 กับ 24 คน ซึ่งเป็นพลทหารแต่ละส่วนหนึ่งในกองที่มองซิเออร์ครอสกุริงโคบังคับ
- ข้อ 3 โคจงใจทำเองถาสั่งให้คนอื่นกระทำอันตราย มีบาทเจ้าสหายสแกมบงเงินลามเขมร ก็บังเป็นวันคัมภีรญวนคนนั้น
- ข้อ 4 โคปล้นถาสั่งให้คนอื่นปล้นเอาเครื่องศาสตราวุธและกระสุนคืนค่ากับทั้งสิ่งของเครื่องใช้สำหรับตัวของมองซิเออร์ครอสกุริงโคและของลามเขมร บนนงเงินกับเงิน 82 เหรียญซึ่งอยู่ในหีบของลามเขมร
- ข้อ 5 โคจงใจแกล้งยิงไฟถาสั่งให้เอาไฟเผาเรือนโรงซึ่งมองซิเออร์ครอสกุริงโคและพลทหารของเขาอยู่นั้นใหม่ขึ้น¹

แต่ถึงกระนั้นทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่ยอมลงนามรับรองในสำนวนคำฟ้องเพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดข้อผูกพันกับตนได้ในภายหลังว่า ฝรั่งเศสเห็นด้วยกับสำนวนคำฟ้องนั้น และเมื่อตัดสินคดีแล้วคนจะมาทักท้วงอีกไม่ได้ ดังนั้นสื่อที่กรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรปกการ

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หมวกอินโดจีน เรื่องพระยอกเมืองขวาง แฟ้ม 2.43/1 เรื่องการตัดสินคดีพระยอกเมืองขวาง.

ทูตมายังพระเจ้านองยาเซอ พระองค์เจ้าวิฑนนานวงษ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุง
ปารีส มีความตอนหนึ่งว่า

เรื่องความที่ไต่ตั้งศาลรับสั่งพิเศษจะชำระความตามข้อ 3 ในสัญญาคอนเวนชัน
นั้นจนเวลานี้ก็ยังกำลังปลุกษาคำฟ้องกันอยู่ไม่ตกลง ในระหว่งนายแผนดินสอง
คนกับมองซิเออร์คูโคส เป็นการลำบากมาก แต่ชั้นจะลงในคำฟ้องออกชื่อหาว่า
เป็นการที่ได้ปลุกษากับเขาแล้วเท่านี้ เขาก็ยังไม่ยอมให้มีชื่อควย แต่กระนั้นก็ขอ
แกโนนนักินหนอยไม่ช้าวัน¹

ฝรั่งเศสอาจจะทดสอบดูว่าเมื่อพระยอกเมืองขวางมีความนึกถึงขนาดนี้แล้ว
ทางฝ่ายไทยพร้อมที่จะยอมรับหรือลงโทษพระยอกเมืองขวางหรือไม่ ถ้าฝ่ายไทยยอม
รับก็ดีไปไม่มีการคัดค้านคำตัดสินใหม่ แต่ถ้าฝ่ายไทยไม่ยอมรับ ฝรั่งเศสก็พยายามหา
ทางตัดสินใหม่ เพื่อเอาตัวพระยอกเมืองขวางมาลงโทษให้ได้ ทั้งนี้ฝรั่งเศสถือว่าการ
กระทำของพระยอกเมืองขวางนั้น เป็นการดูหมิ่นต่อเกียรติภูมิของชาติมหาอำนาจ เช่น
ฝรั่งเศสอย่างยิ่ง

ในคอนท้ายของสำนวนฟ้องศาล ยังได้ขอให้ศาลพิจารณารับพระยอก-
เมืองขวาง และเมื่อได้พิสูจน์ว่ามีความนึกในข้อใดขอให้ศาลลงโทษดังต่อไปนี้คือ
สำหรับโทษในสามประการแรกเป็นการทำร้ายต่อตัวบุคคลในมาตรา 10 ลักษณะโทษ
แปดสถานที่ 1 ในอาญาหลวง ผู้กระทำผิดดังกล่าวจะต้องถูกลงโทษ 8 สถาน คือจะ
ต้องถูกฆ่าให้ตายตกไปตามกันสถานหนึ่ง ตักเข้าแล้วประจานสถานหนึ่ง โขยควยลาด
หนังไม้หวาย 50 ฟุตสถานหนึ่ง ให้อำไวแล้วเอาตัวไปตะพุ่นหญ้าข้างสถานหนึ่ง ให้ปรับ
ไหมสี่เท่าแล้วเอาตัวลงเป็นไพร่สถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสามเท่าสถานหนึ่ง ให้ปรับไหม
สองเท่าสถานหนึ่ง และให้ปรับไหมโดยปรกคีสถานหนึ่ง ซึ่งโทษทั้งแปดสถานนี้จะได้รับ
สถานใดเป็นหน้าของศาลที่จะพิจารณา โทษในประการที่สี่ว่าควยปล้นนั้น มาตรา 108

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/3 หมวดอินโดจีน
เรื่องการพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายที่กรมหลวงเทวะ-
วงษ์โรปกการ ทูลพระองค์เจ้าวิฑนนานวงษ์ ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.

ให้ลงโทษด้วยอาชญากรรม และสักรอยประจานไว้ที่หน้าอก รวมทั้งปรับโทษตามบทพระ-
อัยการส่วนโทษในประการที่ 5 ว่าด้วยการตั้งไฟนั้นมีพระราชบัญญัติอยู่ว่าให้ลงโทษถึง
ตาย¹

2.2 วิธีดำเนินการพิจารณาคดี

การพิจารณาคดีเริ่มขึ้นในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 เวลา 10.00 น.
จนถึงวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2436² เมื่อรวมระยะเวลาแล้วไม่ถึงหนึ่งเดือน นับว่า
เป็นการพิจารณาคดีที่รวดเร็วมากไม่มีความล่าช้าเหมือนคดีอื่น ๆ ทั่วไปในสมัยนั้น นับ
ว่าเป็นความพยายามอย่างขะมัดของรัฐบาลไทยที่จะดำเนินการทุกอย่างให้เป็นที่พึง
พอใจของฝรั่งเศส เพื่อมิให้รัฐบาลฝรั่งเศสหาเหตุติเตียนไทยได้พร้อมกันนั้นในเวลา
พิจารณาคดี ไทยก็อนุญาตให้บรรดาทูตและชาวต่างประเทศอื่น ๆ เข้าร่วมฟังด้วยเพื่อ
ให้ทุกคนเห็นเป็นพยานว่าไทยดำเนินการถูกต้อง ยุติธรรมที่สุดแล้ว อย่างน้อยทุกคนก็
จะได้เห็นว่าฝรั่งเศสนั้นถืออำนาจบาตรใหญ่เพียงใดในการที่จะหาข้ออ้างเพื่อพลิกคำ
พิพากษาใหม่ในภายหลัง สำหรับวิธีดำเนินการพิจารณาคดีนี้มีลักษณะที่น่าสนใจดังต่อไปนี้
คือปรากฏว่าผู้ดำเนินการประกอบด้วยคณะผู้พิพากษามีพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวง
พิชิตปรีชากร อธิบดีผู้พิพากษา ทรงเป็นองค์ประธาน พร้อมด้วยผู้พิพากษาอีก 6 คน
ได้แก่ พระยาอภิธรรมฤทธิ พระยาสิทธิราชเคโธชัย พระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ พระยา
ธรรมสารนิติ พระยาธรรมสารเนติ พระยาฤทธิรงค์กรมเจท และมีหลวงสุนทรโกษาภิ

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หมวดอินโดจีน เรื่องพระยอด-
เมืองขวาง แฟ้มที่ 2.43/1 เรื่องคำฟ้องคดีพระยอดเมืองขวาง ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน
เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ "คำพิพากษาคดีแก่งเจ๊ก
(คำนวน)" ลงวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 112.

นายหัสมาเรอ หุ้มแพร เป็นทนายแผ่นดิน สำหรับยกกระบัตรนั้นคือหลวงรัตนาศูภิ
 ส่วนเจ้าหน้าที่ฝ่ายฝรั่งเศสมีอยู่เพียงคนเดียวชื่อ มงซิเออร์คูโคส อธิบดีผู้พิพากษาศาล
 อัครมภ์ประจำเมืองไซงอน ซึ่งมาทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ซึ่งความ สำหรับทางฝ่ายจำเลย
 นั้นมีพยานสำคัญ 3 คนคือ หลวงอนุรักษ, นายร้อยตรีหุ้ย, นายร้อยตรีแปลก และมี
 ทนายความอีกสี่คนคือมิสเตอร์เตลิกี้, มิสเตอร์เปต, นายมีและนายเกต สำหรับทาง
 ฝ่ายโจทก์คือฝ่ายฝรั่งเศสนั้นมีพยานสำคัญสองปากคือ ลามบุญจันและทหารญวนเหงียน-
 วันคัม ซึ่งรอดตายมาจากการสู้รบ รวมพยานทั้งฝ่ายไทยและฝรั่งเศส 5 คน

ก. ลักษณะคำให้การของฝ่ายฝรั่งเศส

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในการพิจารณาคดีครั้งนี้ ฝรั่งเศสส่งนายคูโคส อธิบดี
 ผู้พิพากษาศาลอินโดจีนมาเป็นผู้กำกับการฟ้องและพยานฝ่ายฝรั่งเศส คือนายบุญจันลาม
 เขมรกับเหงียนวันคัม นายทหารญวนผู้ได้รับบาดเจ็บและมีชีวิตรอดจากการต่อสู้ที่เกิดขึ้น

ก่อนอื่นขอให้พิจารณาคำให้การของบุญจันเสียก่อน ซึ่งนายบุญจันได้ให้การกับ
 นายปารี และนายปารีได้ส่งมาให้กรมหลวงเทเวศร์วังวรโภภการเพื่อใช้ประกอบในการ
 พิจารณาคดีคดีนี้ ทั้งนี้โดยเป็นเอกสารภาษาฝรั่งเศส ดังมีใจความสำคัญต่อไปนี้คือ

พอเช้าวันรุ่งขึ้นเวลาประมาณ 10 โมงเช้า พระยอกและทหาร 200 คนได้เดิน
 ทางมาถึง และตั้งค่ายอยู่ข้างหน้าหมู่บ้าน ตอนนี้มีมงซิเออร์โกรสกุแรงอาการไข
 ขึ้นสูงแทบไม่มีสติ เมื่อข้าพเจารายงานเรื่องนี้ให้เขาทราบ เขากลับยืนยันว่า
 ทหารไทยคงจะไม่มาทำร้ายพวกเรา แต่ให้ข้าพเจ้าไปถามทหารไทยว่า พวกเขา
 มาทำไมกัน ทหารไทยตอบว่าต้องการให้ฝ่ายเราปล่อยตัวหลวงอนุรักษให้เป็น
 อิสระ ตอนที่พระยอกไม่ใคร่มาควย ตัวเขาเองหลบซ่อนอยู่ในค้าย บ้านของพวก
 เราถูกลอบควยทหารไทย และมีการยิงปืนขมขูพวกเราควย ไคยปืนเสียงดังไปทุกที่
 ตอนที่หลวงอนุรักษช่วยโถกาสหลบหนีไป และทหารไทยก็เริ่มตนเป็นฝ่ายยิงพวก
 เราก่อน ข้าพเจ้าพยายามเข้าไปห้าม แต่พวกเขาก็ไม่ฟังคำขอร้องวิงวอนของ
 ข้าพเจ้า ตัวข้าพเจ้าเองถูกกระสุนปืนได้รับบาดเจ็บที่ขาอ่อน ข้าพเจ้าวิ่งไปหา
 มงซิเออร์โกรสกุแรง เขาเองก็บอกว่าตัวเองได้รับบาดเจ็บที่ขาเหมือนกัน
 เขาหยิบปืนพกขึ้นมายิงต่อสู้ป้องกันตัว แต่ยิงไปไค 5-6 นัด มงซิเออร์โกรส
 กุแรงก็ถูกกระสุนปืนลูกที่สองเข้าที่ศีรษะและตายคาที่... ขณะที่เกิดต่อสู้กันนี้
 พระยอกได้ยิงใส่คนของเราก่อนการต่อสู้ตลอดเวลา โดยตัวเขาอยู่ข้างหลัง

พวกทหารเหล่านี้ เมื่อหยุดยิงแล้วทหารไทยก็ขึ้นมาชนเอาทรัพย์สินสิ่งของของพวกเราไป พวกเขาเอาหีบของมองซิเออร์ โกรสกุแรงไปควยทิ้งสองใบ ใบหนึ่งบรรจุเงินไว้เป็นจำนวน 82 เปียส เสร็จแล้วพวกเขาก็จัดการวางเพลิงเผาบ้าน¹

เมื่อดูจากคำให้การของนายบุญจัน ลามชาวเขมร ซึ่งแปลมาจากภาษาฝรั่งเศสแล้ว จะเห็นได้ว่านายบุญจันให้การกับนายปาวีว่าฝ่ายไทยเป็นผู้ผิด เพราะเป็นฝ่ายเริ่มยิงก่อน และเป็นผู้วางเพลิงเผาบ้านพร้อมกับชนทรัพย์สินของฝ่ายฝรั่งเศสไปหมด ทั้งนี้โดยที่ฝ่ายฝรั่งเศสเองไม่เคยมีจิตที่คิดจะทำร้ายฝ่ายไทยมาก่อนเลย ฝรั่งเศสหวังดีต่อไทย และที่เลวร้ายที่สุดคือฝ่ายไทยเป็นผู้ชานายโกรสกุแรงอย่างเล็ดเค้น โดยที่เขาไม่มีทางตอบโต้ได้เลย เพราะตัวนายโกรสกุแรงเองกำลังนอนป่วยอยู่ ประกอบกับกำลังทหารทางฝ่ายไทยก็มีมากกว่าฝ่ายฝรั่งเศสอย่างเทียบกันไม่ได้ การกระทำของฝ่ายไทยจึงดูเหมือนจะเป็นการทำร้ายผู้ที่มีกำลังน้อยกว่าและไม่มีทางต่อสู้ มีหน้าซ้ำยังมีพฤติการณ์แบบโจร คือปล้นเอาทรัพย์สินและวางเพลิงเผาบ้านอีกด้วย นี่เองคือสิ่งที่ฝรั่งเศสทนไม่ได้ และต้องการให้ฝ่ายไทยพิจารณาคดีนี้อย่างยุติธรรม โดยให้ลงโทษพระยอดเมืองขวางและทหารผู้ติดตาม โดยเฉพาะพระยอดเมืองขวางนั้นจะต้องลงโทษให้หนัก เพราะถือว่าเป็นหัวหน้าและเป็นผู้สนับสนุนให้ลูกน้องทำการร้ายแรงเช่นนี้

เมื่อพิจารณาคำให้การของนายบุญจันแล้ว ก็ควรมาพิจารณาคำให้การของงูเย็นวันคัม ซึ่งเป็นพยานอีกปากหนึ่งของฝรั่งเศสซึ่งให้การผ่านมาทางมองซิเออร์คูโคสต์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลประจำอินโดจีน ที่มาจากเมืองไซ่งอนเพื่อนำมาทำหน้าที่เป็นผู้กำกับการฟ้อง ดังมีใจความต่อไปนี้คือ

1 กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.42/2 ทมวอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายจากมองซิเออร์ปาวีที่มีมาถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ. 112.

สองวันต่อมา นายของเราคือมองซีเออร์กรอสกรังก็ล้มป่วยอย่างหนักจนไม่สามารถทำอะไรได้ แต่พวกเราก็ไม่ได้อาคาตุคิดว่าฝ่ายสยามจะโจมตีพวกเรา

เจ็ดแปดวันต่อมาตอนประมาณบ่ายสามโมงมีกองทัพชาวสยามมีผู้น้อยที่สุด 100 คน มีอาวุธปืนมาพร้อมไคมาที่พักของเรา ขณะนั้นข้าพเจ้าอยู่ที่บันไดบ้านของทานกรอสกรัง เกิดการยิงกันขึ้น ข้าพเจ้าถูกกระสุนปืน 3 ลูก ทำให้ข้าพเจ้าหมดแรงล้มลง ข้าพเจ้ามองเห็นชาวสยามหกคนปืนบันไดขึ้นไปและไคยินเสียงปืนจากบ้านของทานกรอสกรัง แล้วต่อมาพวกเขาทั้งหกก็วางเพลิง เพื่อนของข้าพเจ้าช่วยยิงต่อสู้ป้องกันตัว¹

จากคำให้การของงูเย็นวันคัมในเหตุการณ์ชุดมุนตอนนั้น จะเห็นว่าสอดคล้องกับคำให้การของลามบุญจัน คือกล่าวโทษว่าไทยเป็นผู้ก่อเหตุก่อนและทำร้ายมองซีเออร์กรอสกรังเสียชีวิต ทั้ง ๆ ที่เขายังป่วยอยู่และยังวางเพลิงเผาที่พักของพวกเขาอีกด้วย นับว่าในกรณีนี้ไทยเป็นฝ่ายผิดอย่างแน่นอน

ข. ลักษณะคำให้การของฝ่ายไทย

สำหรับทางฝ่ายไทยนั้น ปรากฏว่ามีผู้มาให้การถึงห้าคนด้วยกันคือ พระยอดเมืองขวาง, หลวงอนุรักษ์, ร้อยตรีห้วย, ร้อยตรีแปลก และบุญจันลามเขมร สำหรับพระยอดเมืองขวางซึ่งเป็นจำเลยในคดีนี้ให้การว่า

ทันใดนั้นมองซีเออร์กรอสกรังก็จับข้อมือหลวงอนุรักษ์ไว้แล้ววิ่งเข้าไป พอถึงประตูทองแดง บุญจันลามเขมรก็วิ่งขึ้นบันไดเรือนถึงประตูทองแดงหลวงอนุรักษ์จับข้อมือหลุด แล้วหลวงอนุรักษ์ก็กระโดดลงเรือนวิ่งมาหาข้าพเจ้า ทันใดนั้นข้าพเจ้าหนีเข้าไปดูเห็นมองซีเออร์กรอสกรังกับบุญจันลามเขมรเขาทองไป แล้วมีเสียงปืนยิงดังออกมาจากประตูเรือน แล้วลูกปืนนั้นมาถูกทหารชาวโคราชคนหนึ่ง กองนายทูนนายแปลกที่สะคือตายทันที ทหารคนนี้ทางตัวข้าพเจ้าประมาณ 5 - 6 ศอก ขางหน้าข้าพเจ้าเสียงปืนก็ยิงดังออกมาอีกสามนัด ถูกทหารล้มลงอีกสองคน ทันใดนั้น

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายจากมองซีเออร์คูโคส์ อธิบดีผู้พิพากษาอินโดจีนถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2436.

ข้าพเจ้ากับนายทนายแปลกจึงร้องห้ามไป เห็นไม่หยุดแล้วข้าพเจ้ากับนายทนายแปลกจึงสั่งให้ทหารยิงตอบไปบ้าง แล้วต่างคนต่างยิงกัน ในเวลาที่ยิงตอบโต้กันนั้น ข้าพเจ้าเห็นไฟติดขึ้นที่หลัง เรือนที่มองลิเออรรูกรอสกุรงพักอยู่¹

จากคำให้การของพระยอดเมืองขวางนี้เห็นได้ว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายก่อเรื่องก่อน คือส่งกำลังเข้ายึดบ้านเมืองชัยโลเจ้าของเดิมออกไปและยังริบทรัพย์ดินของฝ่ายไทยไว้ด้วย พร้อมกันนี้ยังส่งคนไปจับตัวหลวงอนุรักษ์มากักขังไว้ เมื่อฝ่ายไทยไปขอตัวคืนก็ปิดพริ้วไม่ยอมคืนให้ และยังเป็นฝ่ายใช้ความรุนแรงก่อน ฝ่ายไทยจึงจำต้องยิงป้องกันตัวโต้ตอบออกไป ส่วนเพลิงที่เกิดใหม่นั้นนั้นไม่ทราบว่าใคร เป็นผู้จุด เข้าใจว่าคงจะอยู่ในระหว่างชุลมุนกันนั่นเอง

สำหรับร้อยตรีห้วย นายทหารในกรมทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง และได้ออกไปรับราชการในหัวเมืองลาวพวนกับพระเจ้านองยาเซอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ได้ให้การว่า

ทันใดนั้นหลวงอนุรักษ์สับมือหลุกก็กระโดดลงจากเรือมาหาพระยอด ขณะนั้นปืนก็ยิงออกมาจากในเรือตามหลวงอนุรักษ์มา แต่ถูกปืนหาถูกหลวงอนุรักษ์ไม่ มาถูกทหารชาวโคราชล้มลง 2 คน ขณะนั้นพระยอดกับข้าพเจ้าแลนายแปลกใคร่องห้ามไปว่าไม่ให้ยิงให้หยุดพักกันก่อน พวกฝรั่งเศสก็ไม่ฟังกลับยิงมาอีกทั้งบนเรือและข้างล่าง ถูกทหารไทยตายอีก 2 - 3 คน ทันใดนั้นข้าพเจ้าวากับพระยอดควาทำอย่างไร เขายิงมาทหารตายหลายคนแล้ว เห็นจะต้องยิงเสียบาง พระยอดก็ตกลงยอม ข้าพเจ้าได้สั่งให้ทหารยิงตอบเขาไป แล้วทหารไทยแลทหารญวนก็ต่างคนต่างยิงโต้ตอบกัน ในเวลาที่ยิงกันอยู่นั้นมีไฟเกิดขึ้นข้างหลังเรือน แต่ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าไฟเกิดขึ้นอย่างไร²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ บันทึกคำให้การของพระยอดเมืองขวางในวันพิจารณาคดีศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ บันทึกคำให้การของนายห้วยในวันพิจารณาคดีศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 112.

จากคำให้การของร้อยตรีหุ่ยนี้จะเห็นว่า ฝรั่งเศสเป็นผู้ก่อเหตุขึ้นก่อน คือ เป็นฝ่ายเริ่มยิงทหารไทยก่อน ไทยจึงจำเป็นต้องยิงโต้ตอบเพื่อป้องกันตัว อีกประการหนึ่งการกระทำของพระยอดเมืองขวางนั้นไม่ได้กระทำโดยพลการ แต่ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นจึงถือได้ว่าพระยอดเมืองขวางนั้นปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมาในฐานะข้าราชการคนหนึ่ง เพราะข้าราชการนั้นต้องปฏิบัติตามคำสั่ง

และเช่นเดียวกับคำให้การของหลวงอนุรักษ์ เราจะเห็นได้ว่าข้อความที่หลวงอนุรักษ์ให้การนั้นคล้ายคลึงกับของร้อยตรีหุ่ยเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ "ขณะที่ข้าพเจ้ากระโดดลงมานั้น เสียงปืนยิงออกมาจากในเรือตามมาทันที ลูกปืนถูกทหารชาวโคราชซึ่งยืนอยู่ลมลงคนหนึ่งตาย แล้วข้าพเจ้าได้ยืนเสียงปืนเข้าตามมาข้างหลังข้าพเจ้า 2 ทีหรือ 3 ทีจำไม่ได้"¹

จากคำให้การของหลวงอนุรักษ์จะเห็นว่าสอดคล้องกับคำให้การของร้อยตรีหุ่ยซึ่งต่างก็ให้การพ้องกันว่า ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายลงมือยิงก่อน ยิ่งไปกว่านั้นคำให้การของร้อยตรีแปลกซึ่งเป็นนายทหารผู้ที่หลวงวิจิตรศาสตร์ให้ยกกำลังไปพร้อมกับร้อยตรีหุ่ย เพื่อคิดอ่านช่วยเหลือเอาตัวพระยอดเมืองขวางและพรรคพวกคืนมาจากฝรั่งเศสพร้อมกับพยายามทำให้ฝรั่งเศสถอนตัวออกไปจากพระราชอาณาเขตไทย ก็ยังยืนยันว่า "ก่อนหลวงอนุรักษ์กระโดดมานั้น ยังไม่มีเสียงปืนยิงออกมา เมื่อกระโดดมาแล้วจึงมีเสียงปืนยิงมาจากในเรือ กระสุนปืนนั้นถูกทหารชาวโคราชคนหนึ่งล้มลงตาย"² ส่วนร้อยตรีแปลกได้ให้การว่า "เมื่อหลวงอนุรักษ์กระโดดมาแล้ว ฝรั่งเศสยิงมา ถูกทหาร

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม ม.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ บันทึกคำให้การของหลวงอนุรักษ์ต่อศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม ม.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ บันทึกคำให้การของนายแปลกต่อศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 112.

ตายคนหนึ่ง ห้ามก็ไม่หยุดกลับยิ่งมาอีก ข้าพเจ้าจะกลับอย่างไรได้ ข้าพเจ้าต้องยั้งบ้าง"¹

เพราะฉะนั้นจากคำให้การของพระยอดเมืองขวาง ร้อยตรีพิชัย ร้อยตรีแปลก และหลวงอนุรักษ์ ล้วนมีข้อความตรงกันคือ ต่างให้การว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายเริ่มต้นยิงก่อน ฝ่ายไทยจึงจำเป็นต้องตอบโต้เพื่อป้องกันตัว

ผู้ให้การคนสุดท้ายที่กล่าวถึงคือบุญจันล้ามเขมร ซึ่งให้การรวม 2 ครั้ง เพราะครั้งแรกให้การ เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ให้กับทางฝ่ายไทยเป็นอักษรขอม ก่อนที่จะถูกส่งตัวไปให้ฝรั่งเศส เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าคำให้การของเขาทั้งสองครั้งนั้นมีความขัดแย้งกันมากทีเดียวคงจะยกมาพิจารณาดังต่อไปนี้คือ

เจ้าคุณพระยอดศักดิ์หนีไปที่เวียงกงแสน อยู่ได้สองวันเจ้าคุณพระยอดยกทัพไปที่บ้านแก่งเจ๊กเวลาประมาณ 5 โมงเช้า มีทหารประมาณ 300 เวลานั้นข้าพเจ้าไม่อยู่เดินไปตามบ้านที่หลัง ข้าพเจ้าได้ยินเสียงเขารองอื้ออึง ข้าพเจ้าก็วิ่งกลับมาได้เห็นทหารไทยคุมเรือฝรั่งเศสอยู่ ข้าพเจ้าวิ่งขึ้นไปบนเรือฝรั่งเศสหาขอหยุดพักจากกันก่อนแล้วฝรั่งเศสก็เดินเขาไปในเรือ คุณชายก็วิ่งลงจากเรือขึ้นมาที่หลังได้ยินเสียงปืนยิงกันข้างหลังเรือ แต่ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะปืนข้างไหนยิงก่อน เขากำลังยิงกันข้างล่าง ข้าพเจ้าวิ่งเขาไปในเรือเห็นฝรั่งเศสกำลังยิงปืนทวนหัว ข้าพเจ้าก็ถูกปืนข้างหลัง แล้วข้าพเจ้าวิ่งเขาหอนไม่ทัน ถูกที่ขาอีกลูกหนึ่ง ข้าพเจ้านั่งอยู่ในหอนนั้น เวลาเขาหยุดแล้ว ข้าพเจ้าลงจากเรือเดินมาควยกับกับพระยอด ทหารยวนไม่รู้ว่าไปไหนหมด²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม ม.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ บันทึกคำให้การของนายแปลก ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่อง การพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ สำเนาอักษรขอมแปลคำให้การของบุญจันล้ามเขมร ร.ศ. 112.

สำหรับในคำให้การฉบับนี้ บุญจันเองไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นฝ่ายยิงก่อน และไม่ได้ออกเลยว่าเป็นฝ่ายเผาบ้านหรือระบุว่าไทยปล้นชนทรัพย์สินมาด้วย ซึ่งข้อนี้อาจจะวิจารณ์ได้ว่าทั้งนี้เป็นเพราะนายบุญจันเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส เมื่อเขาถูกส่งตัวมากรุงเทพฯ แล้วก็ต้องกลับไปอยู่กับฝรั่งเศส ดังนั้นเขาจึงต้องพลิกคำให้การเสียใหม่เพื่อประโยชน์แก่ฝ่ายฝรั่งเศส มิฉะนั้นแล้วตัวเขาเองก็อาจจะเป็นอันตรายนะ คังจะเห็นได้จากคำยืนยันของขุนสุรชาติ ซึ่งเคยได้พูดคุยกับนายบุญจันก่อนที่เขาจะถูกส่งตัวคืนให้ฝรั่งเศส มีความตอนหนึ่งว่า

ขุนสุรชาติแจ้งความว่าเป็นคนรู้จักกันมาตั้งแต่กรุงเทพฯ มันจึงได้ออกให้ฟังว่า ความที่รู้อะไรต่าง ๆ อยากจะเล่าให้ฟังแต่ไม่ไว้วางใจพวกชาวหลวงและไม่ไว้วางใจในราชการ กลัวความแปร่งพรายไป อายุฝรั่งเศสก็จะทำโทษมีกามันอย่างหนึ่งถ้ามันมาขอตัวไปก็จะต้องส่งให้ไปจะเป็นอันตรายนะมันจึงได้เขียนหนังสือ เขมรฉบับหนึ่งไว้

เพราะฉะนั้นตัวของบุญจันอาจอยู่ในฐานะลำบาก จะพูดอะไรที่เป็นความจริงก็ไม่ได้ เพราะสภาพแวดล้อมคงไม่อำนวยให้เขาเลย เมื่ออยู่กับไทยเขาก็พูดอย่างหนึ่ง เมื่ออยู่กับฝรั่งเศสก็พูดอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นถ้าพิจารณาตามหลักกฎหมายหรือความยุติธรรมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าคำให้การของบุญจันนั้นแทบจะใช้การไม่ได้เลย เพราะให้การกลับไปกลับมาเชื่อถือไม่ได้ น้ำหนักคำให้การนั้นไม่หนักแน่นเพียงพอ

2.3 การตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษ

ผลการตัดสินได้ประกาศออกมาเมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2436 ว่าทางศาลรับสั่งพิเศษตัดสินว่าพระยอดเมืองขวางไม่มีความผิด ซึ่งทั้งนี้ศาลรับสั่งพิเศษได้วินิจฉัยอย่างถี่ถ้วนแล้วเห็นว่าพระยอดเมืองขวางพ้นผิดทั้ง 5 ข้อหา ดังมีเหตุผลต่อไปนี้คือ

¹ กจ. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ผ.30.9/2 จดหมายกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 112.

ข้อที่ว่าจำเลยได้ทำให้มองซิเออร์ โกรสกรัง และพวกทหารญวนตายเป็นจำนวน 16 - 24 คนนั้น ... และในคำของมองซิเออร์ ลูคยี ที่ไต่สวนทหารเข้ามาในที่วิภาตวาได้ ไซทหารญวนเพียง 20 คน คำกว่าคำหาที่สูงสืบถึง 4 คน ทั้ง 4 คนนี้ควรเป็นแน่ไควว่าไม่มีตัวมาจริง และในคำพยานโจทก์ทั้งสองปากก็เบิกความว่าทหารญวนผู้ที่คิดเห็นนอยตัวกว่าฝ่ายไทยแล้วไม่ยุดต่อสู้หนีตัวไปเสียก็มี และไม่มีคำพยานใดปฏิเสธว่าไม่มีใครหนีไปไค และคนญวนที่เป็นแต่ของอาวุธช่วยไม่ไคตายในที่วิภาตวาที่ 2 คน คิดดูคนที่พยานโจทก์ทั้ง 2 อันอยู่ทางที่กันในเวลาวิภาต ไครู้เห็นวาลบหนีรอดคนไปไคทั้งสองคนเท่า คงจะไม่นอยกว่า 2 คนไปไค คงเป็นควรฟังไคววาคนทหารญวนที่ต้องตายในที่วิภาตวาที่นั้นไม่เกิน 16 คนไปไค¹

จากที่กล่าวมาข้างต้นแล้วจะเห็นไควว่าศาลรับสั่งพิเศษมีความเห็นวาทางฝ่ายโจทก์คือฝรั่ง เสสฟ้องเกินความจริงไปทุกกระหนง คือประเด้นหนึ่งกล่าวหาว่ามีทหารญวนตาย 16 - 24 คน แต่ตามข้อเท็จจริงแล้วทหารตายเพียง 16 คน เป็นทหารไทย 4 คน ซึ่งรวมทั้งขุนวังควย คังนั้นทหารญวนคงจะเสียชีวิตรประมาณ 11 - 12 คนเท่านั้น และยังมิใช่หนึ่งรอดไปไคควย ซึ่งทางฝ่ายไทยก็มีไคออกติดตามไปสังหารชีวิตรเลย ส่วนข้อกล่าวหาที่ว่าพระยอคเมืองขวางเป็นผู้ลงมือกระทำเองหรือสั่งให้คนอื่นลงมือฆ่า หรือปล้นทรัพย์สิ่งของพร้อมทั้งวางเพลิงนั้น ข้อนี้พระยอคเมืองขวางก็ไม่ผิดอีก ซึ่งจะเห็นไคจากข้อวินิจฉัยของศาลรับสั่งพิเศษว่า

พยานเห็นพระยอคเมืองขวางยืนอยู่ข้างหลังหมุ่ทหารแลพยานไคยินเขาพูดทหารของเขายูเสมอ เพราะฉะนั้นบางที่พูดหาจะถือวาคำที่พูดนั้นก็เหมือนกันกับคำสั่ง แต่อันที่จริงคำทั้งสองมีความหมายต่างกัน ทั้งผลและความรับผิดชอบของการนั้นก็เหมือนกัน แต่เราไม่จำเป็นต้องกล่าวยี้คยาวในความขอนี้อีกควย บุญจันพยานคนนี้เมื่อมาสาบานในการให้ศาลนี้ก็จะหลีกคำนี้เสียหาเบิกความถึงไม พนายผู้โจทก์จึงกล่าวหักหลังถามพยานถึงคำ ๆ นี้ที่พยานให้การตอมองซิเออร์ปารี พยานตอบศับทเสียวว่า พยานหาไคยินจำเลยกล่าวขอย่างไคไม²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หมวกอินโคจีน เรื่องพระยอคเมืองขวาง แฟ้มที่ 2.43/1 เรื่องคำตัดสินของศาลไทย วันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 112.

² เรื่องเดียวกัน.

ประเด็นที่สองที่ทนายแผ่นดินฟ้องว่าพระยอดเมืองขวางมีความผิดฐานปล้นแย่งชิงทรัพย์สินของมองซิเออร์โกรสกรูแวงและพวกนั้น ทางศาลเห็นว่าทรัพย์สินนั้นก็คือทรัพย์สินที่ทางฝ่ายฝรั่งเศสริบไปจากทางฝ่ายไทย และอีกอย่างหนึ่งในขณะที่เกิดเหตุขึ้นไฟกำลังไหม้ลุกลามรุนแรงมาก ผู้ใดจะกล้าขึ้นไปกวาดทรัพย์สิน ดังเหตุผลที่ศาลรับสั่งพิเศษวินิจฉัยว่า

พิเคราะห์เห็นว่าคำที่บุญจันว่าเห็นคนขึ้นไปเก็บของแต่ก่อนไฟไหม้ ถ้าดังนั้นก็เป็นเวลากำลังยิงกันอยู่ คุณก็ไม่ว่าใครจะกล้าขึ้นไปยิง ถ้าพวกข้างบนขึ้นเรือนต่อสู่ใดดังเช่นบุญจันฟ้องโคคดูลงมานั้น แต่ความที่แตกตางเหล่านี้จะจริงบ้างใครทรัพย์สินของที่อยู่บนเรือนนั้นก็ของอันตรายเพราะไฟไหม้เสียก็มาก และสิ่งของที่อยู่บนเรือนนั้นก็อาจจะ เป็นทรัพย์สินของพวกจำเลยเองเป็นอันมากกว่าสิ่งของ ๆ มองซิเออร์โกรสกรูแวงและบุญจันเสียอีก¹

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวสรุปได้ว่าทางฝ่ายไทยไม่ได้เป็นผู้วางเพลิงและขนเอาทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งไม่ใช่องค์ประกอบของความผิด และอีกประการหนึ่งการกระทำของพระยอดเมืองขวางนั้นก็เป็นการกระทำเพื่อป้องกันตนเองตามหน้าที่ราชการ ดังเหตุผลของศาลว่า

จึงเห็นได้พร้อมกันว่า การที่จำเลยและนายทหารทั้งสองต้องจำทำเช่นนั้นโดยการจำเป็นที่นายทหารและข้าราชการทั้งปวงต้องจำทำ แลในการเรื่องนี้แม้จำเลยได้ออกปากสั่งการพร้อมกับนายทหารทั้งสองจริงก็ดี คำของจำเลยนั้นก็มิใช่เป็นผลอันใดใหญ่ยิ่งแลหย่อนไปว่าการจะต้องเป็น เพราะฉะนั้นจำเลยสมควรจะได้รับความผิดอาชอบในการนั้น²

จึงเห็นได้ว่าศาลรับสั่งพิเศษเชื่อว่าพระยอดเมืองขวางและพรรคพวกนั้นอันได้แก่วงอุนรักษ์, ร้อยตรีห้วย, ร้อยตรีแปลก ไม่มีความผิดแต่อย่างใดทั้งสิ้น การกระทำ

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/1 ทมวดอินโคจีน เรื่องพระยอดเมืองขวาง คำตัดสินของศาลไทย วันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 112.

² เรื่องเดียวกัน.

ทุกอย่างเป็นไปได้เพื่อต่อสู้ป้องกันตัวตามหน้าที่ที่ตนเองได้รับมอบหมายมา มิได้เป็นการกระทำเกินกว่าเหตุหรือจงใจฆ่าผู้อื่นโดยเจตนา

ความเห็นของฝ่ายฝรั่งเศส

สำหรับในเรื่องคดีพระยาคบเมืองขวางนี้ ฝรั่งเศสพิจารณาตุ้ตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่า ฝรั่งเศสจะจัดตั้งศาลของฝรั่งเศสขึ้นมาพิจารณาคดีเองไม่ได้ ทั้งนี้เพราะจะเป็นการละเมิดสัญญาที่ได้ตกลงกับไทยไว้แล้ว อันเป็นสาเหตุที่จะทำให้ชาติอื่นทำนิติ-
 เทียนการกระทำของตนได้ ดังจดหมายมองซิเออร์ปาวีมีไปถึงตัวนายมองซิเออร์คูโคส
 พอแปลเป็นใจความได้ว่า "ในการพิจารณาคดีครั้งนี้ขอให้ไทยดำเนินการตามอนุสัญญา
 ข้อที่ 3 เพราะมีฉะนั้นชาติอื่น ๆ อาจทำนิติการกระทำของเราได้"¹

ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสเห็นว่าตนเองไม่ได้ประโยชน์อย่างใดกับการที่จะไปหัก-
 ท้วงไทยในตอนนี้ สู้ปล่อยให้ไทยดำเนินการไปจนถึงที่สุด แล้วจึงค่อยมาประท้วงตอนหลัง
 ซึ่งจะสมเหตุสมผลกว่า และเป็นข้ออ้างที่ชาติอื่น ๆ ก็ไม่กล้าทำหิตน ทั้งนี้ฝรั่งเศส
 ฉวยจุดอ่อนของไทย เรื่องระบบการศาลที่ยังไม่เป็นที่ยอมรับของชาวต่างชาติมาอ้างได้
 ภายหลังว่า การตัดสินคดีครั้งแรกนั้นไม่ยุติธรรม เพราะมีการลำเอียงเกิดขึ้นได้ เนื่อง
 จากผู้พิพากษาเป็นคนไทย จำเลยก็เป็นคนไทย ฝรั่งเศสมีหน้าที่เพียงมาดูว่าการฟ้อง
 ร้องเท่านั้นเอง แต่ไม่มีอำนาจหน้าที่แต่อย่างใดทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้ทางฝ่ายฝรั่งเศสจึงไม่ยอมให้ความร่วมมือกับไทยอย่างเต็มที่ ไม่
 ยอมเซ็นชื่อลงนามรับรองในจำนวนคำฟ้องของทนายแผ่นดิน เพราะฝรั่งเศสเกรงว่าจะ
 ทำให้ข้อผูกพันกับตนได้ในภายหลังว่าฝรั่งเศสเห็นด้วยกับจำนวนคำฟ้องนั้น และเมื่อตัดสิน
 คดีนี้แล้วตนจะมาหักท้วงอีกไม่ได้ ดังได้กล่าวมาแล้ว

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42 ปีก 3 หมวด
 อินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยาคบเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายมองซิเออร์
 ปาวีถึงมองซิเออร์คูโคส ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.

อีกอย่างหนึ่งที่ฝรั่งเศสไม่ยอมทำสำนวนฟ้องร้องเองเพราะฝรั่งเศสเห็นว่า
 คนมีพยานหลักฐานที่อ่อนมาก คือมีพยานเพียงบุญจันทร์ลามาเขมรผู้มาเคจับ ซึ่งตกอยู่ในความ
 คัมครองของไทยขณะนั้น ส่วนนายทหารพวนคืองูเป็นวันคัมก็จับหนักจนมาให้การที่ศาล
 เองไม่ได้ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะมาลงชื่อหรือร่างสำนวนคำฟ้อง
 ร้องขึ้นมาเอง สู้ปล่อยให้ไทยจัดการไปเองดีกว่า แล้วตัวเองค่อยมาหักล้างอีกทีในภาย
 หลัง ซึ่งตนจะร่างสำนวนคำฟ้องอย่างใดก็ได้ที่เป็นประโยชน์กับฝ่ายตน ดังปรากฏข้อ
 ความในจดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทรงมีไปถึงพระองค์เจ้าวิชนานุวงศ์
 เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส มีความตอนหนึ่งว่า

มองซิเออร์ปาวิแอมมองซิเออร์คูโคผู้ซึ่งมาฟังความแทนฝรั่งเศสนั้น ไม่ยอมทำอย่าง
 อื่น นอกจากที่ใดตกลงในประกาศพระราชบัญญัติตั้งศาลรับสั่งพิเศษเท่านั้นชั้นแรกจะ
 แต่งคำฟ้อง เดิมเมื่อแรกเขามาถึง เขามาหาวันที่ 21 มกราคม ใดขอให้เขา
 แต่งคำฟ้องมา เขาก็รับว่าจะร่างมาให้ในวันที่ 23 เดือนนั้นแล้ว ครั้นถึงวันที่
 มาหา ก็กลับไม่ยอมแต่งเอง รับแต่ว่าจะช่วยพนักงานไทยผู้ที่จะฟ้องนี้เรียบเรียง
 จะเป็นควยเขารูว่า ความของเขาไม่มีหลักฐาน คำพยานที่เขานำมาก็ไม่เป็นดัง
 ว่าไว้แต่ก่อนนอนลงไปหมดแล้ว¹

ความเห็นทางฝ่ายไทย

สำหรับฝ่ายประเทศไทยนั้นตอนแรกที่เกิดเรื่องขึ้น และรู้ว่าจะต้องมีการตั้ง
 ศาลพิจารณาคดีตามข้อตกลงอนุสัญญา ร.ศ. 112 นั้น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนา-
 บัติกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นกระทรวงที่พระยอดเมืองขวางเป็นข้าราชการในสังกัดอยู่
 ทรงดำริว่า คณะผู้พิพากษานั้นควรจะต้องตั้งจากชาวต่างประเทศมาทำหน้าที่เพื่อแสดง
 ความบริสุทธิ์ใจของฝ่ายไทย และเพื่อให้การพิจารณาคดีมีความเป็นธรรม โดยคาดว่า
 อาจจะเชิญกงสุลเยเนรอลอเมริกันที่เชียงใหม่หรือที่กรุงเทพฯ เจ้าพนักงานอังกฤษผู้

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42 ปีก 3 หมวดอินโดจีน
 เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายกรมหลวงเทวะวงษ์-
 วโรปการทูลพระองค์เจ้าวิชนานุวงศ์ ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.

กฎหมายที่สิงคโปร์หรือกรุงสุดต่างประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ในกรุงเทพฯ กับกรุงสุดเยเนราลฮอลันดาในกรุงเทพฯ¹

ทั้งนี้เพราะทางฝ่ายไทยต้องการที่จะแสดงความบริสุทธิ์ใจให้ฝรั่งเศสเห็น เพราะถ้าทางฝ่ายไทยดำเนินการอนุสัญญา ร.ศ. 112 ซึ่งต้องตั้งศาลไทยมาพิจารณาคดีที่จำเลยเป็นคนไทยด้วยกัน และยังมีคณะผู้พิพากษาที่เป็นคนไทยอีกด้วย ย่อมทำให้คนทั่วไปคิดว่าอาจเกิดการลำเอียงขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศสอาจคิดว่าไทยตัดสินความไม่ยุติธรรม เพื่อเป็นการตัดปัญหาเรื่องความเคลือบแคลงใจในคำตัดสิน ฝ่ายไทยพยายามเสนอความคิดอันนี้ให้ฝรั่งเศสยอมรับ และในกรณีนี้เราอาจมองได้ในแง่หนึ่งคือไทยก็ทราบดีกับตัวเองว่า มหาอำนาจชาติตะวันตกยังไม่ยอมรับระบบการดำเนินงานของศาลไทย ดังนั้นจึงให้มหาอำนาจชาติอื่นร่วมเข้ามาบีบบทบาทในการตัดสินคดีด้วย เพื่อจะได้ไม่ให้เป็นปัญหาการประท้วงของฝรั่งเศสได้อีกในภายหลัง เพราะถ้าฝรั่งเศสยอมรับหลักการข้อนี้แล้ว ฝรั่งเศสก็จะต้องยอมรับต่อคำพิพากษาของศาล เพราะคณะผู้พิพากษาก็ล้วนแต่เป็นชาติตะวันตกที่มีความเจริญทัดเทียมกับฝรั่งเศสทั้งสิ้น

ทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ปฏิเสธความคิดอันนี้ของฝ่ายไทย โดยนายปาวีกงสกุลฝรั่งเศสอ้างเหตุผลยืนยันว่า ไทยต้องทำหน้าที่พิจารณาคดีนี้เองตามสัญญาที่ตกลงไว้²

การที่ฝรั่งเศสปฏิเสธข้อเสนอของไทยข้อนี้อาจเป็นเพราะฝรั่งเศสเล็งเห็นว่า ถ้ายินยอมให้ไทยตั้งชาวต่างประเทศเป็นผู้พิพากษาคดีนี้แล้ว ไม่ว่าจะผลของการพิจารณา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ผ. 30.9/2 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูต หลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 112.

² กช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 30.9/2 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

คดีออกมาอย่างไร ฝรั่งเศสก็ต้องยอมรับคำพิพากษาของศาลซึ่งในข้อนี้ฝรั่งเศสเองก็ไม่
แน่ใจว่า ผลการตัดสินคดีจะเป็นที่พอใจของฝ่ายคนหรือไม่ และตนจะหักหัวงคำพิพากษา
ของศาลได้หรือไม่ แต่ถ้าให้รัฐบาลไทยตั้งศาลพิเศษที่มีคณะผู้พิพากษาเป็นคนไทยแล้ว
เมื่อผลการตัดสินคดีออกมาในลักษณะที่ไม่เป็นที่พึงพอใจของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็อาจจะ
หักหัวงได้ และฝรั่งเศสอาจใช้คดีนี้เรียกร้องเอาผลประโยชน์อื่นจากไทยได้อีก
ในนโยบายการแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาที่ดินแดนอินโดจีน¹

สำหรับหนายความของพระยอคเมืองขวางนั้น ตอนแรกทางรัฐบาลไทยจะตั้ง
ให้หลวงรัตนานุปติ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญกฎหมายของไทยในกระทรวงมหาดไทยเป็นหนาย
ความให้ แต่แล้วก็ต้องระงับไปเพราะเกรงว่าฝรั่งเศสจะคัดค้านว่าไทยดำเอียงเข้า-
ข้างพวกเดียวกัน โดยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงให้เหตุผลว่า "ถ้าหลวงรัตนานุปติ
เป็นหนายจำเลยและผู้ต้องหาแล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสจะพูดได้ว่าฝ่ายเราจัดพนักงานออกต่อสู้
ช่วยเป็นธุระจะเข้าที่เสียความไป จึงเป็นการจำเป็นให้หลวงรัตนานุปติงดการนี้ไว้ก่อน"²

ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องแต่งตั้งหนายความที่เป็นชาวต่างประเทศ
ให้ช่วยว่าความให้พระยอคเมืองขวาง โดยมีหนายความทั้งสิ้น 4 ท่านคือ มิสเตอร์เปต
ชาวอังกฤษ มิสเตอร์เตลิกิ เนติบัณฑิตชาวลังกา นายมี เนติบัณฑิต และนายเกต เนติ-
บัณฑิต³ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าหนายความของพระยอคเมืองขวางแต่ละคนจัดว่าเป็นผู้มีชื่อ
เสียง มีความรู้เชี่ยวชาญเรื่องกฎหมายไทยเป็นอย่างมากในขณะนั้น เหตุที่รัฐบาลไทย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แผ่น 2.42 ปีก 3 หมวด
อินโดจีน เรื่องคดีพระยอคเมืองขวาง จดหมายฉบับที่ 2/188070 จากหมื่นวิฑูรถึงหลวง
รัตนานุปติ ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แผ่น 2.41/24 หมวดอินโดจีน
เรื่องพระราชบัญญัติตั้งศาลรับสั่งพิเศษ ร.ศ. 112.

³ เรื่องเดียวกัน.

ยอมลงทุนจ้างชาวต่างชาติให้มาช่วยว่าความให้มัน อาจเป็นเพราะต้องการแสดงให้
ต่างชาติยอมรับการดำเนินการตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษ เพื่อไม่ให้เป็นที่ติฉินนินทาได้
ว่า การดำเนินงานของศาลรับสั่งพิเศษเป็นของคนไทยหมด

สำหรับการตั้งศาลรับสั่งพิเศษในครั้ง นี้ ฝรั่งเศสไม่ได้คัดค้านแต่อย่างใด แต่
สนับสนุนให้ไทยดำเนินการ เพื่อให้เป็นไปตามอนุสัญญาข้อที่ 3 ฝรั่งเศสขอเป็นเพียงผู้
มาสังเกตการณ์และเป็นผู้กำกับการฟ้อง เมื่อทนายแผ่นดินของไทยมีข้อซักข้ออย่างใด
ฝรั่งเศสก็จะทักท้วงตั้งที่กรมหลวงเทเวศร์วังหน้า ทรราชบัณฑิตย์รัชกาลที่ 5 ว่า

แล้วนีก่อนมองซิเออร์ปาวี แดกโคโลร์รับว่าจะร่างคำฟ้องมาให้ดูครั้งวันนี้แจ้งความว่า
เป็นการที่ฝ่ายไทยจะชำระกันเอง ฝ่ายฝรั่งเศสจะมาฟัง ดูเห็นเป็นการไม่เป็น
ธรรมจึงจะทักท้วงแก้ไข ถ้าเจ้าพนักงานไทยคนใดจะเป็นผู้ฟ้องจะปลุกเข้ากับเขา ๆ
จะช่วยเหลือให้¹

เรื่องนั้นนับว่าเป็นความฉลาดของฝรั่งเศสอย่างมาก เพราะถ้าฝรั่งเศสยังยืน
ยืนแต่ก่อนแรกว่าจะนำตัวพระยอกเมืองขวางมาตัดสินเอง ประเทศอื่น ๆ ก็จะถูกดูได้
ว่า ฝรั่งเศสถืออำนาจบาตรใหญ่ และตัดสินอย่างไม่ยุติธรรมเข้าข้างคนของตน ทั้ง ๆ
ที่คนของตนเป็นฝ่ายผิด และอีกประการหนึ่งก็จะเป็นการละเมิดสัญญาฉบับวันที่ 3
ตุลาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสอาจจะคิดว่าปล่อยให้ไทยตัดสินคดีไปก่อนดีกว่า เพราะ
ถ้าหากไทยตัดสินอย่างไรแล้ว ตนเองไม่พอใจก็จะไต่ยื่นประท้วงไต่ภายหลังว่าไทย
ลำเอียงเข้าข้างคนของตน เพื่อที่ว่าจะได้มีการตั้งศาลพิจารณาคดีความใหม่ โดยฝรั่งเศส
เข้ามามีบทบาทเป็นผู้พิพากษาเสียเอง ซึ่งฝรั่งเศสสามารถจะนำตัวพระยอกเมืองขวาง
มาลงโทษตามที่ตนต้องการได้

สำหรับทางด้านผู้พิพากษา คือกรมหลวงพิชิตปรีชากรนั้น เมื่อทราบว่าพระองค์ท่านได้ท
รับมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญในคดีนี้แล้ว ก็ทรงรู้สึกไม่สบายพระทัยนัก เพราะเกรงว่า

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.41/2 หมวดอินโดจีน
เรื่อง การพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายที่กรมหลวง
เทเวศร์วังหน้า ทรราชบัณฑิตย์รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

จะนำความเคียดแค้นและเสียหายมาที่บ้านเมืองได้ ได้ทรงอ้างเหตุผลว่าพระองค์ท่านเองก็ทรงเปรียบเสมือนพวกเดียวกับพระยอดเมืองขวาง ซึ่งเป็นที่เคียดแค้นชิงชังของฝรั่งเศสอยู่ด้วย จึงเกรงว่าการตัดสินใจของพระองค์ท่านครั้งนี้อาจจะเป็นช่องโหว่ให้ฝรั่งเศสกล่าวหาในภายหลังว่าเป็นพวกของพระยอดเมืองขวาง¹

และการที่นายปาวีมิได้ขัดขวางในการแต่งตั้งพระองค์ท่านให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในพิจารณาคดีความนี้ ก็น่าจะเป็นเพราะว่านายปาวีเล็งเห็นช่องทางที่จะหาโอกาสเอาเปรียบไทยต่อไปข้างหน้าได้ กล่าวคือ ถ้าคำพิพากษาของพระองค์ท่านทำให้พระยอดเมืองขวางได้เปรียบ ฝรั่งเศสก็จะคัดค้านโดยอ้างว่าเพราะพระองค์ท่านทรงเคยกระทำการทำนองเดียวกับพระยอดเมืองขวางมาแล้วจึงได้เห็นใจกัน แต่ถาพระองค์ท่านทรงพิพากษาว่าพระยอดเมืองขวางมีความผิดจริงก็จะเป็นการทำร้ายขวัญและกำลังใจของข้าราชการไทยที่กระทำปกป้องอธิปไตยของชาติแล้วกลับมากดกลางโทษ ทำให้ข้าราชการได้รับความคับแค้นใจ² ไม่มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปกป้องรักษาบริเวณชายแดนพระราชอาณาเขต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในระบอบนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นระบอบหน้าสิ่วหน้าขวานของไทยที่เกี่ยว ทั้งนี้เพราะการกระทบกระทั่งตามบริเวณชายแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสมักเกิดขึ้นอยู่เสมอในช่วงระยะนั้น ถ้าหากเจ้าหน้าที่ไม่มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ก็อาจจะทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนเพิ่มขึ้นก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตาม รัฐบาลไทยได้พยายามอย่างเต็มที่ในการช่วยเหลือพระยอดเมืองขวางไม่ว่าจะเป็นการจัดหาหนายหรือความห่วงใยเอาใจใส่ในด้านอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงมีไปถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ มีความตอนหนึ่งว่า

¹ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 30.9/2 จดหมายที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หน้า 2.42 ปีก 2 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายกรมหลวงพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.

“พระยอคเมืองขวางนี้ ถ้าไม่มีผู้ใดหนุนท้ายแล้ว จะได้รับความลำบากเป็นอันมาก”¹

ในขณะที่รัฐบาลไทยต้องการที่จะรักษาอำรุงขวัญของข้าราชการและประชาชนไม่ให้เสียไปนั้น รัฐบาลไทยต้องพยายามดำเนินการอย่างดีที่สุดเพื่อมิให้ไทยกับฝรั่งเศสต้องมีเรื่องขัดแย้งกัน เพราะไทยทราบดีว่าถ้ามีเรื่องขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อใดแล้ว ไทยก็จะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบทุกครั้งไป ดังนั้นไทยจำเป็นต้องดำเนินการในเรื่องนี้อย่างระมัดระวังและระมัดระวังเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันก็ขอความเห็นจากฝรั่งเศสในเรื่องการจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ เพื่อให้ฝรั่งเศสพึงพอใจ และเพื่อแสดงให้ฝรั่งเศสเห็นว่าไทยเองก็ได้ปฏิบัติโดยพลการ ดังข้อความตอนหนึ่งในหนังสือที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ มีไปถึงมงซิเออร์ บีแลงส์ที่ อุปทุกและผู้นำการแทนกงสุลเยเนอรัลฝรั่งเศสว่า

ข้าพเจ้าขอขอบใจที่ได้ให้คำชี้แจงแก่ข้าพเจ้าแต่ตามคำของท่านนี้ ข้าพเจ้าก็ขอมุขรับพรอุมว่า ในการที่จะประพฤติกตามขอ 3 หนังสือสัญญาตอนเวลานั้น ผู้ใดคนหนึ่งซึ่งถูกฟ้องหาอาชญาซึ่งศาลจะหยิบขึ้นหาใหญ่โต ในเวลาที่พิจารณาคดีหนึ่งคดีใดในสองเรื่องนี้แล้วก็จะต้องเอาตัวรักษาไว้ แม้ศาลพิเศษนี้จะมีคำตัดสินในชั้นที่สุดอย่างไรก็ดี จนกว่าจะออกหมายปล่อยฝรั่งเศสจึงสามารถเห็นชอบด้วยคำตัดสินและแสดงความเห็นใดควย²

นับว่ารัฐบาลไทยในระยะนี้ตกอยู่ในฐานะที่ลำบากมากคือถูกบีบจากทั้งสองทางคือจากภายในประเทศและภายนอกประเทศ ทั้งนี้ได้กล่าวมาแล้ว ไทยพยายาม

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42 ปีก 3 หมวดอินโดจีน เรื่อง การตัดสินคดีพระยอคเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 29 มกราคม ร.ศ. 112.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42 ปีก 3 หมวดอินโดจีน เรื่อง การพิจารณาคดีพระยอคเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึงมงซิเออร์บีแลงส์ที่ อุปทุกฝรั่งเศส ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 112.

ดำเนินนโยบายประนีประนอมที่สุด ถึงแม้ว่าจะตั้งใจช่วยพระยอดเมืองขวางมากที่สุดก็ตาม ลงโทษพระยอดเมืองขวางรุนแรงเกินไป ข้าราชการและประชาชนจะตำหนิรัฐบาลว่าไร้ความสามารถ ขวัญและกำลังใจของคนไทยก็เสียไปค้ำย ทำให้กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในของประเทศ แต่ก็ไม่ตัดสินลงโทษพระยอดเมืองขวาง ฝรั่งเศสก็จะตำหนิไทยได้ว่าบิดพลิ้วไม่ปฏิบัติตามสัญญา และอาจดำเนินนโยบายที่รุนแรงคุกคามความปลอดภัยและเอกราชของไทยมากยิ่งขึ้นกว่าที่เคยทำมาแล้วก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการพิจารณาคดีครั้งนี้ไทยจะหากระแวงหาที่ของฝรั่งเศสอยู่มาก แต่ก็ไม่ได้คิดว่าฝรั่งเศสจะกล้าบิดเบือนคำตัดสิน เพราะไทยกับฝรั่งเศสได้ตกลงทำสัญญากันแล้ว ฝรั่งเศสคงไม่กล้าบิดพลิ้วคำสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้ ความเชื่อมั่นของไทยจะเห็นได้จากหนังสือที่กรมหลวงเทเวศร์วัชรโรปกครองมีมาถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า "แลเหตุที่ท่านทรงบอกว่าจะพาให้ฝรั่งเศสดับเหตุในการที่ท่านทรงจัดไว้นั้นขึ้นกล่าวอีกไม่เป็นที่แน่นอนแล้ว เพราะได้สัญญากันเสร็จแล้ว"¹

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าหลังจากฟังคำตัดสินคดีพระยอดเมืองขวางไม่ได้มีความประหม่าหรือหวาดกลัวแต่อย่างใดเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคณะผู้พิพากษาและการดำเนินการตัดสินเป็นของไทยทั้งหมดของศาลรับสั่งพิเศษนี้ ดูเหมือนว่าพระยอดเองคิดว่าตนคงไม่มีความผิดเป็นแน่ เพราะตนกระทำความผิดตามหน้าที่ราชการที่ได้รับมอบหมายมา และเข้าใจว่าคณะผู้พิพากษายูเป็นผู้เป็นคนไทยคงไม่ตัดสินให้ตนมีความผิด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางโดยศาลรับสั่งพิเศษ จดหมายกรมหลวงเทเวศร์วัชรโรปกครองทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ.

การพิจารณาคดีครั้งที่สอง

จากผลการพิจารณาคดีครั้งที่หนึ่งโดยศาลรับสั่งพิพากษาว่าระยอง-เมืองขวางและพรรคพวกไม่มีความผิด เพราะถือว่าการกระทำที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปเพื่อป้องกันตัวทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสไม่พอใจ และทำให้เกิดการพิจารณาคดีครั้งที่สองโดยที่การพิจารณาคดีครั้งนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสประห้วงขอให้ศาลผสมคือผู้พิพากษาทั้งของไทยและฝรั่งเศสปนกัน

สาเหตุที่ทำให้เกิดการตั้งศาลผสมทางฝ่ายฝรั่งเศส

1. สาเหตุทางด้านการเมือง

สำหรับสาเหตุนี้เป็นสาเหตุที่สำคัญอยู่ในข้อที่เดียว เพราะเมื่อดูให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่ามีความสำคัญมากกว่าสาเหตุอื่นเสียอีก นั่นก็คือถ้าฝรั่งเศสยอมรับการตัดสินของศาลไทย ก็เท่ากับเป็นการยอมรับว่าฝรั่งเศสสุกรานแผ่นดินไทย เป็นการแสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสยอมรับว่าเขตหัวเมืองลาวทางริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นหัวเมืองในราชอาณาจักรไทย ซึ่งยอมมีผลกระทบกระเทือนต่อการขยายอาณาเขตการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสในแถบลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อหาเส้นทางไปสู่ประเทศจีน ยอมทำให้ฝรั่งเศสรู้สึกราวตนเป็นฝ่ายเสียเปรียบอังกฤษในการสร้างอาณานิคม ดังนั้นฝรั่งเศสจึงยอมไม่ได้ฝรั่งเศสจึงตกลงดำเนินการให้มีการพิจารณาคดีใหม่ เพื่อเป็นการยืนยันว่าตนของเขามิผิด มิได้รุกรานดินแดนอาณาเขตของประเทศไทย หัวเมืองเหล่านี้ไม่ใช่เมืองขึ้นของไทย ฝรั่งเศสยอมมีสิทธิอันชอบธรรมในการยกทัพเข้ามาครอบครอง ไทยต่างหากที่เป็นฝ่ายผิด เพราะส่งทหารไปควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ไว้ ทั้งนี้เพราะหัวเมืองเหล่านี้เป็นเมืองขึ้นของเขมรกับลาวมาก่อน เมื่อลาวกับเขมรตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว ก็ควรที่หัวเมืองเหล่านี้ยอมเป็นเมืองในอาณานิคมของฝรั่งเศสด้วย ดังความเห็นที่

เสนอบทว่า การต่างประเทศฝรั่งเศส แดงในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ดังมีใจความ
ต่อไป "รัฐบาลสยามก่อกองการวิวาทข่มเหงเรา และยังบุกรุกเข้ามาขวางชิงดินแดน
เมืองเขมรและลาวซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเรา เราจะต้องดำเนินการให้รัฐบาลสยามยอม
รับความผิดของตน"¹

2. สาเหตุความไม่พอใจจากสื่อมวลชน

เมื่อฝ่ายไทยตัดสินใจออกไปว่าพระยอดเมืองขวางกับพรรคพวกไม่มีความผิด
สื่อมวลชนทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่พอใจที่รัฐบาลของเขาไม่ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ คือ
ไม่เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งศาลพิพากษาผู้กระทำร้ายคนของเขาเอง กลับยอมปล่อยให้
ทางฝ่ายรัฐบาลของประเทศผู้มีความผิดนั้นดำเนินการตัดสินกันเอง เท่ากับเป็นการปล่อยให้
เกิดการล่าเอียงขึ้นได้ เพราะศาลผู้พิพากษาและตัวจำเลยต่างก็เป็นคนเชื้อชาติ
เดียวกัน ยอมเป็นการแน่นอนว่าจะต้องตัดสินลงโทษไม่เอาผิดกับจำเลย ทำให้พวกเขา
เห็นว่าภาพพจน์ที่รัฐบาลของเขาปฏิบัติต่อประเทศย่อยพัฒนาแถบเอเชียไม่ถูกต้องคือ
รัฐบาลอ่อนแอไร้ประสิทธิภาพในการที่จะช่วยเหลือปกป้องคนของตนให้ปลอดภัยได้ ทั้ง ๆ
ที่บุคคลผู้นั้นเป็นผู้ที่ปฏิบัติงานเพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติ ทางฝ่ายสื่อมวลชน
ฝรั่งเศสคิดว่ารัฐบาลควรจะต้องดำเนินการให้ดีกว่านี้ คือจะต้องจัดให้มีการตัดสิน
พิพากษาคดีใหม่โดยตั้งศาลผสมกันขึ้นมา พร้อมกับให้มีชาวฝรั่งเศสดำรงตำแหน่งเป็น
ผู้พิพากษาคอย ทั้งที่หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสลงบทความโจมตีรัฐบาลของตนว่า
จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คนในบังคับของฝรั่งเศสได้รับการปฏิบัติอย่างเวรร้ายจากภัย พวก
เขาถูกปล้นและถูกฆาตกรรมโดยคนไทย แล้วรัฐบาลเรายังไม่ดำเนินการเรียกร้องความ
ยุติธรรมให้กับคนที่ปฏิบัติหน้าที่เพื่อผลประโยชน์ของชาติ"²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน
คำแปลคำแถลงการณ์ของเสนอบทว่า การต่างประเทศฝรั่งเศส แดงในสภาผู้แทนราษฎร
ที่กรุงปารีส ในวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2437.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน
เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง ลงวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2437.

ความเห็นทางฝ่ายไทย

ก. สำหรับฝ่ายไทยนั้นเมื่อทราบว่า จะต้องเกิดการพิจารณาคดีครั้งใหม่ ทางไทยก็ทราบที่อยู่แล้วว่า ฝรั่งเศสนั้นจะต้องตัดสินให้พระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิด ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสคงทนเสียงบีบบังคับจากมหาชนภายในประเทศของตนไม่ได้ จึงต้องหาทางจัดการเรื่องนี้โดยเร็ว เพราะประชาชนชาวฝรั่งเศสในประเทศไม่เชื่อในความยุติธรรมของการพิจารณาคดีครั้งแรก ทั้งนี้เพราะพระยอดเมืองขวางผู้ผิดนั้นเป็นคนไทย และศาลผู้ตัดสินคดีก็เป็นคนไทยด้วยเหมือนกัน พวกเขาย่อมมองได้ว่าย่อมเป็นการตัดสินที่ลำเอียงเข้าข้างกัน โดยที่พวกเขาไม่มองว่าการที่คนของเขาเข้ามารุกรานดินแดนเขตแดนประเทศอื่นนั้นเป็นความผิด หากแต่มองในแง่ที่ว่า มองซิเออร์ครอสกูริงปฏิบัติกร เช่นนั้นเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติ เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับชาติทางด้านเศรษฐกิจ และทางด้านความยิ่งใหญ่ ความเป็นมหาอำนาจของชาติตน เพราะเท่ากับเป็นการแสวงหาดินแดนอาณานิคมที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้นไปอีก ดังนั้นรัฐบาลจะต้องดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้มีการพิจารณาคดีใหม่เป็นครั้งที่สอง เป็นการแสวงหาความยุติธรรมให้กับคนของตนไม่ให้ตายฟรีในการปฏิบัติงานเพื่อชาติ ดังจดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการมีไปถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ มีใจความดังต่อไปนี้

การที่ฝรั่งเศสต้องตั้งศาลนี้ก็เป็นที่น่าแปลกใจมาก แต่เป็นทางเดียวที่คอเวอน-เมนต์เขาจะแก้ตัวว่า แล้วยังอย่างไรเท่านั้น ถ้าเขาจะยอมตามคำตัดสินของไทยศาลไทยแท้ ที่ไหนคนเขาจะเห็นชอบด้วยพร้อมกัน ถัดศาลไปตัดสินเป็นอันว่าคอเวอน-เมนต์จะตัดสินอย่างไร ก็เป็นเคราะห์การของเขาเอง คนชาติเดียวกันเคราะห์การของเขาไม่ผิดนัก แต่เคราะห์การของเขาที่คงเกรงใจคนของเขาเหมือนกัน ถึงจะเห็นว่าไม่มีผิดก็คงไม่มีความกล้าหาญพอที่จะให้พันโทปลดออกไป ด้วยคงต้องกลัวจะถูกขวางป่าเวลากลับไปถึงไซงอนถ้าเมืองยุโรปก็เหมือนกันนั่น¹

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปี 2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวาง เจ้าเมืองคำมวน จดหมายกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการมีไปถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 1 มิถุนายน ร.ศ. 113.

การจัดตั้งศาลผสม

สำหรับการดำเนินการจัดตั้งศาลผสมนี้ เราจะพบว่าประเด็นที่น่าสนใจหลายข้อดังนี้คือ

ก. ทางคานผู้พิพากษา

ในการจัดตั้งศาลผสมนี้ทางฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสได้ร้องขอให้มีการแต่งตั้งผู้พิพากษาค้างนี้คือ ทางฝ่ายฝรั่งเศสขอตั้งผู้พิพากษาเองสามนาย ส่วนอีกสองนายนั้นทางฝ่ายไทยเราเป็นผู้แต่งตั้งเอง ซึ่งเมื่อมองในแง่นี้แล้วทางฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ทั้งนี้เพราะฝ่ายไทยมีแค่สองเสียงเท่านั้น ส่วนฝ่ายฝรั่งเศสมีสามเสียง ทางฝ่ายฝรั่งเศสแต่งตั้งมองซิเออร์มอนโคต์ เป็นอธิบดีผู้พิพากษา มองซิเออร์คาร์มีกต์และมองซิเออร์ฟุยเนลเป็นผู้พิพากษาศมทบ พร้อมกับนี้ทางฝ่ายฝรั่งเศสยังจัดตั้งใหม่มองซิเออร์ดูเวด ตุลาการ ณ ศาลเมืองไซงอนเป็นเจ้าพนักงานกรมอัยการ รวมจำนวนเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสทั้งหมดเป็น 4 คนด้วยกัน ดังปรากฏในจดหมายที่พระองค์เจ้าวิรัตนวงษ์ถึงพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการว่า

ตามหนังสืออนุสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 นั้น ประชาธิปไตยฝรั่งเศสมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะขอให้ตั้งศาลพิจารณาใหม่ใดเพราะเหตุฉะนั้นประชาธิปไตยฝรั่งเศสจึงได้ตั้งใหม่มองซิเออร์มอนโคต์ เป็นผู้เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ณ เมืองซานอย เป็นผู้เป็นอธิบดีผู้พิพากษานาย 1 แลมองซิเออร์คามักต์ เป็นผู้เป็นราชมนตรีที่ปรึกษาในศาลอุทธรณ์ ณ เมืองไซงอนกับมองซิเออร์ฟุยเนล เป็นผู้เป็นตุลาการที่ศาลเมืองสมิง เป็นผู้พิพากษาสองนายกับตั้งใหม่มองซิเออร์ดูเวด เป็นผู้เป็นตุลาการ ณ ศาลเมืองไซงอนเป็นเจ้าพนักงานกรมอัยการนาย 1 รวมอัยการ รวมอัยการผู้พิพากษายฝ่ายไทย 2 นาย¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน พระองค์เจ้าวิรัตนวงษ์ กับพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ทูลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ หมายเลขหนังสือที่ ป.ท.3/113 ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 113.

สำหรับทางฝ่ายไทยได้แต่งตั้งให้พระยามหาอำมาตย์กับพระเกษมศุกรารี
เป็นผู้พิพากษาสมทบสองนาย ซึ่งบุคคลทั้งสองนี้เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญวิชากฎหมายมาก
ในขณะนั้น จึงจดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ มีมายังมองซิเออร์โยเซฟ บิลแลงส์กี
กงสุลฝรั่งเศสว่า

ในศาลที่จะได้ตั้งมีตราลาการปนกันสำหรับคดีร้ายแรง แจกแลในนั้นท่านขอทราบ
ชื่อผู้พิพากษาสองนายซึ่งคอเวอนเมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะแต่งตั้ง
หนึ่งในศาลนี้ด้วย ชื่อของผู้พิพากษาทั้งสองนี้คือพระยามหาอำมาตยาธิบดีกับ
พระเกษมศุกรารี¹

ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือในการตัดสินคดีครั้งนี้ กรมหลวงพิชิตปรีชากรซึ่ง
ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษในการตัดสินคดีครั้งแรกนั้นได้ทรงถอนตัวไม่
เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินคดีครั้งที่สอง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ทรงพอพระ-

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กงบรมณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แพ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน
คดีพระยอดเมืองขวาง สำเนาจดหมายที่ 1/11372 ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 113
กรมหลวงเทวะวงษ์ แจงความมายังมองซิเออร์โยเซฟ บิลแลงส์กี.

หทัยฝรั่งเศส ซึ่งเราจะเห็นได้จากคำปรารภของพระองค์ในบทที่แล้วว่า ฝรั่งเศสต้องไม่ยอมยุดีเรื่องอย่างง่าย ๆ คือจะต้องให้มีการตัดสินใหม่อีกครั้ง และการนี้เป็นจริงดังที่พระองค์ทรงคาดไว้ หรือไม่อาจเป็นเพราะทางฝ่ายไทยเห็นว่าในการตัดสินครั้งแรกนั้นที่พระองค์ตัดสินให้พระยอดเมืองขวางพ้นผิด อาจทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจในพระองค์นัก ถ้าหากว่าขึ้นแต่งตั้งพระองค์เข้ามาร่วมเป็นผู้พิพากษาในการตัดสินคดีครั้งใหม่ นี่อาจทำให้การเจรจาหรือการดำเนินงานของศาลผสมเป็นไปได้ไม่รวดเร็วเท่าที่ควร ทำให้เกิดข้อขัดแย้งกันขึ้นอีก ซึ่งฝ่ายไทยไม่ต้องการให้เกิดกรณีขัดแย้งใด ๆ ขึ้นอีก เพราะรู้ว่าต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบฝรั่งเศสอย่างแน่นอน เพราะเห็นได้ตั้งแต่เริ่มต้นของการตัดสินคดีครั้งนี้ว่าไทยก็ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบอยู่แล้ว คือจำนวนผู้พิพากษาของไทยนั้นมีเสียงน้อยกว่าฝ่ายฝรั่งเศสอยู่แล้ว คดีนั้นมติของผู้พิพากษาฝ่ายไทยยอมไม่มีผลอันใดต่อการตัดสินคดีใหม่ครั้งนี้ ซึ่งทางฝ่ายไทยเองก็ทราบดีถึงความข้อนี้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ เมื่อทรงทราบข่าวฝรั่งเศสต้องการให้มีการตัดสินคดีความในเรื่องนี้ใหม่ว่า "แต่ไม่เห็นเลยว่า จะจบเพียงใดกว่าจะได้ตัดหัวพระยอด สงสัยว่าเพราะเหตุใดจึงมีแต่ฝรั่งเศสเป็นอธิบดี เราเป็นแต่ลูกขุนพลอยพยักสองคนผลมันจะเป็นอย่างไร"¹

แสดงให้เห็นพระองค์ก็ทรงห่วงใยในเรื่องนี้ ทรงเข้าพระทัยที่ว่าฝรั่งเศสจะต้องตัดสินให้พระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิดแน่ ๆ และต้องการเป็นฝ่ายลงโทษพระยอดเมืองขวางเอง เพื่อให้เป็นที่พอใจของประชาชนทางฝ่ายตน ไม่ต้องการให้ตกเป็นเป้าโจมตีได้ว่า รัฐบาลอ่อนแอไม่มีประสิทธิภาพ

ข. ทางด้านกฎหมายที่ใช้ลงโทษ

เมื่ออยู่ในประเด็นของผู้พิพากษาแล้ว ก็ขอให้พิจารณาทางด้านกฎหมายที่จะใช้ในการตัดสินพิจารณาคดีครั้งใหม่ มีการร่างข้อบังคับเพื่อใช้ในการดำเนินการตัดสิน

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง ภายพระหัตถ์รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 113.

พิจารณาคดีขึ้นมา จำนวนข้อบังคับหลายข้อนั้น มีลักษณะคล้ายกับข้อบังคับของการดำเนินการ
การจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ แต่มีข้อหนึ่งที่น่าสนใจคือ

ข้อ 13 อธิบดีศาลจะได้นำคำสั่ง ให้ทนายต้องหาไปให้ตนจากศาลแล้ว และให้ผู้เล็กลง
นั่งศาลเข้าห้องสำหรับที่จะไต่พยานปรับสั่งตัดสินตามขอกระทรวงแกลงที่ไต่อาว
ในศาลแล้วแลพจนษาโทษควย

ถ้าเห็นว่าเป็นการไต่กระทำผิดแล้ว โทษที่จะลงนั้นจะใ้ควาลงตามความจริงที่
พิจารณาไต่แล้วนั้น ตามโทษอันมีอยู่ในกฎหมายอาญาของฝรั่งเศส¹

เมื่อดูตามนี้จะเห็นได้ว่าฝ่ายไทยนั้นยิ่งตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบมากขึ้น เพราะ
เท่ากับว่าเป็นการแสดงสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของฝรั่งเศสที่มีต่อไทยคือศาลผสมที่ตั้ง
กันนี้ก็ดำเนินการอยู่ที่สถานทูตฝรั่งเศสกับใ้ควาเป็นแผ่นดินฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่ในประเทศ
ไทย ผู้พิพากษาส่วนใหญ่กับทนายแผ่นดินก็เป็นชาวฝรั่งเศสด้วย พร้อมกันนี้ยังใ้กฎหมาย
อาญาฝรั่งเศสเป็นกฎเกณฑ์ในการพิจารณาคัดสินลงโทษ ซึ่งทางฝ่ายไทยเองก็ยอมไม่ได้
เพราะถ้ายอมก็เท่ากับว่า ทางไทยนั้นไม่มีสิทธิมีเสียงอะไรเลย คือไม่สามารถปกป้อง
คุ้มครองคนของตนที่ปฏิบัติหน้าที่ราชการ เพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติไทยได้ อีก
อย่างหนึ่งที่ทางไทยเป็นห่วงคือเกรงว่าฝรั่งเศสอาจจะตัดสินลงโทษยังงักใ้ควาใจ
ชอบ ถ้าไม่ท้วงเสียแต่แรกก็เท่ากับว่าทางฝ่ายไทยยอมรับคำตัดสินของเขา เมื่อถึง
เวลาที่ศาลตัดสินออกมาแล้ว ทางฝ่ายไทยจะประท้วงอย่างไรก็ไม่เป็นผลทั้งสิ้น อีก
อย่างหนึ่งคือถ้ามองในอีกแง่หนึ่งที่ฝรั่งเศสขอใ้ประมวลกฎหมายอาญาของตนเป็นตัวบท
ในการตัดสินลงโทษนั้น แสดงให้เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมกฎหมายของไทยสมัยนั้นยัง
ไม่ทันสมัยพอ หรือยังไม่ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขจนใ้เป็นที่ยอมรับของนานา
ชาติ ข้อนี้ก็ใ้ควาเป็นจุดบกพร่องอย่างหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมของฝ่ายไทย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน
เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง คำแปลหนังสือฉบับที่ 12/358 ลงวันที่ 18
พฤศจิกายน ร.ศ. 113 มงสิเออร์ปอล มอนโดต์ ผู้แทนทนายแผ่นดินเป็นหัวหน้าตะลาการ
ในอินโดจีนใ้มายังราชทูตฝรั่งเศส.

เมื่อฝ่ายไทยทราบว่าฝรั่งเศสขอใช้กฎหมายของตนเป็นหลักในการตัดสิน
พิจารณาคดีครั้งนี้ ทางฝ่ายไทยก็พยายามขอแก้ไขความข้อนี้ดังปรากฏหลักฐานในสำเนา
จดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ แจ้งความมายังพระยามหาอำมาตย์กับพระเกษม-
ศุขการีย์ ว่า

ข้อบังคับนี้ดูก็คล้ายกับพระราชบัญญัติสำหรับศาลรับสิ่งพิเศษเป็นการเที่ยงตรงอยู่
เว้นแต่ความในข้อหาที่ว่า ถ้าพิจารณาใดความเป็นสิ่งจวามีความผิดแล้วจะได้
ลงโทษตามกฎหมายฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าได้ขอให้แก้ไขใหม่แล้ว ควดยาพระยอก
เมืองขวางเป็นคนในบังคับไทย จะลงโทษกฎหมายอื่นนอกจากกฎหมายไทยไม่ชอบ
เขาก็รับว่าได้พบกับท่าน แล้วจะปรึกษาแก้ความข้อนี้เสีย

เพราะฉะนั้นขอท่านได้พร้อมกันลงไปพบกับกระตุการฝรั่งเศส ณ ที่ว่าการกงสุล
ฝรั่งเศส วันที่ 21 เดือนนี้ เวลา 4 โมง และขอให้ท่านช่วยชี้แจงกฎหมายฝ่ายสยาม
ที่จะลงไว้ในข้อบังคับ แลขอแก้ไขเป็นการที่จะลงโทษตามกฎหมายฝรั่งเศส
เพราะเหตุที่พระยอกเป็นคนไทยในบังคับไทย แต่ไม่มีสัญญาว่าจะให้ลงโทษตาม
กฎหมายฝรั่งเศส แลธรรมเนียมหนังสือสัญญาแต่ก่อนฝ่ายไหนผิดก็ทำโทษตามกฎหมาย
ฝ่ายนั้น¹

ฝ่ายไทยพยายามอย่างเต็มที่เพื่อที่ว่าอย่างน้อยที่สุดจะได้เป็นเครื่องประกัน
ได้ว่า กฎหมายไทยก็ยังคุ้มครองพระยอกอยู่ และอีกอย่างหนึ่งที่เราอาจจะวิเคราะห์ได้
อีกก็คือ ถ้าไทยยอมปล่อยให้ฝรั่งเศสใช้กฎหมายฝรั่งเศสมาลงโทษพระยอกซึ่งเป็นคนใน
บังคับของไทยไปแล้ว อีกหนอยชาติอื่น ๆ ก็จะมีผลเสียอะไรเกิด
ขึ้นบ้างเมื่อกฎหมายไทยไม่สามารถใช้ตัดสินและคุ้มครองคนไทยด้วยกันเองได้ ความ
ยุ่งยากเดือดร้อนอีกมากมายก็จะติดตามมา เพราะแน่นอนที่เดิยที่ว่าทางไทยยอมไม่ได้
เด็ดขาด ถ้ายอมก็เท่ากับว่าอิสรภาพทางการศาลของไทยที่โดนเบียดบังมาตั้งแต่ต้นนั้นไม่
มีอย่างสิ้นเชิง ผลเสียอันนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและเอกราชของ
ประเทศชาติในเวลานั้นด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน
เรื่องการตัดสินคดีพระยอกเมืองขวาง สำเนาจดหมายที่ 2486 ลงวันที่ 19 พฤษภาคม
ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการแจ้งความมายังพระยามหาอำมาตย์ และ
พระยาเกษมศุขการีย์.

ในที่สุดทางฝ่ายไทยก็เจรจาขอมอบแผ่นดินกับทางฝ่ายฝรั่งเศสในเรื่องนี้ ซึ่งทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ยอมรับมอบแผ่นดินโดยมีการตกลงประนีประนอมกันในเรื่องบทกำหนดลงโทษไว้ดังนี้ คือ

ข้อ 12 โทษที่จะลงแก่ผู้ทำผิด ถ้าผู้ต้องหาซึ่งพิจารณาเป็นสัจว่ามีความผิดนั้น เมื่อศาลเห็นความว่าเหตุอื่นควรลดหย่อนโทษให้เบาลงแก่ผู้นั้นแล้ว ก็ต้องแก้ไขโทษดังนี้

ถ้าโทษจำคุกเป็นโทษถึงประหารชีวิต ก็ให้ศาลใช้ปรับโทษจำคุกทำการหนักไม่มีกำหนดออกจำคุกทำการหนักมีกำหนดเวลาจนโทษก็โต

การซึ่งจะว่าโทษมีกำหนดโทษจำคุกทำการหนักนั้น จะต้องว่าปรับโทษลงอย่างต่ำที่สุดเพียง 5 ปี กับอย่างสูงที่สุดเพียง 20 ปี ตามกำหนดเวลาในระหว่างนี้ ศาลจะเห็นสมควรแก้ไขโทษแห่งโทษนั้น¹

จากการพิจารณาคู่ข้อแก้ไขใหม่จะเห็นได้ว่ามีประโยชน์ต่อจำเลยเป็นอย่างมากก็คือ ตามที่แก้ไขนี้ จำเลยไม่ต้องได้รับโทษตัดสินประหารชีวิตและถ้าได้รับโทษจำคุกตลอดชีวิตก็ให้ลงโทษแค่ 5 - 20 ปี นับว่าทางฝ่ายรัฐบาลไทยเองก็ได้พยายามอย่างเต็มที่ในการที่จะช่วยเหลือปกป้องคุ้มครองพระยอดเมืองขวาง ถึงแม้ว่าจะช่วยเหลือไม่ได้มากเต็มที่ เพราะอำนาจในการตัดสินไม่ได้อยู่ในมือก็ตาม

กระบวนการพิจารณาคดีคดี

สำหรับศาลผสมกันนี้หลังจากที่มีการ เจริญตกลงต่อเรื่องการแต่งตั้งคณะผู้พิพากษา กันอยู่นาน ในที่สุดก็เริ่มเปิดให้มีการดำเนินคดีตัดสินคดีครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 113²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง หนังสือเลขที่ 2881 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม ร.ศ. 113 มงซิเออร์โยเซฟปีแลงสกี อุปทูตแลผู้ว่าการกงสุลเยเนอรัลฝรั่งเศสทูตมายังกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/2 หมวดอินโดจีน คำแปลหนังสือที่ 3006 ลงวันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ. 113 มงซิเออร์โยเซฟปีแลงสกี อุปทูตแลผู้ว่าการกงสุลเยเนอรัลฝรั่งเศสทูตมายังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้จัดการทำหนังสือฟ้องพระยอดเมืองขวางว่ามีความผิดดังต่อไปนี้ คือ

1. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยพลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดทำแกชู้วิตในตัว การครอสกรุงสารวัตรทหารเกณฑ์ นายทหารฝรั่งเศสมีตำแหน่งอยู่ในแขวง เมืองวินแควนญวน และเป็นผู้อย่างสงเสียดแลทำเล่ห์กลอุบายให้เกิดภัยเป็น อันตรายแกชู้วิต
2. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยพลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดตามเหตุการณ์ใน กาลละและเทศะอันเดียวกัน และตามทางอย่างเดียวกันกับที่โลกลาวมาแล้วกระทำ การผิดร้ายที่จงใจทำอันตรายแกชู้วิตในตัวพวกทหารญวน เกณฑ์หัดทั้งหลายแล ในตัวลามาเขมรบนจัน
3. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยพลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดตามเหตุการณ์ ในกาลละเทศะอันเดียวกัน ลอบลัก ฉ้อโกงสิ่งของที่บกได้กับเสื่อย่า เครื่อง สัตราวุธและกระสุนดินดำหลายสิ่ง ทำให้ของนั้นเสียไปและเสียแกญวนญูเยน วันคันทวย และเป็นผูรร่วมรับไว้ทั้งหมดก็คฤหาสวนใด ๆ ก็ดีในสิ่งของที่ลักปล้น ไปนั้น
4. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยพลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดตามเหตุการณ์ใน กาลละและเทศะอันเดียวกัน แกล้งเผาโรงเรือนลาว¹

จะเห็นได้ว่าจากคำฟ้องขบนี้ พระยอดเป็นผู้ที่ลงมือกระทำความผิดสถานหนัก ถึงสี่กระทงด้วยกัน แลคงให้เห็นเจตนาของฝรั่งเศสในการดำเนินการจัดตั้งศาลผสมครั้งนี้ว่า จะต้องตัดสินให้พระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิดให้ได้ มิฉะนั้นแล้วการจัดตั้งศาลผสม นี้ก็จะไม่มีความหมายอันใดเลยต่อฝรั่งเศส รวมทั้งเป็นการสิ้นเปลืองเวลา แรงงาน ทรัพย์สิ้นในการนี้อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้พระยอดเมือง ขวางเป็นฝ่ายผิดให้ได้ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ มีมา ถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, คำแปลหนังสือที่ 3007 เรื่อง คำฟ้องหาพระยอด นายมอนโคตทนายแผ่นดินเป็นผู้ร่างทูลมายังกรมหลวงเทวะวงษ์- วโรปการ หน้า 2.43/2 หมวดอินโดจีน คดีพระยอดเมืองขวาง.

ตระลาการฝรั่งเศสคงได้รับคำสั่งมาแคปารีส์แน่นอนแล้วคงเห็นเป็นแน่ว่าฝรั่งเศสคงตั้งเอาเป็นนิตทางเดียว แลกลงโทษอย่างแรงที่สุดซึ่งไม่ต้องรับผิดชอบในการที่จะกระทำ แลรู้แล้วว่าฝ่ายไทยคงไม่ทำตามโทษที่แรงนั้น เรามีแต่ที่ที่จะโทษไทยไควว่าไม่ทำตามสัญญา เป็นการยากลำบากอยู่ไทย ไม่เห็นทางที่จะคิดอานแก้ไขต่อไปอย่างไรจึงจะแล้วกันได้นี้¹

แสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายไทยนั้นตกอยู่ในฐานะที่พูดไม่ออกไม่รู้ว่าจะช่วยเหลืออย่างไร เพราะเป็นการแน่ที่เดียวที่ฝรั่งเศสจะต้องตัดสินหนัก แต่ฝรั่งเศสไม่ได้เป็นฝ่ายทำโทษเอง ไทยต่างหากที่เป็นผู้ลงมือทำโทษ ฝรั่งเศสก็รู้ด้วยว่าไทยคงไม่กล้าลงโทษตามที่ฝรั่งเศสตัดสินเป็นแน่ ซึ่งฝรั่งเศสเองก็คงฉวยโอกาสนี้กล่าวหาว่าไทยไม่ดำเนินการตามสัญญาที่ให้ไว้ ไทยเป็นฝ่ายผิดสัญญาเพราะฉะนั้นฝรั่งเศสก็จะเรียกร้องเอาอย่างอื่น เพื่อให้เกิดประโยชน์กับฝ่ายตน นับว่าการกระทำของฝรั่งเศสนั้นเป็นการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการในผลประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว และเป็น การแสดงอำนาจข่มขู่ต่อชาติที่ค้อยกว่าคนว่าคนมีอำนาจอยู่ในมือ ตนจะสามารถทำอะไรก็ได้ ซึ่งทางฝ่ายไทยเองก็ไม่มีอำนาจอะไรที่จะไปคัดค้าน เพราะไทยจะต้องคิดถึงผลเสียหายส่วนรวม ที่จะเกิดตามมาในวันข้างหน้าอันเป็นผลกระทบกระเทือนต่อเอกราช และความมั่นคงของประเทศชาติ

การตัดสินพิจารณาคดี

ก. ลักษณะคำให้การฝ่ายฝรั่งเศส

สำหรับในการพิจารณาคดีครั้งที่ 2 นี้ ทางฝ่ายฝรั่งเศสมีหลักฐานทั้งสองอย่างที่ ใช้ในการฟ้องให้ระยอกเมืองขวางมีความผิดคือ 1. คำให้การจากขบวนการกบฏ
2. หลักฐานทางค่านลายลักษณ์อักษร

¹ กจช. หมวดเอกสารลับ อังกฤษ-ฝรั่งเศส, แฟ้มที่ 30.9 สำเนาที่ 58 ลงวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์.

สำหรับบุคคลที่มาให้การในการพิจารณาครั้งที่สองของฝ่ายฝรั่งเศสนี้มีสองคนด้วยกันคือมองซิเออร์ลาแนสของ กงสุลการค้าฝรั่งเศสประจำอินโดจีนกับเหงียนวันคัม ส่วนบุญจันลามเขมรนั้นได้ถึงแก่กรรมไปแล้วก่อนหน้าที่จะมีการพิจารณาครั้งนี้

1.1 คำพยานของมองซิเออร์ลาแนสของ ซึ่งเป็นกงสุลกักของฝรั่งเศส ประจำอินโดจีน ทั้งหมดพอสรุปใจความได้ว่า

ข้าพเจ้านั้นขออ้างเอารายงานที่มองซิเออร์ดูซเขียนมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าตัวเขาโคเขามาที่เมืองคำมวนในนามของรัฐบาลฝรั่งเศส เพื่อมายึดครองดินแดนส่วนนี้ อันเป็นของฝรั่งเศส และได้มีความสัมพันธ์เริ่มแรกกับชาวหลวงไทยผู้รักษาเมืองนี้ อย่างเป็นทางการ โดยเขาเข้ามาขอให้พระยาศุขยิมยอมออกจากเมืองคำมวน ซึ่งเป็นเขตแดนในความครอบครองของเขมรมาก่อน เมื่อเขมรถกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว เมืองเหล่านี้ก็ควรตกเป็นของฝรั่งเศสด้วย อีกอย่างหนึ่งพวกเขาเข้ามาโดยไม่ได้อำนาจสั่งอำนาจอันใดหากแต่ใช้สิทธิอันชอบธรรม และยังช่วยคุ้มครองตัวพระยาศุขยิมที่เมืองท่าอู่ตะเภาด้วย ทั้งนี้เพราะประชาชนที่นั่นไม่ชอบพระยาศุขยิมเป็นฝ่ายผิดสัญญาที่ให้ไว้กับฝรั่งเศส คือทำหนังสือยกเมืองให้ กลับยกกำลังมาโจมตีในภายหลัง ซึ่งเป็นการละเมิดสัญญา¹

จากคำพยานของมองซิเออร์ลาแนสของนั้น จะเห็นได้ว่าพระยาศุขยิมเป็นฝ่ายผิดสัญญาที่ให้ไว้กับฝรั่งเศส คือเป็นฝ่ายละเมิดสัญญาที่ยกเมืองให้ฝรั่งเศส กลับยกกำลังกองทหารเข้ามาโจมตีฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายฝรั่งเศสไม่ได้มีจิตคิดร้ายต่อพระยาศุขยิมเมืองขวางเลย หากแต่มีความปรารถนาดีคือต้องการคุ้มครองตัวพระยาศุขยิมเมืองขวางไปส่งที่เมืองท่าอู่ตะเภา เพราะประชาชนที่นั่นไม่พอใจพระยาศุขยิมเมืองขวาง

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, สำเนาจดหมายของ Monsieur de Lanessan กงสุลการค้าฝรั่งเศสประจำอินโดจีน ลงวันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1894 แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยาศุขยิมเมืองขวางครั้งที่สอง.

ส่วนงูเย่นวันคัม ซึ่งเป็นพยานสำคัญปากเอกผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นไม่ได้มาให้การด้วยตนเอง หากแต่เขียนเป็นจดหมายมาโดยมีมองซิเออร์คูโคส อธิบตีผู้พิพากษาศาลฝรั่งเศสเป็นผู้เซ็นรับรองว่าข้อความนั้นเป็นความจริงทุกประการดังมีใจความพอสรุปได้ว่า

ฝ่ายไทยนั้นยกพวกมาโจมตีมองซิเออร์กรอสกูร์งและชาวสยามเป็นผู้วางเพลิงเผาบ้านที่มองซิเออร์กรอสกูร์งไซเป็นที่อาศัยพักผ่อน และตลอดเวลาที่ตัวเขาเจ้าถูกจับกุมตัวมาส่งทางกรุงเทพฯ นั้น ทางฝ่ายทหารไทยปฏิบัติไม่ดี โดยที่การเค้นทางจากหนองคายมากรุงเทพฯ นั้น บาดแผลของชาวเขาทำให้เดินทางไปได้ไม่เร็วเท่าที่ควร ชาวเขาถูกไม่พลองสี่หัวสองที¹

จากคำให้การของพยานสองปากนี้จะได้เห็นว่าพยานปากแรกคือ นายลาแนส-ซงนั้นไม่ใช่พยานที่แท้จริง เพราะไม่ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหากแต่ได้รับการบอกเล่าจากมองซิเออร์ลูซ ผู้บังคับบัญชาของมองซิเออร์กรอสกูร์งอีกที โดยอ้างจดหมายที่มองซิเออร์ลูซ เขียนไปหาเขาในระหว่างที่เกิดเหตุการณ์นี้ขึ้น จึงนับว่าถ้าจะเทียบในแง่ของความสำเร็จหรือความเป็นจริงแล้ว น้ำหนักหลักฐานยังไม่เป็นการเพียงพอว่าเชื่อถือเท่าที่ควร

ส่วนพยานปากสองคืองูเย่นวันคัมนั้นมีน้ำหนักพอสมควร เพราะเป็นผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ แต่ก็มีจุดอ่อนอยู่ตรงที่ว่าไม่ได้มาให้การด้วยตัวเองในศาล หากแต่ให้การมาในรูปของจดหมายโดยที่มีมองซิเออร์คูโคสเป็นผู้ให้คำรับรอง สิ่งที่น่าแปลกสิ่งหนึ่งก็คืองูเย่นวันคัมนั้นไม่ยอมเซ็นชื่อลงท้ายจดหมายคำให้การ โดยทางฝรั่งเศสก็ให้เหตุผลพอสรุปผลได้ว่า "เขาอ้างว่าเขาเซ็นชื่อไม่เป็น และฝ่ายเรา (มองซิเออร์

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน การคัดดินคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่สอง จดหมายฉบับที่ 46 มองซิเออร์คูโคส อธิบตี ศาลอินโดจีนมีมาถึงกรมหลวงเทเวศร์วังไชโยการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของไทย ลงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1893.

คูโคลด์) ได้บอกต่อขบวนการศาลยุติธรรมปัจจุบันว่า พวกเราได้เซ็นชื่อรับรองว่าข้อความเหล่านี้เป็นความจริงต่อหน้าคณะกรรมการและลาม¹

เพราะฉะนั้นพยานหลักฐานน้ำหนักของยูเย็นวันคัมนั้นดูจะน่าเชื่อถือมากกว่าของมองซิเออร์เคอเดอแนสของในแง่ที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ แต่ทำไมเขาจึงไม่ยอมเซ็นชื่อ เพราะคนเหล่านี้ซึ่งเป็นนายทหารในกองทัพฝรั่งเศสนั้นก็จะต้องได้รับการสอนให้เรียนรู้ภาษาฝรั่งเศส หรือไม่อย่างน้อยที่สุดเขาก็ต้องรู้ภาษาของตัวเองก็ควรเซ็นชื่อเป็นภาษาของตัวเองได้ (คือภาษาญวน) จึงทำให้เกิดความสงสัยที่ว่าจะหมายความว่าให้การนี้เป็นคำให้การของเขาจริงหรือไม่ ถ้าเราวิเคราะห์ดูในแง่นี้และอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้น้ำหนักของพยานปากนี้อ่อนก็คือ ตัวเขาเองไม่ได้มาให้การต่อศาลด้วยตนเอง ดังนั้นอาจมองในอีกแง่หนึ่งก็ได้ว่า ทางฝ่ายฝรั่งเศสนั้นตัวเขาก็ไม่แน่ใจว่า ถ้าให้ยูเย็นวันคัมมาให้การด้วยตัวเองต่อหน้าศาลแล้ว ตัวเขาเองอาจจะเผลอพูดอะไรออกมาซึ่งทำให้รูปคดีที่วางไว้เสียรูปไป อันอาจทำให้เสียผลประโยชน์กับฝ่ายเขาเองก็ได้ถ้าโค่นชักไซร้อามาก ๆ จากทนายความของพระยอดเมืองขวาง เพราะตามรูปการณ์แล้ว ฝรั่งเศสก็รู้ว่าตัวเองเป็นฝ่ายที่เข้ามารุกรานดินแดนไทย แต่ตัวเขาเองจะยอมรับว่าเป็นความผิดของเขาไม่ได้ เพราะสถานการณ์บีบบังคับเขาในแง่ที่ว่า การพิจารณาคดีครั้งที่สองนี้ฝรั่งเศสจะต้องเป็นฝ่ายชนะ โดยไทยจะต้องเป็นฝ่ายผิด มิฉะนั้น

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน การตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง จดหมายฉบับที่ 46 มองซิเออร์คูโคลด์ อธิบดีศาลอินโดจีน มีมาถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของไทย ลงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1893 โดยมีใจความว่า "Il a decalré ne savoir signer et nous avons dit le présent procès verbal que nous avons signé avec le Commis greffier et l'interprète"

พวกเขาจะมองหน้ามหาอำนาจชาติอื่นกับประชาชนของตัวเองไม่ได้ ค้วยเหตุนี้ทางฝ่ายฝรั่งเศสจึงไม่ไว้วางใจที่จะปล่อยให้อังกฤษเข้ามามีอำนาจต่อหน้าศาลด้วยตนเอง

นอกจากพยานทั้งสองปากนี้แล้ว ทางฝ่ายฝรั่งเศสยังได้ยกเอาหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรสองฉบับขึ้นมาฟ้องพระยอดเมืองขวางนั้นก็คือ หนังสืออาัยติมอบดินแดนที่พระยอดเมืองขวางทำให้กับมองซิเออร์ลูซ และหนังสือฉบับที่พระยอดเมืองขวางเขียนไปหาหลวงวิจิตร

1) หนังสืออาัยติมอบดินแดนที่พระยอดเมืองขวางทำให้กับมองซิเออร์ลูซ

ฝรั่งเศสอ้างว่าตอนแรกที่มองซิเออร์ลูซคุมคนไปข่มขู่พระยอดเมืองขวางให้ออกจากค่ายขณะนั้น พระยอดเมืองขวางได้ทำหนังสืออาัยติมอบเมืองคำมวนให้กับฝรั่งเศสเป็นการชั่วคราวก่อน โดยจะมีการว่ากล่าวกันทางพระราชไมตรีต่อไปในภายหลังดังหลักฐานต่อไปนี้คือ

ข้าพเจ้าขอมอบอาัยติเขตแดนแผ่นดินหัวเขาเพี้ย ไพรแลลประโยชน์ของฝ่ายกรุงสยามไว้กับกรุงฝรั่งเศส กว่าจะมีคำสั่งประการใดจึงจะจัดการต่อไป แลให้กรุงฝรั่งเศสเอาหนังสือใบนี้ไปแสดงกับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสแลสยามให้ชำระตัดสินคืนให้ฝ่ายกรุงสยามตามธรรมเนียมแผ่นดินซึ่งเป็นที่ดินซึ่งเป็นของกรุงสยามตามอุบายธรรมเนียมไทย ฝ่ายกรุงสยามถือว่า เป็นของฝ่ายกรุงสยามได้รักษามาแต่เดิม¹

จากหนังสืออาัยติมอบเมืองนี้ ทางฝ่ายฝรั่งเศสคิดว่าพระยอดเป็นผู้ผิดเพราะเมื่อคุณตามเนื้อความแล้ว พระยอดเมืองขวางเป็นผู้มอบหมายเมืองให้กับฝรั่งเศสเป็นผู้ดูแลจัดการผลประโยชน์ไปเป็นการชั่วคราวก่อนว่า รัฐบาลของทั้งสองฝ่ายจะได้มาเจรจากตกลงว่ากล่าวกันอีกทีในภายหลังกินแดนแห่งนี้ควรจะตกเป็นของใคร แต่พระยอดกลับมาเป็นผู้ยกกำลังมาโจมตีกองทัพฝรั่งเศสในภายหลัง แสดงว่าทางฝ่ายพระยอด-

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42 หมวดอินโดจีน เรื่องการชำระคดีพระยอดเมืองขวาง โทรเลข เลขที่ 20963 มาแต่ปารีสลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ กรุงเทพฯ ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 112 เวลา 4 ทุ่ม 50 นาที.

เมืองขวางไม่รักษาสัญญาที่ให้ไว้กับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสถือเอาหนังสืออายุคิมอบดินแดนนี้เป็นพยานหลักฐานสำคัญที่นำมาแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายพระยอดเมืองขวางเป็นผู้ผิด

2) หนังสือฉบับที่พระยอดเมืองขวางเขียนไปหาหลวงวิจิตรศาสตร์

ประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ฝ่ายฝรั่งเศสนำเสนอขึ้นมากล่าวอ้างได้ว่าพระยอดเมืองขวางเป็นผู้ผิด คือหนังสือฉบับที่พระยอดเมืองขวางเขียนไปหาหลวงวิจิตรศาสตร์ เพื่อขอกำลังทหารมาช่วยขับไล่องทหารฝรั่งเศสให้ออกไปจากแผ่นดินไทย ดังมีใจความต่อไปนี้ "พระยอดขอไปในหนังสือนั้นให้รีบส่งกองทหารหนุนไปโดยเร่งรีบแล้ว พระยอดเมืองขวางจะได้เข้าทำการต่อสู้แลขับไล่องทหารฝรั่งเศสไปเสียให้พ้น"¹ ทั้งสองข้อที่กล่าวมานี้คือประเด็นสำคัญที่ฝรั่งเศสนำมาใช้อ้างประกอบว่าพระยอดเมืองขวางเป็นผู้ผิด ดังพอสรุปได้ว่า

1. พระยอดเป็นผู้ผิดสัญญาเพราะทำสัญญามอบเมืองคำมวนให้ฝรั่งเศสแล้วทำไมจึงต้องเขียนจดหมายไปขอกำลังจากหลวงวิจิตรศาสตร์ เพื่อมาขับไล่ฝรั่งเศสออกจากเมืองนี้

2. พระยอดเมืองขวางเป็นผู้กระทำการรุนแรง คือ การทำร้ายมองซีเออร์ ครอสกูร์งผู้มีกำลังทหารน้อยกว่าจนบาดเจ็บถึงแก่ชีวิต และเป็นผู้เผาทำลายทรัพย์สินของพวกนั้นด้วย อีกทั้งยังเป็นผู้ทำให้พอลทหารพื้นเมืองซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสบาดเจ็บล้มตายลงไปด้วย

ฉะนั้นถ้ามองในแง่ของฝรั่งเศสแล้วก็ถือว่าฝ่ายไทยเป็นผู้ทำผิดสัญญาก่อน และยังเป็นผู้ลงมือทำร้ายชีวิตทหารของเขาพร้อมทั้งทรัพย์สินและยังมีการวางเพลิงอีกด้วย ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าเป็นความผิดอันร้ายแรงที่ทางฝ่ายเขาขอมไม่ได้ เพราะถ้าขอมตัวเองก็จะเสียหน้าและตัวข้าราชการในระดับอาณานิคมก็จะไม่มีกำลังใจทำงานที่สร้างสรรค์ผลประโยชน์ให้กับประเทศชาติของตนด้วย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หน้า 2.43 ปีที่ 4. หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง คำแปลที่ 3007 "คำฟ้องหาพระยอดเมืองขวาง" โดยนายแผ่นดินฝรั่งเศส.

ลักษณะคำให้การฝ่ายไทย

สำหรับในการพิจารณาครั้งที่สองนี้ ทางฝ่ายไทยนั้นปรากฏว่ามีพระยอดเมืองขวางคนเดียวที่เป็นผู้ให้การ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสต้องการที่จะเอาผิดพระยอดเมืองขวางให้ได้ จึงไม่สนใจที่จะติดตามถามพยานฝ่ายไทยคนอื่น ๆ พระยอดเมืองขวางว่า

ข้าพเจ้าให้ขุนวังไปขอตัวหลวงอนุรักษ เมื่อขุนวังบอกแกมองซีเออร์กรอสกูร์ริงว่า ถ้าไม่ปล่อยตัวหลวงอนุรักษแล้วก็ขาดทางพระราชไมตรีกัน ทันใดนั้นหลวงอนุรักษก็กระโดดลงจากเรือบน ทหารญวนก็ยิงปืนตามมาถูกที่ขาทหารโคราชคนหนึ่งตาย แล้วทหารญวนก็ยิงมาอีกถูกทหารไทยตายอีกสองคน พวกทหารจึงโค้งงอไปบาง ขุนวังก็ถูกปืนตายในเวลานั้น ข้าพเจ้าจึงบอกแก่นายหนุ่ย นายแปลกให้ทำตามคำสั่งที่ได้ รับมอบหมายมา แล้วจึงมีการยิงกันขึ้น แลไฟก็ลุกไหม้เรือที่มองซีเออร์กรอสกูร์ริงอาศัยอยู่¹

แต่ผู้ที่พากษาฝ่ายฝรั่งเศสไม่เชื่อ และได้ใช้หลักฐานทางค่านลายลักษณ์อักษรสองข้อขึ้นมากล่าวโจมตีพระยอดเมืองขวาง สำหรับพระยอดเมืองขวางเมื่อทราบวาฝรั่งเศสให้ข้ออ้างทั้งสองข้อคือหนังสืออภัยคิมอยดินแดนกับหนังสือที่ท่านเขียนไปหาหลวงวิศิษฐศาสตร์ พระยอดเมืองขวางเองก็ไม่พอใจอย่างมาก จะเห็นว่าฝรั่งเศสทำไมถูกต้องที่นำเรื่องทั้งสองขึ้นกล่าวอ้างฟ้องร้องอันเป็นการผิดธรรมเนียมประเพณีที่เคยมีมาแต่โบราณของไทย ดังนั้นพระยอดเมืองขวางจึงยื่นคำร้องผ่านมาทางกรมหลวงคำรงฯ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย อันเป็นกระทรวงที่ตนสังกัดรับราชการเพื่อขอหาคำร้องประท้วงเกี่ยวกับการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ผู้พากษาฝ่ายฝรั่งเศสไปให้ชาติต่าง ๆ ในยุโรปรับรู้ เพื่อจะได้ดำเนินการกระทำของฝรั่งเศสคงมีใจความต่อไปนี้ว่า

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 ทมวดอินโคจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่สอง คำให้การของพระยอดเมืองขวาง ลงวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 113.

ควยข้าพระพุทธเจ้าเห็นควยเกล้า ฝรั่งเศสประพฤติทุจริตพาลเป็นกบฏกษัตริย์ประ-
 เเพณีซึ่งเป็นยุคธรรมเสียดังนี้ ทางพระราชไมตรีฝ่ายกรุงสยามยังมีคอบุโรปอีก
 หลายชาติ แด่ข้าพระพุทธเจ้าสดีปัญญาขอพระปัญญาบารมีเป็นที่พึ่ง จะควรรุให้
 ข้าพระพุทธเจ้าของคดีทำคำร้อง ถวายเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศให้ส่ง
 คำร้องไปตามยุโรปทั้งตรงซึ่งเป็นทางพระราชไมตรี ไทรวางคดีพิพาทชาวฝรั่งเศส
 ทำผิดของหรือไม่ว่าประการใด จึงให้พิเคราะห์ตรวจตราพุดจาไตคอบกับฝรั่ง-
 เสสโดยยุติธรรม จะควรรุโปรดเกล้าให้ข้าพระพุทธเจ้าประพฤติดังนี้ หรือจะโปรด-
 เกล้าให้ทรงรอไว้ประการใด ขอพระบารมีปกเกล้าเป็นที่พึ่ง ควรแล้วแต่จะโปรด-
 เกล้า¹

แต่การเรื่องนี้เมื่อกรมหลวงดำรงราชานุภาพทำหนังสือถวายให้กรมหลวง
 เทเวรังบุรีโรปการทราบถึงความต้องการของพระยอกเมืองขวาง พระองค์ก็ทรงให้
 ระวังไว้ก่อน เนื่องจากทรงเกรงว่าจะเกิดเป็นเรื่องราวแรงอันเป็นเหตุให้ฝรั่งเศส
 ดำเนินการที่แข่งกร้าวกับไทยมากยิ่งขึ้น พระองค์ทรงคิดว่าตอนนี้ไทยควรจะดำเนิน
 นโยบายที่อ่อนโอนกับฝรั่งเศสเพื่อขอความเห็นใจจากทางฝรั่งเศสจะดีกว่า ดังปรากฏ
 ความในจดหมายที่พระองค์ทรงมีมาถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพว่า "แต่การเรื่อง
 พระยอกเมืองขวางนี้ ข้าพเจ้าก็ได้พุดจกกันกับมองซิเออร์บีแลงสกี อุปทูตฝรั่งเศสอยู่แล้ว
 ทางเขารับปากว่าจะคิดผ่อนผันขอโทษกันต่อไป"²

แต่อย่างไรก็ตาม มองซิเออร์บีแลงสกี ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของไทยตอนนั้นได้ไป
 เจรจาปรึกษาความกับมองซิเออร์ควาล นายความชาวฝรั่งเศส ผู้รับว่าความให้พระ-

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หนังสือเลขที่ 5780 แฟ้ม 2.
 43/3 ลงวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ. 113 พระยอกเมืองขวางกราบทูลกรมหลวงดำรง-
 ราชานุภาพ.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/3 หมวดอินโดจีน
 เรื่องคดีพระยอกเมืองขวาง หนังสือฉบับที่ 22/5890 ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 113
 กรมหลวงเทเวรังบุรีโรปการทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ.

ยอดเมืองขวางก่อนหน้าที่จะมีการดำเนินการคัดลินคดี คือตั้งแต่ที่ไทยทราบว่าฝรั่งเศส จะต้องให้มีการตั้งศาลผสมเพื่อขอให้มีการคัดลินคดีเป็นครั้งที่สองคงมีใจความต่อไปว่า "นายฝรั่งเศสมาบอกตั้งว่า ความเรื่องนี้พระยอดเมืองขวางไม่มีผิดแน่ ศาลผสมกัน คงต้องปล่อยตัวให้พ้นโทษเป็นแน่ แต่จะจริงเท็จอย่างไรนั้นไม่แน้นัก"¹ การที่นาย ความชาวฝรั่งเศสบอกเช่นนี้ก็คงอาจเป็นเพราะต้องการที่จะปลอบใจทางฝ่ายไทยซึ่งเป็นนายจ้างของตนก็เป็นได้ ทั้ง ๆ ที่ตามรูปการณ์แล้วเขาเองก็ทราบแน่แท้ใจว่า ฝรั่งเศสคงคัดลินให้พระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิดแน่ ๆ เพราะมิฉะนั้นแล้วฝรั่งเศส จะให้มีการพิจารณาคดีใหม่ทำไม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทางฝ่ายนายเองก็คงอยาก ได้เงินค่าจ้างเพิ่มขึ้นก็เป็นได้ หรือไม่ก็ให้ทางฝ่ายไทยมีความเชื่อมั่นในตัวของเขา และมีน้ำใจช่วยเพิ่มเงินรางวัล ดังที่พวกเพื่อนฝูงของพระยอดเมืองขวางก็พากันตั้ง รางวัลให้เขาอย่างสูงในการเจรจาความมากกว่าเงินค่าธรรมเนียมที่ทางฝ่ายเขา เรียกร้องมา²

อย่างไรก็ตามในการพิจารณาคดีครั้งที่สอง ทางมองซิเออร์ควาลักพยายาม ทำหน้าที่เป็นนายความให้พระยอดเมืองขวางอย่างดีที่สุด แม้ว่าจะไม่ได้ผลตามที่เขา หวังไว้ ช่วยเป็นผู้เจรจาแก้ข้อกล่าวหาแทนพระยอดเมืองขวาง ดังปรากฏความตอน หนึ่งในการคัดลินลงโทษพระยอดเมืองขวาง เรื่องการคัดค้านทำหนังสืออายัดมือเมือง

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 2 หมวด อินโดจีน เรื่องพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวาง สำเนาหนังสือที่ 22/286 ลงวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการพลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขาธิการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางของศาลผสมกัน ณ สถานทูตฝรั่งเศส หนังสือที่ 5785 ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ. 113.

คำมวนของพระยอดเมืองขวางที่ให้กับมองซิเออร์ดูชัวว่าเป็นธรรมเนียมของกรุงสยาม ไม่ได้ตรงกับการศึกษาที่ความของฝ่ายฝรั่งเศส

คำมวนขออายุคนเห็นว่าศาลเข้าใจผิดไป ตามธรรมเนียมในกรุงสยามนี้ ลักษณะหัวสัญญาขึ้นอยู่กับหนังสือของพระยอดเมืองขวาง ซึ่งทำให้กับต้นดูชัวไว้มิ ข้าพเจ้าเห็นว่าการที่พระยอดเมืองขวางมอบอายุคนเมืองนี้ พระยอดเมืองขวางก็อายุคนตามกฎหมายไทย¹

สำหรับหาที่ของพระยอดในการพิจารณาคดีครั้งที่สองนี้ ดูเหมือนไม่ค่อยมีความเชื่อมั่นในตัวมองซิเออร์ควาลเทอโคเนก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคดีการตัดสินครั้งนี้ฝรั่งเศสคงต้องเอาผิดให้ได้ และอีกอย่างหนึ่งมองซิเออร์ควาลก็เป็นคนฝรั่งเศสด้วย ทำให้พระยอดเมืองขวางระแวงว่า เขาจะมีความจริงใจช่วยเหลือตนหรือเปล่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระยอดเมืองขวางไม่ค่อยเชื่อฟังเมื่อมองซิเออร์ควาลแนะนำมา ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายรายงานที่กรมหลวงเทเวศร์วังบัวโรปการทูตกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า "ทั้งพระลูกการแลพระยอดมาหาฤาในเรื่องความที่ซำระกันต่อไป หมอความฝรั่งเศสเขาเตือนอย่างไร พระยอดไม่ใคร่เชื่อต้องมาขอมให้ข้าพเจ้าอธิบายให้เห็นจริงด้วยทุกข้อก่อน"²

การตัดสินลงโทษ

สำหรับในการพิจารณาคดีตัดสินคดีครั้งนี้ คณะผู้พิพากษาซึ่งมีทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสต่างมีความเห็นแตกต่างกันออกไปดังนี้ คือ

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางของศาลผสมกัน ณ สถานทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 113.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางของศาลผสมกัน ณ สถานทูตฝรั่งเศส หนังสือเลขที่ 58 ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหลวงเทเวศร์วังบัวโรปการทูตกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์.

ก. คณะผู้พิพากษาฝ่ายไทย ประกอบด้วยพระยามหาอำมาตย์ และพระเกษมศุกรี ต่างมีความเห็นว่าพระยอดเมืองขวางมิได้เป็นฝ่ายผิด หากแต่พระยอดเมืองขวางปฏิบัติงานตามหน้าที่ต่างหาก และเหตุการณ์สู้รบที่เกิดขึ้นจนทำให้มีการบาดเจ็บล้มตายกันขึ้นนั้นก็ เป็นเหตุสุดวิสัย พระยอดเมืองขวางมิได้ตั้งใจหรือวางแผนไว้ก่อนที่จะก่อการฆาตกรรมมองซิเออร์ครอสสุร์กับพรรคพวกเลย ดังข้อความที่ปรากฏในความเห็นของศาลผสมกันดังต่อไปนี้ว่า "ก็เห็นได้ชัดว่าพระยอดเมืองขวางมิได้มีใจมุ่งหมายมองซิเออร์ครอสสุร์นายทหารฝรั่งเศสสารวัตรทหารเกณฑ์หัดแต่สักข้อเดียวและเหตุผลอื่น ๆ นั้นก็ไม่มีความผิดอยู่แก่ตัวพระยอดเมืองขวางแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง"¹

ข. คณะผู้พิพากษาฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งมีทั้งหมด 3 คน รวมทั้งอธิบดีศาลอีก 1 คน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากจำนวนก็จะเห็นได้ว่าทางฝ่ายไทยนั้นจะต้อง เป็นฝ่ายแพ้อย่างแน่นอน เพราะการตัดสินนั้นถือเอาความเห็นชอบจากคณะผู้พิพากษาเป็นสำคัญ ถ้าผู้พิพากษาส่วนมากมีความเห็นเป็นอย่างใดก็ต้องตัดสินไปตามนั้น สำหรับทางคณะผู้พิพากษาฝ่ายฝรั่งเศสนั้น แน่แน่นอนทีเดียวยอมเป็นไปไม่ได้ที่พวกเขาจะตัดสินให้ทางฝ่ายตนเป็นฝ่ายผิด ดังเหตุผลที่เรียนมาให้ทราบย่อมาก่อนแล้ว เพราะถ้าตัดสินดังนั้นทางเขาก็จะต้องถูกประชาชนในประเทศของเขาตอว่า ดังนั้นความเห็นของพวกเขาต่างลงมติเห็นพ้องเป็นเอกฉันท์ว่าพระยอดเมืองขวางเป็นฝ่ายผิด เพราะบุกรุกเข้าไปในดินแดนของเมืองขึ้นของเขา และเมื่อเขาขับไล่ให้ออกไประหว่างทางก็ก่อการร้ายทำเจ้าหน้าที่ของเขาจนถึงกับเสียชีวิต ดังปรากฏใจความว่า

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 2 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวาง ศาลผสมกัน ณ สถานทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 13 เดือนมิถุนายน ร.ศ. 113.

อธิบดีศาลจังหวัดพิจิตรพิจารณาคัดสินให้ลงโทษจำคุกพระยอดเมืองขวาง 20 ปี แล้วให้พระยอดเมืองขวางเสียเงินค่าชดเชยต่าง ๆ ในการตั้งศาลผสมกันชำระหนี้ด้วย จนเต็ม และให้ราชทูตและกงสุลเยเนอราลฝรั่งเศสวางำกับดูการลงโทษพระยอดเมืองขวางในเวลาเดียวกัน¹

ผลการตัดสินพระยอดเมืองขวางต้องได้รับโทษจำคุกเป็นเวลานานถึง 20 ปี สำหรับการตัดสินคดีในครั้งนี้ ทางฝ่ายไทยได้ดำเนินนโยบายหลายอย่างเพื่อช่วยเหลือพระยอดเมืองขวางอย่างเต็มที่ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

การเจรจาเรื่องการส่งตัวพระยอดเมืองขวางไปให้ฝรั่งเศส

สำหรับการตัดสินคดีความครั้งนี้ ฝรั่งเศสได้เจรจาเปลี่ยนท่าทีเป็นแข็งกร้าวมากขึ้น คือทางฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสคิดว่าควรจะให้ฝ่ายไทยส่งพระยอดเมืองขวางไปให้อยู่บนเรือรบฝรั่งเศส เพื่อที่ว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสจะได้เป็นผู้ควบคุมพระยอดเมืองขวางและเป็นผู้ลงโทษพระยอดเมืองขวางเอง โดยอาจจะนำตัวพระยอดเมืองขวางไปขังคุกที่เมืองในอาณานิคมของคนในประเทศใดประเทศหนึ่งก็ได้ ซึ่งการนี้ทางฝ่ายรัฐบาลไทยยอมไม่ได้อย่างแน่นอน เพราะถ้ายอมก็เท่ากับมอบตัวพระยอดเมืองขวางให้ตกอยู่ในกำมือฝรั่งเศส ไม่ว่าฝรั่งเศสจะทำอย่างไร ทางฝ่ายไทยยอมไม่มีทางทราบได้เลย ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงพยายามเจรจาอย่างเต็มที่เพื่อขอให้ไทยเป็นฝ่ายลงโทษพระยอดเมืองขวางเอง และให้ฝรั่งเศสส่งตัวแทนมาทำกำกับการดูแลการลงโทษนั้นเป็นประจำ ดังที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ได้มีจดหมายไปต่อรองกับมองซิเออร์ ยีแลงสกี อุปทูตฝรั่งเศสในเรื่องนี้ว่า

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 2 หมวดอินโคจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวางของศาลผสมกัน ณ สถานราชทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ. 113.

ข้าพเจ้าได้ทราบความในหนังสือของท่านฉบับนี้ มีว่าด้วยการซึ่งไม่ได้ว่าต้อง
จำคุณนั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าพระยาคองจะไม่เห็นว่า การที่จะกระทำเป็นที่ลิด
หยอนอย่างนี้คุ้มกันกับการที่จะตองใดทุกขยากเพิ่มเติมแก่ตัว โดยการทำที่ตองไป
ยังประเทศที่มีภาษา อากาศแลความคิดแปลกผิดจากตัว ทั้งไม่รู้ไม่เข้าใจใด
เลย แลเป็นตำบลซึ่งจะสิ้นหวังตั้งแรกไปว่า จะใดแลเห็นบ้านเมืองเพื่อนฝูงกับ
ครอบครัวของตนอีกแล้ว¹

เมื่อทางฝ่ายไทยเจรจาทอรองไปเช่นนี้ ทางฝรั่งเศสก็เลยฉวยโอกาสจาก
จุดนี้เรียกร้องเอาผลประโยชน์จากไทยว่า ฝรั่งเศสยินยอมให้ไทยลงโทษพระยาค
เมืองขวางเอง แต่ทางฝ่ายไทยจะตองมอบของสิ่งหนึ่งอันเป็นการตอบแทนไมตรีของ
ฝรั่งเศสดังปรากฏความในจดหมายที่พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และพระองค์เจ้าวิวัฒนา
นวงษ์ทรงมีมาถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ดังต่อไปนี้ว่า

ฝ่ายตัวมองซีเออร์ฮาโนโตก็จะได้ปลุกษาพวกเสนาบดีเพื่อที่จะยกเลิกถอนข้อที่
จะขอเอาตัวพระยาคองไปจากกรุงเทพฯ นั้น มองซีเออร์ฮาโนโตบอกกล่าวก่อนที่จะยก
เลิกถอนการที่จะเอาตัวพระยาคองไปนั้น จะต้องขอให้ชาวพระพุทธเจ้าเขียนหนังสือ
รับปฏิญาณความ 2 ข้อคือ

1. ราชธานีไทยสยามมอบอำนาจให้ชาวพระพุทธเจ้าปลุกษา เพื่อจะจัดการ
ควบคุมพระยาคอง แลให้ฝรั่งเศสตรวจตราเป็นการวางวายแลมั่นคง
2. ราชธานีไทยสยาม ยอมรับจะปลุกษาคอง เพื่อที่จะแสดงไมตรีเป็นของ
ตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หนังสือฉบับที่
27/4218 ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึงมองซีเออร์
ปีแลงส์กีอูทูตฝรั่งเศส.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หนังสือที่ ป.15/113
ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 113 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณแลพระองค์เจ้าวิวัฒนา
นวงษ์ หลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

ซึ่งการนี้จากที่ผู้เขียนพยายามค้นหลักฐานแต่ไม่พบจึงไม่ทราบว่าฝรั่งเศส
เรียกร่องให้ไทยมอบอะไรเป็นเครื่องตอบแทน เพราะความในหนังสือเกี่ยวกับเรื่องนี้มี
เพียงแค่นี้ นอกนั้นก็ว่างเปล่า และทางฝ่ายไทยได้ยินยอมมอบให้หรือเปล่า แต่ที่สังเกต
ได้ก็คือในตอนหลังฝรั่งเศสมีท่าโอนอ่อนผ่อนตามไทย ยินยอมให้ไทยเป็นผู้ควบคุมลงโทษ
พระยอดเมืองขวางเอง และฝรั่งเศสทำหน้าที่เพียงส่งเจ้าหน้าที่มาดูแลการลงโทษ
อาจเป็นเพราะทางฝ่ายไทยเรายอมให้ฝรั่งเศสหรือเปล่าก็ไม่ทราบได้แน่ชัด

สำหรับท่าที่พระยอดเมืองขวางเองนั้น เมื่อทราบว่าจะต้องโดนถูกส่งตัวไป
ลงโทษที่อาณานิคมของฝรั่งเศสทั้ง ๆ ที่ยังไม่ทราบว่าที่ไหน ก็แสดงท่าที่เค็ดเดียวไม่
ยอมไป และขอยอมรับโทษประหารชีวิตที่กรุงเทพฯ เท่านั้น ดังปรากฏความในหนังสือ
กรมหลวงเทเวธวงษ์โรปกการ ทูลพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณที่สดานทูตสยามกรุงลอนดอน
ว่า "ทางฝ่ายพระยอดก็ยอมรับอย่างคนใจเค็ดว่า ถ้าจะต้องไปลงโทษที่อื่นแล้วขอยอม
ตายในนี้ดีกว่า"¹

ส่วนกรมหลวงเทเวธวงษ์โรปกการก็ทรงแสดงความคิดเห็นไว้ว่า ถ้าฝรั่งเศส
ยืนยันจะเอาตัวพระยอดเมืองขวางไปให้จงได้ พระองค์ก็ขอตาออกจากตำแหน่งดังปรากฏ
ความในโทรเลขฉบับเดียวกันว่า

ถ้าว่าฝรั่งเศสเร่งรัดเอาให้จงได้ แล้วจะต้องยอมแล้วก็เป็นการเก็ยวข้อง
จะตองถึงเสียชีวิตของคน แลเสียความดีของข้าพเจ้าด้วย ขณะนั้นหาอนุยา
ได้มีความประหลาดใจเลยที่จะไคยนิวาข้าพเจ้าเองลาออกก่อนไคทราบถึง
อื่น ๆ²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, โทรเลขที่ 17/4367 กรมหลวง
เทเวธวงษ์โรปกการ ทูลพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณที่สดานทูตสยามกรุงลอนดอน ลงวันที่ 17
มิถุนายน ร.ศ. 113 แฟ้ม 2.43/2 หมวดอินโดจีน การพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวาง
ของศาลผสมกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลไทยก็พยายามไปหยั่งเสียงจากมหาอำนาจชาติอื่นเกี่ยวกับเรื่องคดีพระยอดเมืองขวางว่าชาติอื่นจะมีท่าทีกับฝรั่งเศสอย่างไรบ้าง ตอนแรกไทยได้ให้พระวิจิตรวรสาส์น ทูตไทยประจำอังกฤษ ลองไปเจรจากับเซอร์ฮอัมมัตซาน เคอซัน ปลัดทูตลงกรมทหาอังกฤษ ก็ให้คำแนะนำว่า "การที่ราชาริปไตยของพระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวไม่ทำตามสัญญา อาจเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสก่อการเบียนเบียนพุนวายขึ้นอีก"¹

อังกฤษเองก็ไม่กล้ายื่นมือเข้ามาแทรกแซงเรื่องนี้ เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องพิพาทกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งถ้าอังกฤษแทรกแซงอาจทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงหรือเป็นสงครามขึ้นมาอีกก็ได้ ถึงปรากฏหลักฐานของลอร์ดคอปฟิมเบอร์ลี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษที่มีมาถึงพระวิจิตรวรสาส์นว่า "ถ้าอังกฤษเข้าแทรกแซงอย่างหนึ่งอย่างใดในเวลาแล้ว บางทีมีการร้ายเกิดขึ้นมากกว่าการดีก็เป็นได้"²

เพราะเหตุนี้ไทยจะหวังไปขอความช่วยเหลือจากอังกฤษให้ช่วยเหลือตนในเรื่องนี้ก็ไม่ได้ ขณะเดียวกันชาติอื่นก็คงเป็นเหมือนอังกฤษ คือคิดว่าจะมาขัดแย้งกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องเล็กน้อยเท่านั้นก็ไม่คุ้มค้ำค่าเลย

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง หนังสือลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 113 พระวิจิตรวรสาส์นกราบทูลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43/2 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง หนังสือลงวันที่ 25 มิถุนายน ร.ศ. 113 หลอดคอปฟิมเบอร์ลี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษที่มีมาถึงพระวิจิตรวรสาส์น ทูตไทยประจำอังกฤษ.

ผลกระทบจากคดีพระยอดเมืองขวาง

1. ผลทางคานขายอาณานิคมของฝรั่งเศส

ผลจากคดีพระยอดเมืองขวางนี้ แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสคิดใช้เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นข้ออ้างในการขยายดินแดนอาณานิคมของตนออกมาครอบครองดินแดนประเทศไทยเกือบจะทั้งหมด ซึ่งนับว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งกับประเทศไทย ฝรั่งเศสมีความคิดที่จะครอบครองดินแดนเหล่านี้ให้ได้เป็นของตนแต่เพียงผู้เดียว ดังปรากฏหลักฐานจากคำสารภาพของบุญจันทร์ซึ่งเป็นล่ามเขมรที่กล่าวไว้ว่า

ฝรั่งเศสเห็นว่าเขี้ยวนี้เอาแต่ข้างซ้ายของ ถ้าได้เรือใหญ่ ๆ สองลำขึ้นนำของไค้เอาไปถึงข้างตะวันตกเมืองโคราชให้หยุดคินลาวที่ไหนหยุดที่นั่น ข้างเฉียงเหนือให้ถึงต่อแดนคินอังกฤษ ขอ 1. ฝรั่งเศสกลัวอะไรไทย ๆ ไมรู้จักทำเป็นทำลูก ปีนลูกเป็นชื่อแต่ฝรั่งเศส แล้วทหารไทยก็ไม่เป็นข้างศึก ขอ 2. ไค้ยินว่าอยู่ข้างตะวันตกเมืองเขมรเอาไปถึงเมืองจันทบุรีข้างเฉียงเหนือให้ถึงเมืองสุริน ขอ 3. มันว่าแต่เรือใหญ่ขึ้นไค้จับเอาแต่เจ้าเมืองปากสักดีแลเจ้าเมืองหนองคายก่อน ขอ 4. มันว่าแต่ไทยหาไม้คินนั้นมีเรือใหญ่สองลำจอดอยู่พร้อมจะปิดอ่าวไทย¹

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าฝรั่งเศสนั้นคิดจะยึดครองดินแดนของไทยจนเกือบหมด และการเข้ามารุกรานเมืองคำมวนโดยส่งนายกรอสกรังมาจนทำให้เกิดคดีพระยอดเมืองขวางนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของแผนการขยายอาณานิคมของฝรั่งเศส และฝรั่งเศสก็สามารถทำได้เกือบบรรลุจุดประสงค์ที่ตนวางไว้ คือสามารถยึดดินแดนฝั่งซ้ายและฝั่ง

---

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, หน้า 2.41 ฎีก 1 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง คำสารภาพของบุญจันทร์ล่ามเขมร แปลจากสำเนาอักษรขอมแปลร้อย ลงวันที่ 16 สิงหาคม ร.ศ. 112.

ขวาแม่น้ำโขงได้ สามารถยึดเมืองจันทบุรีได้ ซากก็แต่เมืองโคราชกับเมืองสุรินทร์เท่านั้น โดยเฉพาะที่เมืองจันทบุรีนั้น ฝรั่งเศสใช้ข้ออ้างยึดไว้จนกว่าจะมีการพิจารณาคดี พระยอดเมืองขวางแล้วเสร็จ ดังปรากฏความในหลักฐานในจดหมายที่กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทูตกรมหลวงเทเวระวงษ์โรปกกราว่า

ได้อ่านข้อความทั้งปวงที่ชี้แจงมา แลโดยละเอียดแล้ว เห็นความตามที่ว่าอ่านนั้นก็เป็นการถูกต้องทุกอย่างแล้ว เว้นไว้แต่ข้อที่ว่าฝรั่งเศสจะถอนจากเมืองจันทบุรี เพราะไคลงโหมพระยอดนั้น เป็นแต่ถากจะคิดเห็นความนับเบียดเบียนเล่า ๆ ใน การที่มารักษาอยู่ว่า เช็ดหยาบ ฆ่าปลกรรมทำเปล่า ๆ เช่นบทท้าวสันนุราชนั้นจะมีไคบาง แต่เมื่อวาเต็มภาคภูมิแล้วก็ยังไม่อาจจะถอน¹

แสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายไทยเองก็ทราบดีว่าฝรั่งเศสใช้นี้เป็นข้ออ้างในการยึดเมืองจันทบุรี เมื่อยึดแล้วการที่จะให้ฝรั่งเศสคืนให้ง่าย ๆ ก็เป็นการยากมาก เพราะเมื่อการพิจารณาคดีพระยอดเสร็จสิ้นลงไปแล้ว แต่ฝรั่งเศสยังไม่ถอนทหารออกจากจันทบุรี

2. ผลกระทบทางด้านเอกราชและความมั่นคงภายในประเทศไทย

คดีพระยอดเมืองขวางนี้ทำให้ขวัญของประชาชนชาวไทยสั่นสะเทือน โดยเฉพาะพวกเจ้าหน้าที่ซึ่งปฏิบัติงานรักษชายแดนอยู่ เพราะทางก๊กสัวไม่ทราบว่าปฏิบัติตนอย่างไรถูก ถ้าทำการรุนแรงก็จะเป็นอย่างพระยอดเมืองขวางคือถูกคัดลิดินวามีความผิด และยังเกรงว่าจะเป็นการกระทบกระเทือนทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอีกด้วย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติงานตามหน้าที่ก็จะถือได้ว่ามีความผิดอีกด้วย คือไม่ป้องกันรักษาเขตชายแดนของประเทศชาติเอาไว้ ทำให้ฝรั่งเศสคิดขบใจจะทำอย่างไรก็ได้ ซึ่งรัฐบาลไทยเองก็ทราบปัญหาที่คืออยู่ว่า กำลังขวัญในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.42/3 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางของศาลสมกัน ณ สถานทูตกรุงปารีส ลงวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทูตกรมหลวงเทเวระวงษ์โรปกกรา.

ชายแดนนั้นตกอยู่ในสภาพที่แย่มาก ทำให้เกิดการลงใจเพราะเกรงว่าตนจะมีความผิดอย่างพระยอดเมืองขวาง ซึ่งรัฐบาลไทยเองช่วงนั้นก็ทราบความเรื่องนี้ด้วย และพยายามกำชับเจ้าหน้าที่ไม่ให้เกิดเรื่องกระทบกระเทือนกับฝรั่งเศสเอาไว้ เพราะทราบได้คำว่าถ้าเกิดเรื่องขึ้นเมื่อใดไทยก็จะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบทันที ดังปรากฏข้อความที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูตไปยังกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงใหญ่เมืองหนองคายว่า "ขอให้ตั้งใจรักษาบ้านเมืองเต็มกำลัง พยายามหลีกเลี่ยงเรื่องการสู้รบกับอ้ายฝรั่งเศสมัน เพราะมิฉะนั้นเรามีแต่จะเสียเปรียบ"¹

3. ผลทางคดีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

คดีเรื่องพระยอดเมืองขวางนี้ส่งผลกระทบต่อทางคดีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของไทยคือ ได้มีข้อตกลงทางการศาลระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. 1893 ดังนี้ว่า

ถ้าคนฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในประเทศสยามทำผิดต่อไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับเอาตัวผู้ทำผิดไปส่งในกรุงสุพรรณบุรี กงสุลฝรั่งเศสของทำโทษตามกฎหมายฝรั่งเศส ถ้าคนฝ่ายไทยไปทำผิดต่อคนฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสก็จะมาออกกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับคนฝ่ายไทยที่ทำผิดมาทำโทษตามกฎหมายประเทศสยาม²

ซึ่งเมื่อดูตามนี้จะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสจะพิจารณาความผิดของคนของเขาเอง ส่วนไทยก็จะพิจารณาความผิดของฝ่ายตนเอง แต่เมื่อเกิดคดีพระยอดเมืองขวางขึ้น

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 2 หมวดอินโดจีน เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่สอง จดหมายลงวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2440 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูตไปยังกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม.

² พระยาราชเสนา, ประมวลหนังสือสัญญาใหม่และสนธิสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส (พระนคร : สำนักพิมพ์คุรุสภา, 2501), หน้า 13.

ไทยต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบฝรั่งเศสอย่างมากทางด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ ตอนนั้นมีพวกคนจีนมาก่อความวุ่นวายขึ้นในประเทศไทย ซึ่งเราเรียกกันว่า พวกอั้งยี่ พวกนี้จะตั้งตัวกันเป็นแก๊ง แล้วยกพวกตีกัน ซึ่งทางฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐบาลไทยก็ได้ดำเนินการปราบปรามจับกุมอย่างเด็ดขาดและรุนแรง เพราะถือว่าเป็นการรุกรานความมั่นคงปลอดภัยภายในประเทศ พวกหัวหน้าอั้งยี่ที่สำคัญตอนนั้นได้แก่เงินพวงกับจิ้นย้ง พวกนี้มีอิทธิพลมากปฏิบัติการโดยไม่ยำเกรงต่อกฎหมายไทย เพราะพวกเขาพากันไปจดทะเบียนขึ้นสังกัดเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส เมื่อรัฐบาลดำเนินการปราบปรามพวกอั้งยี่ ก็ปรากฏว่าพวกนี้โดนจับขังคุกอยู่เป็นจำนวนมาก หัวหน้าของพวกอั้งยี่ก็ทำเรื่องร้องเรียนไปทางสถานกงสุลฝรั่งเศสว่า "พวกข้าพเจ้าได้รับความลำบากจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลไทยมาก"¹

เมื่อรัฐบาลไทยเจรจาขอให้ฝรั่งเศสยอมปล่อยตัวพระยอดเมืองขวางหลังจากที่พระยอดเมืองขวางติดคุกมาได้ 4 ปี ทางฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสก็เรียกร้องให้รัฐบาลไทยยอมปล่อยคนจีนหรือคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งทำผิดกฎหมายบ้านเมืองไทย ออกเสียให้หมดจากคุกเสียก่อน แล้วฝรั่งเศสจึงจะยอมปล่อยตัวพระยอดเมืองขวางให้พ้นจากการเป็นนักโทษ ดังปรากฏหลักฐานจากจดหมายที่พระยาสุรียานุวัตร ผู้ช่วยทูตไทยประจำฝรั่งเศสทูตกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการว่า "อธิปไตยฝรั่งเศสจะยอมให้ปล่อยพระยอดเมืองขวางแต่ต้องขอให้ข้าพเจ้าแห่งความไปทางหนังสือให้เป็นการมั่นคงเสียก่อนว่า บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่ได้รับการปลดปล่อยพ้นโทษแล้ว"²

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้มที่ 2.43 ปีก 3 หมวดอินโดจีน เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง คำร้องของจีนบังคับเงินพวงคอมองซีเออร์บีแดงสีกงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทย ลงวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 116.

² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/3 หมวดอินโดจีน เรื่องการคัดคืนคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่สอง จดหมายที่ 159 ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 พระยาสุรียานุวัตรทูตกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

ซึ่งการเรื่องนี้ทางฝ่ายรัฐบาลไทยเองก็ยินยอมแต่โดยดีเพื่อให้พระยอดเมืองขวางพ้นโทษ เพราะมีฉันทนั้นแล้วพระยอดเมืองขวางก็จะต้องติดคุกต่อไปเป็นเวลานานถึง 20 ปี กว่าจะได้รับอิสรภาพ ซึ่งไม่เป็นการยุติธรรมแก่พระยอดเมืองขวาง ผู้ปฏิบัติหน้าที่รักษาเขตแดนให้กับทางบ้านเมืองแล้วจะต้องมาติดคุก รัฐบาลไทยจึงจำต้องยอมตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส แม่นว่าจะไม่เต็มใจนักก็ตาม ทั้งนี้เพราะพวกคนจีนเหล่านี้ก่อความยุ่งยากเดือดร้อนให้รัฐบาลมากทีเดียว และจำนวนนักโทษที่ไทยต้องปล่อยในครั้งนี้อยู่ประมาณ 200 คน ซึ่งก็นับว่าเป็นจำนวนที่มากอยู่เหมือนกัน ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายที่กรมหลวงเทเวศร์วงษ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ครั้นวันนี้ได้รับหนังสือตอบมาขอให้ชี้แจงว่าพระยาสุรียานุวัตรได้รับอำนาจไปปรึกษาหาฤาษีกับรัฐบาลฝรั่งเศสแล้ว แลว่าไม่มีคนในป้องกันต้องจำซึ่งอยู่อีก ทางฝ่ายไทยได้ตกลงปล่อยตัวไปหมดเป็นจำนวน 200 คน"¹

สำหรับในความสำเร็จที่ฝรั่งเศสยินยอมปล่อยตัวพระยอดให้เรา อาจวิเคราะห์ได้ว่า เพราะพระยอดเมืองขวางไม่มีความผิดจริง ฝรั่งเศสเพียงคิดที่จะฉกฉวยผลประโยชน์กับประเทศไทยจากคดีนี้ ซึ่งฝรั่งเศสก็ทำมาเป็นเวลาร่วม 4 ปี คือใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองอินทปรี ฝรั่งเศสคิดว่าตัวเองเรียกร้องผลประโยชน์จากไทยมานานแล้วจากคดีนี้ และถ้าปล่อยให้พระยอดเมืองขวางติดคุกต่อไปอีกเป็นเวลานาน ตนเองก็ไม่สามารถจะเรียกร้องผลประโยชน์อะไรได้อีก เพราะทางฝ่ายรัฐบาลไทยอาจคิดว่าไหน ๆ ก็ติดมานานแล้ว เรื่องอะไรที่จะต้องยินยอมเสียผลประโยชน์อย่างอื่นให้ฝรั่งเศสอีก ปล่อยให้พระยอดเมืองขวางติดคุกไปอีกหนอยกคงพ้นโทษแล้ว

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43/3 หมวดอินโดจีน เรื่องการตัดสินคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่สอง จดหมายที่ 170 ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 กรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรปกการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

อีกประการหนึ่งที่รัฐบาลฝรั่งเศสเรียกร้องให้ทางฝ่ายไทยยอมปล่อยคนใน
บังคับฝรั่งเศสที่ทำผิดกฎหมายไทยโดยเฉพาะพวกอั้งยี่นั้น อาจเป็นเพราะเจ้าหน้าที่
ฝรั่งเศสในประเทศไทยมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกันอยู่กับพวกนี้ก็ได้ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศส
นั้นมีเจตนาที่จะยึดครองดินแดนไทยอยู่แล้ว ถ้าให้พวกอั้งยี่ก่อความวุ่นวายขึ้นอีก ย่อมทำ
ให้รัฐบาลไทยประสบความยุ่งยากในการปกครองประเทศ ทำให้ฝรั่งเศสฉวยโอกาส
ก่อความวุ่นวายหรือยื่นมือเข้าแทรกแซงได้อีก

เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสตกลงใจปล่อยตัวพระยอดเมืองขวางแล้ว ทางฝ่ายไทย
ก็สั่งห้ามทำอะไรเอิกเกริกไม่ให้ลงข่าวกรีกโครม เพราะเกรงว่าสื่อมวลชนทางฝรั่งเศส
จะทราบเรื่อง และจะตำหนิการกระทำของรัฐบาลของเขา ดังปรากฏหลักฐานใน
จดหมายที่กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า "คล้ายวันนี้ฉันได้รับ
โทรเลขพระยาสุริยานุวัตร มีมาว่าคล้ายเมื่อตกลงปล่อยพระยอดออกแล้ว ขออย่าให้
หนังสือพิมพ์สำแดงการยินดีสำแดงการอย่างอื่น ๆ"¹

4. ผลที่นำไปสู่วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

สำหรับคดีพระยอดเมืองขวางนี้เกิดขึ้นก่อนที่จะมีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112
ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส คือพอหลังจากเกิดคดีพิพาทเรื่องนี้แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่าง
ไทยกับฝรั่งเศสก็เริ่มตึงเครียดขึ้น ฝรั่งเศสเริ่มไม่พอใจไทยที่ทำให้เจ้าหน้าที่ของเขา
คือมองซิเออร์กรอสกูว์ง ผู้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อราชการของเขาต้องถึงแก่กรรมด้วยน้ำมือ
ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ซึ่งฝรั่งเศสไม่เคยคิดว่าไทยจะกล้ากระทำการรุนแรงเช่นนี้
กับคนของคนที่ตนนับว่าเป็นชาติมหาอำนาจ ฝรั่งเศสคิดว่าอย่างน้อยที่สุดไทยก็คงเกรงใจตน
และไม่กล้ากระทำการใดรุนแรงอันเป็นผลกระทบทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

---

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แฟ้ม 2.43 ปีก 3 หมวดอินโดจีน
เรื่องการปล่อยตัวพระยอดเมืองขวาง จดหมายฉบับที่ 286/7655 ลงวันที่ 16 ตุลาคม
ร.ศ. 117 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูลมายังกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์.

ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงแสดงความไม่พอใจอันนี้ไว้ประกอบกับความคิดที่จะขยายดินแดนอาณานิคมออกมาครอบคลุมดินแดนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงให้ไต่เป็นของตนแต่ผู้เดียว จึงทำให้คดีนี้กลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจประเทศไทยและส่งเรือรบมาปิดปากอ่าวไทย ทำให้เกิดการสู้รบกันขึ้น เรียกว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และไทยต้องเสียค่าปรับให้ฝรั่งเศสเป็นค่าชดเชยความเสียหายอันเกิดขึ้นจากการสู้รบเป็นจำนวนเงินถึง 3 ล้านฟรังก์ นับว่าเป็นผลเสียหายอย่างมากมายทางด้านการธุรกิจ

5. ผลทางด้านการความเสียหายเรื่องทรัพย์สินเงินทอง

จากการดำเนินการพิจารณาคดีเรื่องนี้ ปรากฏว่าทางฝ่ายรัฐบาลไทยต้องเสียค่าใช้จ่ายออกไปดังนี้คือ

5.1 ค่าปลุกหาหาฤาในคดีเรื่องนี้ 7 ครั้ง ค่าเขียนหนังสือไปเมืองไซ่ง่อน ค่าโทรเลข และค่าอ่านโทรเลขตอบในเรื่องว่าจ้างเนติบัณฑิตฝรั่งเศส 25 บาท

5.2 ค่าโทรเลขบอกให้เงินประจำแก่เนติบัณฑิตฝรั่งเศส ค่ารถไปมา และค่าเรียงยอส่วนความ 160 บาท

5.3 เงินประจำในการรับว่าความ 500 บาท

5.4 ค่าปลุกหากับมองซิเออร์คูวาล เนติบัณฑิตฝรั่งเศสพบทุกวัน รวม 14 วัน คิดวันละ 75 บาท เป็นเงิน 1050 บาท

5.5 ค่าช่วยว่าความของเนติบัณฑิตฝรั่งเศสในศาลตั้งแต่วันชำระความคือวันที่ 4 - 10 มิถุนายน ร.ศ. 113 รวม 7 วัน คิดวันละ 100 เป็นเงิน 700 บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 2,660 บาท¹

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, แห่ง 2.43 ปีก 3 ส่วน หน้าหนังสือเลขที่ 736 เรื่องบัญชีเงินค่าธรรมเนียมในการว่าจ้างทนายความชาวฝรั่งเศสช่วยว่าความในคดีพระยอดเมืองขวาง ณ ศาลผสมกัน ลงวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 113.

นับว่าทางฝ่ายไทยต้องจ่ายเงินในการจ้างทนายความชาวฝรั่งเศสเป็นจำนวนเงินที่มากพออยู่ในสมัยนั้น

เมื่อพระยอดเมืองขวางได้รับการปลดปล่อยตัวกลับมาแล้ว ทางฝ่ายรัฐบาลไทยก็ได้มีการตอบแทนความดีความชอบให้แก่พระยอดเมืองขวางโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานบำนาญให้พระยอดปีละ 60 ชั่ง จัดว่าเป็นเงินบำนาญที่มากที่สุดทีเดียวในสมัยนั้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทสรุป

คดีพระยอดเมืองขวางนี้เป็นกรณีความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นก่อนหน้าที่จะเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 โดยหลายคนทั่วไปไม่ได้ให้ความสำคัญแก่คดีนี้มากนัก เพราะคิดว่าคดีนี้ไม่ค่อยมีความสำคัญมากเท่าไรนัก แต่แท้ที่จริงแล้วคดีนี้มีบทบาทสำคัญมากที่เกี่ยวต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศสในช่วงนั้น

คดีพระยอดเมืองขวางเป็นข้ออ้างที่ฝรั่งเศสใช้ในการเรียกร้องผลประโยชน์จากไทยมากมายหลายอย่าง เท่ากับเป็นช่องทางที่ช่วยให้ดำเนินการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมมาสู่ประเทศไทยได้สะดวกยิ่งขึ้น คือผลจากคดีนี้ทำให้ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการยึดครองเมืองจันทบุรีไว้เป็นเวลานานหลายปีตั้งได้กล่าวมาแล้ว แม้ว่าการพิจารณาคดีนี้จะสิ้นสุดลงไปแล้วแต่ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมถอนตนออกจากเมืองจันทบุรี ในขณะที่เดียวกันฝรั่งเศสก็ใช้คดีนี้เรียกร้องผลประโยชน์ทางด้านอื่นจากไทยอีก ที่สำคัญคือเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ผลปรากฏว่าไทยต้องยอมปลดปล่อยนักโทษซึ่งเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส โดยมากได้แก่พวกคนจีนที่รวมตัวตั้งแก๊งควบคุมผลประโยชน์ในเขตแดนที่พวกตนปกครองอยู่ บ่อยครั้งที่เกี่ยวที่คนเหล่านี้ยกพวกสู้รบตีกัน ทำให้เกิดปัญหาหนักอกกับรัฐบาลไทยมากในสมัยนั้น รัฐบาลต้องดำเนินการปราบปรามอย่างรุนแรง แต่ก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะพวกคนจีนเหล่านี้พากันไปจดทะเบียนขึ้นสังกัดเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส พร้อมกับอาจเสนอผลประโยชน์บางอย่างให้กับเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสประจำประเทศไทยตอนนั้น เพราะมีฉะนั้นแล้วทางฝรั่งเศสคงไม่เรียกร้องให้ไทยปลดปล่อยนักโทษที่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสออกให้หมดก่อนที่จะปล่อยตัวพระยอดให้เป็นอิสระ ซึ่งรวมทั้งสิ้นมีอยู่ประมาณ 200 คน ทางไทยต้องยินยอมเพราะไทยคงไม่ยอมให้พระยอดต้องติดคุกเป็นเวลานานถึง 20 ปี

นอกจากนี้วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ยังเป็นผลกระทบบที่มีสาเหตุจากคดีนี้อีกด้วย ทำให้เกิดการสู้รบกันที่ปากน้ำและยังทำให้ไทยต้องยอมจ่ายค่าปรับให้ฝรั่งเศสเป็นจำนวนมากถึง 3 ล้านฟรังก์เป็นการชดเชยความเสียหายจากการสู้รบที่เกิดขึ้น

ส่วนผลประโยชน์สุดท้ายนั้น ไทยต้องจ่ายเงินอีกเป็นจำนวนมากเป็นค่าจ้าง
นายความชาวฝรั่งเศสเพื่อเป็นค่าว่าความให้พระยอด ดังนั้นคือพระยอดเมืองขวาง
จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่เดียวต่อประวัติศาสตร์ของไทยในช่วงนั้น ซึ่งก่อให้เกิดขด
กระทบหลายด้าน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น (Primary sources)

ก. เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 หมายเลข ม.59/1 ใบมอกที่ 52 จดหมายพระยอกเมืองขวางถึงพระยาสุริยเดช ข้าหลวงเมืองหนองคายลงวันที่ 18 กรกฎาคม ร.ศ. 109.

____. ร.5 ม.59/1 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาสุริยเดช ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 110.

____. ร.5 ผ.18.1/1 หนังสือกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการถึงมองซิเออร์ ปาวิ ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111.

____. ร.5 ผ.18.1/1 หนังสือมองซิเออร์ปาวิถึงกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการ ลงวันที่ 12 มีนาคม ร.ศ. 111.

____. ร.5 ผ.18.1/1 หนังสือกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการถึงมองซิเออร์ ปาวิ ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ. 112.

____. ร.5 ผ.18.1/1 หนังสือกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการ ถึงมองซิเออร์ ปาวิ ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 112.

____. ร.5 ผ.18.1/5 สัญญาน้อย วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112.

____. ร.5 ผ.30.9/2 หนังสือกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการถึงมองซิเออร์ ปาวิ กงสุลฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

____. ร.5 ผ.30.9/2 จดหมายกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการทูตกรมหมื่น สมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 112.

____. ร.5 ผ.30.9/2 จดหมายกรมหลวงเทเวศร์วังหน้าโรปลการ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ฝ.30.9/2 จดหมายที่กรมหลวงพิชิตปรีชากร
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ. 112.

____. ร.5 ฝ.30.9/2 จดหมายกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทูลกรมหมื่น
ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 112.

ข. เอกสารจากกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ

กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.41/1 หมวคินโคจีน
เรื่องคดีพระยอดเมืองขวาง สำเนาหนังสือที่ 062/567 ลงวันที่ 9
มิถุนายน ร.ศ. 112.

____. แฟ้ม 2.41/2 สำเนาที่ 1/111 ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ. 112
หลวงวิจิตสงสาทรถึงกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม.

____. แฟ้ม 2.41/2 จดหมายจากกรมหลวงเทเวศร์วังไชโยกราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112.

____. แฟ้ม 2.41/2 สำเนาที่ 2/639 รายงานจากมองซิเออร์ปารีถึง
กรมหลวงเทเวศร์วังไชโย.

____. แฟ้ม 2.41/24 หนังสือพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษในการ
ชำระคดีพระยอดเมืองขวาง ครั้งที่ 1 ร.ศ. 112.

____. แฟ้ม 2.42/2 จดหมายที่ 2/188070 รายงานจากหมื่นวิฑูร์ถึงหลวง
รัตนานุปัติ เรื่องการรุกรานของฝรั่งเศส ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ.
112.

____. แฟ้ม 2.42/2 จดหมายกรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาล
ที่ 5 ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.

____. แฟ้ม 2.42/3 จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพทูลกรมหลวง
เทเวศร์วังไชโย ลงวันที่ 29 มกราคม ร.ศ. 112.

- กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.42/3 จดหมายกรมหลวง
เทวะวงษ์โรปการถึงมอซีเออร์ปาวี อุปทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 13
มีนาคม ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/3 จดหมายกรมหลวงเทวะวงษ์โรปการทูลพระองค์เจ้า
วิชนานุวงศ์ ทูตไทยประจำฝรั่งเศส ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/3 จดหมายกรมหลวงเทวะวงษ์โรปการทูลพระองค์เจ้า
วิชนานุวงศ์ ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 ถ้อยแถลงของเสนาบดีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศส
แถลงในสภาผู้แทนราษฎรที่กรุงปารีส ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.
2436.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 คำพิพากษาแก่งเจ๊ก (คำนวน) ลงวันที่ 17 มีนาคม
ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 จดหมายมอซีเออร์ปาวีถึงกรมหลวงเทวะวงษ์โรปการ
ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 จดหมายมอซีเออร์คูโคส อธิบดีผู้พิพากษาอินโดจีน
ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์โรปการ ลงวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2436.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 สำเนาอักษรขอมแปลคำให้การของบพณจีนดามเขมร
ร.ศ. 112 ลงวันที่ 16 สิงหาคม ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 บันทึกคำให้การพระยอดเมืองขวาง ลงวันที่ 3 มีนาคม
ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 บันทึกคำให้การของร้อยตรีหุ้ย ลงวันที่ 6 มีนาคม
ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.42/2 บันทึกคำให้การร้อยตรีแปลก ลงวันที่ 7 มีนาคม
ร.ศ. 112.

- กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.42/2 บันทึกคำให้การ
หลวงอนุรักษ์ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.43/1 เรื่องการคัดคืนคดีพระยอดเมืองขวางของศาลรับตั้ง
พิเศษ.
- _____ . แฟ้ม 2.43/1 คำฟ้องคดีพระยอดเมืองขวาง ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.43/1 เรื่องคำคัดคืนของศาลไทย ลงวันที่ 17 มีนาคม
ร.ศ. 112.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 คำแปลคำแถลงการณ์ของเสนาบดีว่าการต่างประเทศ
แถลงในสภาผู้แทนราษฎรที่กรุงปารีส ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.
2436.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 พระองค์เจ้าวิมลนาถร่วมกับพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
ทูตกรมหลวงเทเวศร์วังวรโฒโรปกการ หมายเลขหนังสือที่ ป.ท.3/113
ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 113.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 ลำเนาจดหมายที่ 1/11372 ลงวันที่ 6 เมษายน
ร.ศ. 113 กรมหลวงเทเวศร์วังวรโฒโรปกการทรงแจ้งความมายังมอ-
ริเชียส โยเซฟ บิลด์สกี.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 ลายพระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่น
สมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 113.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 คำแปลหนังสือฉบับที่ 12/358 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน
ร.ศ. 113 มอริเชียส โยเซฟ มอนโดต์ ผู้แทนนายแผ่นดินเป็นหัวหน้า
ตระลาการในอินโดจีน แจ้งความมายังราชทูตฝรั่งเศส.

- กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.43/2 สำเนาจดหมายที่ 2486 ลงวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงศ์-วโรปการ แจ้งความมายังพระยามหาอำมาตย์และพระยาเกษมสุขการีย์.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 หนังสือเลขที่ 2881 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม ร.ศ. 113 มงซิเออร์โยเซฟปีแลงส์กี อุปทูตและผู้นำการกงสุลเยเนราลฝรั่งเศสทูตกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 คำแปลหนังสือที่ 3006 ลงวันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ. 113 มงซิเออร์โยเซฟปีแลงส์กี อุปทูตฝรั่งเศสทูตกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 คำแปลหนังสือที่ 3007 เรื่องคำฟ้องพระยอดเมืองขวาง นายมอนโคตพัฒนาณคนเป็นผู้ร่างทูลมายังกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 สำเนาจดหมายของมงซิเออร์เคอตาเนสซัง กงสุลฝรั่งเศสประจำอินโดจีน ลงวันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1893.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 จดหมายฉบับที่ 46 มงซิเออร์คูโคส์ อธิบดีศาลอินโดจีน มีมาถึงกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ลงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1893.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 จดหมายกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทูตกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 1 มิถุนายน ร.ศ. 113.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 สำเนาหนังสือที่ 22/286 ลงวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทูตกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชอาณาจักรของรัชกาลที่ 5.
- _____ . แฟ้ม 2.43/2 เรื่องการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวาง ณ ศาลสมกันที่กรุงปารีส ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 113.

กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.43/2 สำเนาที่ 55 ลง
วันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูตกรม-
หมื่นสมมตอมรพันธ์.

____. แฟ้ม 2.43/2 เรื่องการคัดสินค้าพระยอกเมืองขวางที่ศาลสมกัน
ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ. 113.

____. แฟ้ม 2.43/2 หนังสือฉบับที่ 27/4218 ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ.
113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการถึงมองซิเออร์โยเซฟ บีแดงสกี
อุปทูตฝรั่งเศส.

____. แฟ้ม 2.43/2 หนังสือที่ ป.15/113 ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.
113 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และพระองค์เจ้าวิวัฒนาวงศ์ทูตกรม-
หลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

____. แฟ้ม 2.43/2 โทรเลขฉบับที่ 17/4367 กรมหลวงเทวะวงษ์วโร-
ปการ ทูลพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณที่สถานทูตสยามประจำกรุงลอนดอน
ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ. 113.

____. แฟ้ม 2.43/2 หนังสือลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 113 พระวิจิตรวรา-
สารัตน์ กราบทูตกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ

____. แฟ้ม 2.43/2 หนังสือลงวันที่ 25 มิถุนายน ร.ศ. 113 หลอด
ออฟฟิมเบอร์ลี เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ มีมาถึงพระวิจิตร-
วราสารัตน์.

____. แฟ้ม 2.43/3 จดหมายลงวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 113 กรมหมื่น
สมมตอมรพันธ์ทูตกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.

____. แฟ้ม 2.43/3 คำร้องของจีนบังคับกับจีนพวงต่อมองซิเออร์บีแดงสกี
กงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทย ลงวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 116.

กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ. แฟ้ม 2.43/3 จดหมายที่ 159
ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 พระยาสุริยานุวัตรทูตกรมหลวง
เทวะวงษ์วโรปการ.

_____ . แฟ้ม 2.43/3 จดหมายที่ 170 ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 117
กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5.

_____ . แฟ้ม 2.43/3 จดหมายฉบับที่ 286/7655 ลงวันที่ 16 ตุลาคม
ร.ศ. 117 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูตกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์.

_____ . แฟ้ม 2.43/3 หนังสือเลขที่ 736 เรื่องบัญชีเงินค่าธรรมเนียมใน
การว่าจ้างนายความชาวฝรั่งเศสว่าความในคดีพระยอดเมืองขวาง
ณ ศาลสมกัน ลงวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 113.

_____ . แฟ้ม 2.43/3 หนังสือเลขที่ 5780 ลงวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ. 113
พระยอดเมืองขวางทำเรื่องกราบบังคมทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ.

_____ . แฟ้ม 2.43/3 หนังสือฉบับที่ 22/5890 ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ.
113 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการทูตกรมหลวงดำรงราชานุภาพ.

_____ . แฟ้ม 2.43/4 คำแปลที่ 3007 คำฟ้องหาพระยอดเมืองขวางโดย
ทนายแผ่นดินชาวฝรั่งเศส ณ ศาลสมกัน.

ค. เอกสารชั้นรอง (Secondary sources)

วิทยานิพนธ์และเอกสารอื่น ๆ

ขจร สุขพานิช. "การค้นคว้าประวัติศาสตร์เบื้องต้น" พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2506.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. "วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112" วิทยานิพนธ์ปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒ, 2520.

- ราชเสนา, พระยา. "ประมวลหนังสือสัญญาใหม่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส" พระนคร : สำนักพิมพ์คุ้งศึกษา, 2501.
- ณรงค์ พวงพิศ. "เบื้องหลังคดีการเมือง เรื่องพระยอกเมืองขวาง" วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับประจำเดือนมิถุนายน - ตุลาคม, 2516.
- สวัสดิ์ จันทน์และแซน ปัจจุบันานท์. "กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112" กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520.
- เสาวภา ภาวะพถิติ. "ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2445" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุวิทย์ พักขาว. "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุพัฒน์ศรี วรสายพันธ์. "ปัญหาฉนวนระหว่างปี พ.ศ. 2435 - 2449" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อรุวรรณ นพคารา. "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในฉนวนลพบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2453" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.

Book

- F. Cady, John. "The Roots of French Colonialism in Eastern Asia". New York : Ithaca Cornell University Press, 1954.

ภาคผนวก

สำเนา สัญญานับจากสัญญา 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

ข้อ 1 ว่าค่าน้ำหลังที่สุด ของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายปากทวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะต้องถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 ว่าบรรดาป้อมค่ายอันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อของหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำ แลที่คำมวญั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะไต่สวนตัดสิน แลผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะไต่ช่วยในการตัดสิน แลจะกำกับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ในการที่จะแทนชอบว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรฯ ยังไม่แทนขอแลักขอให้ตั้งศาล ซึ่งมีศาลาการผู้ที่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4 คอเวอนเมนต์สยาม จะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ เจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่กรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศสคนญวนแลคนลาวพวกที่อยู่ฝั่งซ้ายปากทวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ตั้งถิ่นอยู่ด้วยสรรพเหตุใด ๆ นั้นทั้งสิ้น คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ชักขวางอย่างใดอย่างหนึ่งในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปากทวันออกแม่น้ำโขงจะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่าบางเมือง แห่งทุ่งเชียงคำกับพวกของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมทหารหนึ่งจะไต่สำส่งยังสถานทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเพทพร้อมกันกับฝรั่งเศส แลเครื่องอาวุธ ซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อ 6 คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะไต่ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำสำเร็จแลตามข้อความในหนังสือสัญญานั้น แลเป็นต้นว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จ แลเป็นการสอบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้าย ปากทวันออก แลฝั่งขวาปากทวันตกเพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อและได้ประทับตามหนังสือ
สัญญาฉบับนี้ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้สองฉบับเหมือนกันที่ราชวังโลก กรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.

112

ประวัติผู้เขียน

นางสาวจินตนา พิศนาคะ เกิดเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2498 สำเร็จ
การศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส จากคณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2520 และเข้าศึกษาต่อที่บัณฑิตวิทยาลัย ใน
ปี พ.ศ. 2521

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย